

From the Editor

This issue of *Florya Chronicles of Political Economy* includes five interesting research articles.

The first article is also drawing its case from the continent of Africa by Ahmed Ali DARAR, who focuses on an main goal sought in the article is to demonstrate that implementing an effective internal control system on the purchase and account payable cycle will emphasize the protections against risks. The search is about the Telecommunication Business Case Study of Djibouti Telecom. This study shows that approving purchase orders without consulting the service budget creates an important problem in terms of lack of transparency of the image for the company's accounting transaction and the treasury operation during the control.

The second article by Abshir MUHUDIN HASSAN which focuses on The Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Intention University Students in Somalia. This article focuses on identify the impact of entrepreneurship education on the entrepreneurial intention of university students in Somalia. Article says that, taking entrepreneurship courses at university had improved student's entrepreneurial intention. More practical classroom-based lessons are needed to increase students' practical knowledge of entrepreneurship.

The following article by Nevra BAKER focuses on the evolution of leadership in time, ranging from the trait approach which is one of the earliest approaches to leadership to transformational leadership which counts as one of the most recent. In the article, the author emphasizes the similarities and differences between eight different approaches to leadership and discusses the contribution of each leadership style to the leadership literature in terms of the way it is differentiated from the previously discussed leadership style.

The fourth article by Faruk HADZIC, presents a theoretical, analytical, and ethical examination of B&H political economy, Constitutional "protection of vital national interests," and its effects on human security -socioeconomic conditions. The phenomenon of vital national interest and a theoretical and practical question focused on a constitutionally conditioned political point of view, not on economic, human security, legislative, peace & conflict dynamics, and normative framework. The author draws attention to the structurally manipulative and nepotistic ethnopolitical processes and the idiom "protection of vital national interests" demonstrate the institutionalization of post-war ethnoreligious conflict. Hadzic emphasizes that this reduces the rule of law framework, the country's integrity, sociopolitical, economic, and critical human security progression. The ethnoreligious conflict of "vital national interest" undermines the country's economic system.

The final paper is by GUNGOR and GUNNEY, the aim of this study is to examine the multidimensional changes brought by the wave of globalization and to seek answers to the questions of who and in what direction these changes are used. The study gains importance in terms of drawing the factual framework of the status quo in the international system and making sense of the impact of the global system in the individual sphere. A result of the study; it has been concluded that cultural imperialism's being based on a capital basis causes cultural uniformization to begin to decentralize. With the competition in the international order and the increase in the international representation in local cultures, the reverse colonization wave has begun to gain strength in the face of the perception of globality created today. It has been reached to the findings that the hegemonic period of today's globalization being of western origin has come to an end.

We are glad to announce that Florya Chronicles of Political Economy is now going to receive further recognition as our international index listings continue to grow. Since the beginning of the FCPE (Florya Chronicles of Political Economy) we have done a lot of progress, including going online through Dergipark. Now we are receiving and refereeing articles through our website at Dergipark.

Finally, once again we are very grateful to our colleagues at the Faculty of Economics and Administrative Sciences at the IAU (Istanbul Aydın University) with our Dean Prof. Dr. Celal Nazım İrem at the lead, to the Rector of IAU, Prof. Dr. Yadigar İzmirli and to Associate Professor Dr. Mustafa Aydın, President of IAU, for their continued support for the FCPE.

Table of Contents

Assessment of Internal Control on Purchasing and Account Payable in Telecommunication Business (Case Study of Djibouti Telecom SA)

Ahmed Ali Darar 1

The Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Intention of University Students in Somalia

Abshir Muhudin Hassan 13

Liderliğin Evrimi ve Başlıca Liderlik Tarzları

Nevra Baker 29

Protection of "Vital National Interest" and Ethnoreligious Conflict: Western Balkan's Unethical Political Economy, with an Emphasis on Bosnia and Herzegovina

Faruk Hadžić 47

Postkolonyal Bakış Kapsamında Kültür Emperyalizmi ve McDonaldayştırma

Güngör Şahin, Zeynep Güney 70

Assessment of Internal Control on Purchasing and Account Payable in Telecommunication Business (Case Study of Djibouti Telecom SA)¹

Ahmed Ali Darar ²

ABSTRACT

In our uncertain and changeable world, the majority of companies are more concerned about setting up an effective internal control system that can secure certain stability in several areas inside or outside the company environment. Although the implementation of this system is becoming regular in most companies, not many studies is published concerning the internal control on telecommunications companies based on this observation this article aims to demonstrate an assessment of the internal control by focusing precisely on the purchase and account payable cycle and using required information from a telecommunication company based in Djibouti (Capital of the Republic of Djibouti), and illustrate that this control can detect and prevent risks related to this cycle. Data were collected by using some important internal control tools through interviews and several tests specific to this cycle. The result from these methods showed that even though most parts of the procedure related to this cycle is globally respected some important points have to be corrected (i.e., lack of reception department, no written purchase procedure, absence of supplier consultation, accumulation of tasks, and approbation of some purchase order without consulting the budget department). Suggestions has been given to the company such as (i.e., creating a service reception, putting in place a consultation offer sheet, and mitigating functions for the treasury department to avoid the risk of accumulation of duties) according to observations noted. The theoretical and practical implications were discussed.

Keywords: *Purchase, account payable, internal control system.*

INTRODUCTION

The internal control system is essential for most companies of different sizes, but particularly in large and medium-sized companies. Nowadays it has become a major function in all companies due to important accounting scandals that have occurred in the early 2000s such as the Enron and WorldCom scandals, (Kathleen and Brickey, 2003), both of these companies have recorded an important amount of net loss estimated in billions of dollars during that time. The Sarbanes-Oxley Act 2002 appeared to fix auditing U.S public accounting (John, 2007), by reinforcing investor protection against fraudulent accounting activities and improving the accuracy and trustworthiness of corporate disclosure. With this act weakness incorporating internal control is disclosed so that investors can use them to make a correct decision, (Jafar, 2021). Internal control is defined by the Committee of Sponsoring Organization (COSO) 1992, as ‘‘the process carried out by the governing body, officer, and staff of an organization to provide reasonable assurance as to the achievement of its objectives’’. Internal control represents all mechanisms, rules, and procedures put in place by the company to assure or emphasize the integrity of financial and accounting information, facilitate accountability, and anticipate fraud.

¹ This article has as an origin to an unpublished research study for an MBA master thesis student written by the author in question about the ‘Assessment of Internal Control on Purchasing and Account Payable in Telecommunication Business. (Case Study of Djibouti Telecom SA).’

² Istanbul Aydin University Faculty of Institute of graduate studies Department Business administration, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5617-7882> aminalidarar@gmail.com, ahmeddarar@stu.aydin.edu.tr.
Research Article. Received: 30.12.2021, Accepted: 02.02.2022.

Our principal hypothesis is to consider that the non-respect of the procedure activity of the purchase and accounting department increases the damages and risk related to the purchase and account payable cycle in the Djibouti Telecom S-A company.

The main objective pursued of this research article is to assess internal control on the purchase and account payable of a telecommunications company Djibouti telecom S-A located in Djibouti. For that, the control is mainly focused on the procedure activity related to the cycle of purchase and account payable and determines strength and weakness detected through some internal control techniques. This study, contribution consists of highlighting some important internal control tools by giving an independent and transparent opinion on this system to help the manager of the company to make a better decision concerning the cycle of purchase and account payable. Limitations encountered such as the time, on average an internal control takes 3 months (www. Harvard University.com), in this research due to the limit of the academic semester this control has been executed in 2 and a half months. This research article covers several sections in the first part the literature review is discussed with the main notions of the topic then methods and techniques used are presented after that result and discussion discovered is explained and finally, a recommendation and a conclusion to resume main part of this research are presented at the end of this article.

LITERATURE REVIEW

Evolution of the Telecommunication Companies in Africa

The communication system is an ancient practice that used to exist in past in multiple forms, in human civilization it all started with the use of smoke and home pigeon in Africa, America, and Asia (Muqbil, 2017). However, it is on February 14, 1876, that the first electrical telecommunication system has appeared in Europe and this idea was invented by (Alexender Graham Bell, Library of Congress, 11/19/2019). In early 1960, the first types of network telecommunication have emerged and they were owned and controlled by the government for several security reasons (Merlin, 2015). This situation has created a certain number of issues for customers, they have faced an increase in the price concerning the network service and bad supply efficiency (Martin, 2001).

At the time of the colonization period European colonialists had imported modern communication materials in Africa such as the telegraph so as to not to develop the African communication system, but for their interest, (Dhliwayo, 2017). The Pan African Telecommunication Network was created (PANAFTTEL) in Dakar Senegal, the main role of this organization is to conceptualize an interconnection between African countries for better development of their economy, (Dhliwayo, 2017). From 1984 to 1994, much African telecommunication sector has been privatized and created separate autonomous regulatory industries (Sanford and Jacqueline, 2001). Even with these decisions undertaken African countries still have an important late compared to the American European or Asian continent in the telecommunication sector.

Concept of the Internal Control Based on the Coso Framework

Internal control is a critical notion that has been defined by several notorious organizations in multiple ways with the same meaning such as the International Accounting Standard Board (*IASB*), who defines 'Internal control as a process designed, implemented, and supervised by those charged with governance, management, and other personnel, to provide reasonable assurance as to the achievement of an entity's objectives concerning the reliability of financial information, the effectiveness, and efficiency of operations, as well as their compliance with applicable laws and regulations'. The Committee of Sponsoring Organization (COSO) 1992, has also defined internal control as 'the process carried out by the governing body, officer, and staff of an organization to provide reasonable assurance as to the achievement of its objectives'.

Figure1: Representation of COSO Cube Framework

Source: COSO framework executive summary May 2013.

The COSO framework is one of the most reliable organizations for the establishment of the internal control system in a company. This framework has 5 major components: the control environment consists to assess the tone and top of the management in other word to which degree the internal control system in place is considered by the manager and the employee. Then we have the risk assessment which concerns the extent of capability for a company to evaluate risks that can damage to attain its objectives. Information & communication of a company is the third part of this component they have to be reliable and conform to the law but also the transmission of this information should be done properly to the internal and external actors of the company. The fourth part of this internal control component is to control existing activities by measuring their effectiveness about all policies and procedures and should be in a written manual procedure correctly applied. And monitoring activities by controlling all the above components about their efficiencies is the final step of this component. Usually, these 5 components are referred to as the acronym of CRIME), and 17 principles (Houdini and Christo, 2013).

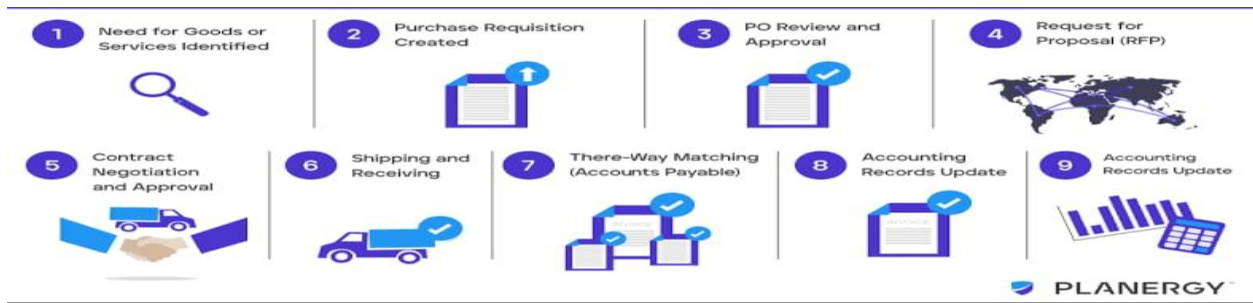
(Ann, on November 21st, 2019), the COSO framework subdivided the objective of the internal control into 3 principal objectives: First, the operation's objectives for instance performance goals and securing the organization's assets against fraud and focus on the effectiveness and efficiency of your business operations. Then the reporting objectives for example: including both internal and external financial reporting as well as non-financial reporting, relate to transparency, timeliness, and reliability of the organization's reporting habits. And finally, the Compliance objectives are internal control goals based around adhering to laws and regulations that the organization has to comply with.

According to (Thea, 2020) in general, there are three major types of internal control which are: detective by detecting the issue of the company once they occurred, preventive used to avert errors inaccuracy, or fraud before it happens, and corrective control which is established after the detective control found the issue.

Evaluation of Internal Control on Purchase and Account Payable Cycle

The cycle of Purchase and Account payable is a critical cycle that needs to be reconsidered in most companies nowadays. Purchasing knowledge is an important factor of supplier collaboration and strategic sourcing (McMullen, 2014 and Luzzini, 2015). It consists of acquiring goods or services that the company needs for its different operations or production in return for money from its supplier. On the other hand, the account payable process consists of paying invoices and processing reimbursements, it includes receiving, entering, and improving invoices (Samuel, 2016). The aims followed during the internal control of this cycle are in four particular step: release of order here the internal control system will ensure that orders of merchandise or goods and services are made according to some defined needs of the organization with an optimal quantity and by authorized persons, during the reception of goods ordered by the company should be controlled in terms of quality and quantity, recording debt by checking the principle of three-way matching, and payment of invoice, (Elhamdaoui, 2010-2011).

Figure 2: Purchasing and Account payable Process Steps

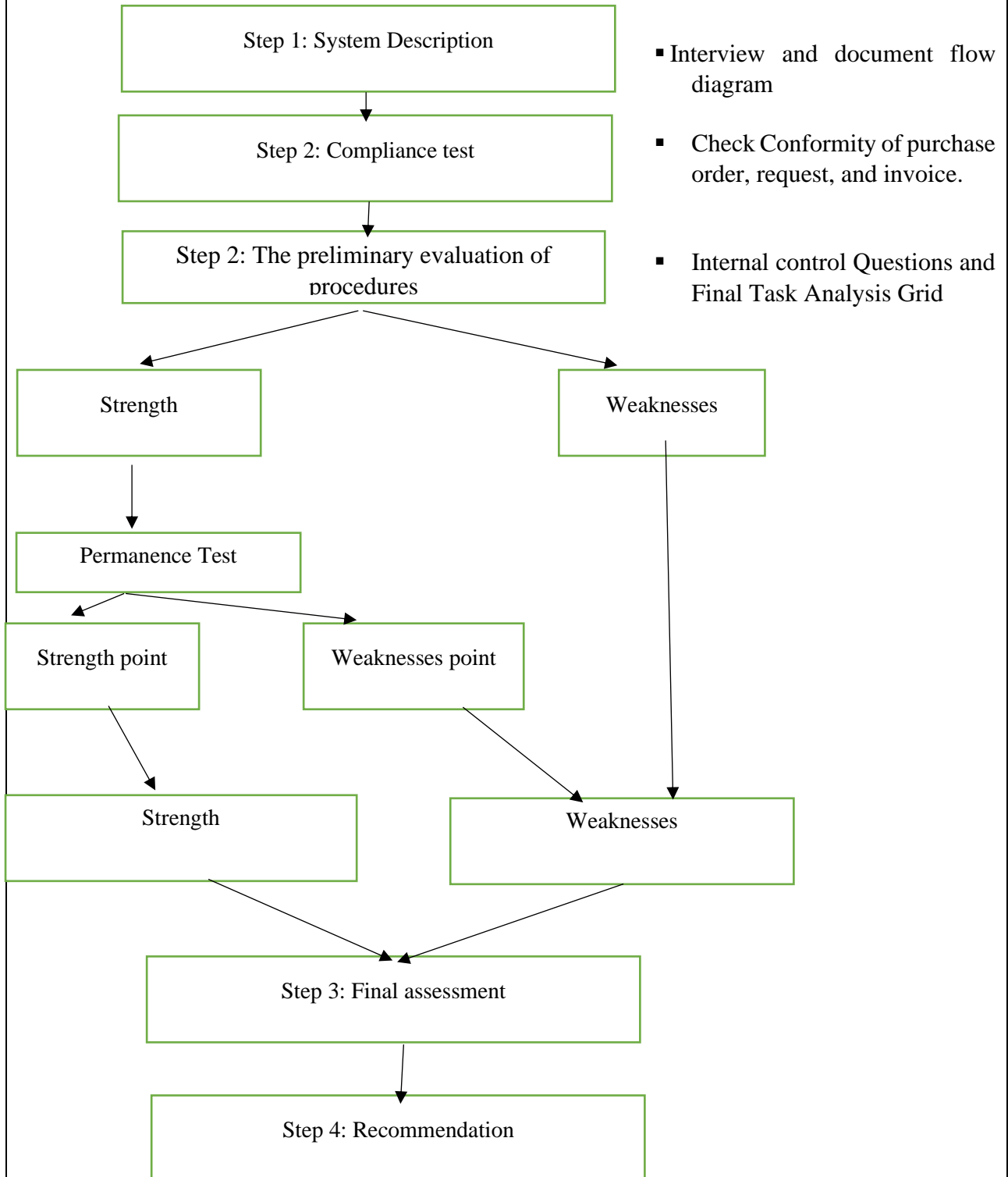
Source: www.planergy.com Purchasing Process: Steps and Best Practices.com.

RESEARCH METHODOLOGY AND INTERNAL CONTROL TECHNIQUES

This actual investigation is going to be operating in a deductive research approach by buildup hypothesizes which could be refused or accepted and using an evaluating research question. The qualitative data collection method is supposed to be adopted for this current research through a literature review and field research. The random or probability sampling method is practiced in the actual study which means there is an equal probability of selection concerning some documents such as the invoices for better visualization (Hamed, 2016). Since our study is related to the assessment of the internal control system the substantive procedure audit approach is used to describe test evaluating and advising proposition, (international standard on auditing, Dec 15, 2009). Based on our hypothesis there are two main variables concerning this research the first is about the independent variable the value which affects another variable (Satish, 2018), here in our research it concerns the non-respect of procedure activity in the purchase and accounting department. And the second variable is the dependent variable which is the value that may change because of the change in the value of another variable (Olayemi, 2017), in our research, it concerns the increase of risk problem. To better assess this cycle, we have designed the below methods of work based on another similar research topic for better reliability. Four main steps are represented in below figure 3. The first stage consists to describe and get familiar with the company in question via an interview with the head of the accounting department of the company and using a document flow diagram to represent the traffic documents and information between the different functions and responsibility centers (Meryem, 2010), then executing a preliminary evaluation of procedure activity and test on the conformity of the document related, after that based on strengths and weaknesses noticed through internal control questionnaire it seems important to execute a final assessment on the strength not respected, and finally, we conclude our control with giving some recommendation.

Figure 3: Methods of work to assess I-C

Tools for I-C

Sources: Ahmed, Z. A. March 2019, Universite D'antanarivo, Accounting Audit and Control Assessment of Risks Related to The Purchasing-Supplier Cycle: The Case of Canal + Madagascar.

RESULT

Djibouti telecom S-A is a semi-public company located in Djibouti city created on 20 September 1999 and specialized in the supply of telecom service. With a capital of 4.000.000.000djf and over 1000

employees, it is the only telecom company in the country (www.Djibtel.com.). Generally, a large company such as Djibouti telecom S-A has an important purchase and account payable cycle that needs to be controlled. Based on methods and techniques presented in the above section and after a rigorous internal control on this cycle, research undertaken has shown the following result.

System Description

This step consists to understand how the purchase and account payable cycle works in this company for that an interview is used to gather information and research found that there is not a formal written procedure activity in the purchasing department. Further in this interview, we have noticed that the purchasing department does not proceed with a consultation of a minimum of 3 suppliers before establishing the purchase order. In the same stage, based on the flow diagram which is a diagram to represent the traffic documents and information between the different functions and responsibility centers, (Abderrazek Expert Accountant member de l’OECT) and our observation after a rigorous study of the procedure activity of the accounting department, we observed that there is no consultation of the budget service before the approval of the purchase order.

Compliance test

According to the Institute of (Numeric research methodology, 19/07/2013), a conformity test is based on a final document or the result of an operation and makes it possible to go back to the source through all the intermediate phases and therefore to check the audit trail. It reveals the strengths and weaknesses of internal control. We have applied this test in some of the key accounting documents related to the purchase and account payable cycle. The result shows that the company is respecting the accounting record system of their procedure activity concerning the authorizations but about the purchase request and order sometimes documents are not correctly represented.

Table 1: Conformity Test on 10 Randomly Selected Purchase Order

	DATE	Supp name	p-o numb	Request service name	Object	amount of p-r in (djf)	Authorization by the head of department of purchase and need service
1	23/06/21	ACASIAS HOTEL	21-9058/310	D-MONEY	DINNER IFTAR	203000	yes
2	27/04/2021	QUICK IBRAHIM	-	-	-	92400	Yes
3	9/06/2021	ETS KW	21-8912/310	DI-DT	CAMERA	2920000	yes
4	23/05/21	Rageub travel agency	-	Mobility service	Travel ticket	576800	Yes
5	-	BCB info	9065	DGS	-	84900	Yes
6	6/05/2021	BRIGESTONE	8826	DAL	MOTO for moussa	82962	Yes
7	26/05/2021	Garage gaber	8836	Dal	-	368000	Yes
8	26/05/2021	SVAMC	8821	DAL	-	51810	Yes
9	28/04/2021	CIBIS	-	-	-	-	Yes
10	-	SHERATON HOTEL	21/8324	-	HOTEL EXPENSES	1224810	Yes

Preliminary Evaluation on The Procedure

One of the key tools used for the evaluation of internal control is the internal control questionnaire they are a self-control question to evaluate the effectiveness of the actual internal control (DEO, 2019-2020),

for more efficiency and reliability we have used a previously used question for a similar topic. The below table represents an extract of the Internal control questionnaire concerning the part of return deliveries.

Table 2: Tracking returned deliveries

QUESTIONS	YES	NO	OBSERVATIONS
1. Are deliveries returned to suppliers subject to a return slip?		✓	The concerned department expressed the need to fix this issue with the supplier via call since there is no reception service
2. If so, are they pre-numbered?		✓	No, they are not due to the lack of a reception department.

Objective: To ensure that the returned deliveries are followed to obtain corresponding credits.

Sources: Ahmed, Z. A. March 2019, Universite D'antananarivo, Accounting Audit, And Control Assessment Of Risks Related to the Purchasing-Supplier Cycle: The Case of Canal + Madagascar.

We can notice here that deliveries returned to suppliers are not subject to a return slip, In the same step, we put in place a separation of duties grid that showed they were an accumulation of tasks in the treasury department. It is a non-respect of one of the major principles of internal control.

DISCUSSION

This step concerns the risk and damages that can be engendered from the above results. Regarding the absence of written procedure, risk related could be the imperfection of selection of supplier, wrong analysis of purchase process, interest conflict, fraud practices, and lack of proof concerning the process to present during the internal control for the auditor. Apropos of lack of consulting minimum 3 suppliers, here the company is going to lose the benefits of competition at a low price but also fraud for agreement can be generated. About, not consulting the budget service before the approval of the purchase order damage could relatively be material because of the fake image that the accounting record system will provide. As regards no reception service, risk linked to an absence of receiving service of goods is the likelihood of diversion concerning goods, or probability of agreement between suppliers and the service initiating the purchase. And finally concerning the accumulation of tasks, the level of this risk is classified as a strong risk since we are here emphasizing the principle of separation of tasks. The consequence of this latter is the fact employee will have an important number of tasks which will create a discouragement of efforts made, lead to treatment errors, delays payment of the invoice, or fraud that could affect the activities of the company. Risks noticed in this section have been discussed in the thesis research paper of (Safi, July 2007) and (Ahmed, March 2019) both authors have produced an assessment of the internal control in the cycle of purchase and account payable in two different company.

Recommendation

The first recommendation about the absence of written formal procedure is that good practice in accounting required that for better comprehension and understanding it is preferable to have a written procedure for every department in an organization so that the internal control and the internal audit could be correctly executed otherwise several other issues could be generated from this such as those stated above.

The second recommendation is that company should establish an offer analysis table and send it to a minimum of 3 suppliers to benefit from the best offer and for better transparency. Here in below table 3, we have proposed a sample concerning a representative offer analysis table to select suppliers.

Table 3: Sample of Offer Analysis Table Source Author

- Date : _____

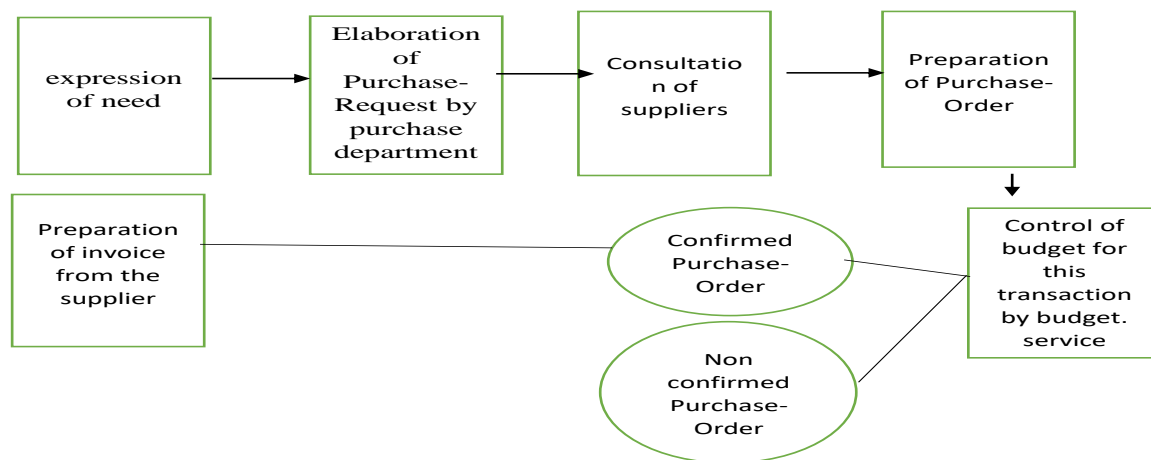
- Department name: _____

Criteria wanted Name of the supplier	Model of the product	Price	Date of delivery
Supplier 1			
Supplier 2			
Supplier 3			
Supplier 4			

Signature _____ Signature of head department accounting _____ Signature of head department of purchase _____
 Accounting Agent

The third suggestion is that the organization should check here budget before authorizing any operations concerning the purchase, and budget service should be created. According to the document flow diagram, figure 3, below describes the task that needs to be included in the process of this cycle so that procedure activity in the purchasing department represents a reliable image of their function.

Figure 4: Consultation of Budget Service Before Approval of The Purchase Order

The fourth suggestion is that the company set up a service that ensures the receipt of all deliveries to avoid any risk arising from its absence in the purchase operation.

And the final proposition is that the company should divide its treasury service into two divisions.

The first division will be related to the accounting department and will be in charge of executing the following tasks:

- Records of incomes and Expenses
- Reconciliations of bank statements.

The second division is going to be called treasury and financing and will be linked to the budget department they will be in charge of:

- Recovery
- Placement and financement

CONCLUSION

To resume it is important to remind that good and strong internal controls are essential to assuring the accomplishment of goals and objectives of the company. They provide reliable financial reporting for management decision-making, ensure compliance with applicable laws and provide regulations to avoid the risk of public scandals. Based on what we have seen above, Djibouti telecom S-A is a large business with an important number of employees over a thousand which means the establishment of internal control is mandatory to improve and maintain her performance at a high level. The main goal sought in this article is to demonstrate that implementing an effective internal control system on the purchase and account payable cycle will emphasize the protections against risks related to this cycle. Several internal control techniques are used to detect, analyze, and treat these risks such as interview, Document flow Diagram, Internal control questionnaire, the grid of separation of the task, and conformity/permanence tests. Five risks have been detected with these methods, for instance, accumulation of tasks in the treasury department here the non-respect of the principle of separation of task has been noticed so it was important for the company to separate the treasury department into 2 divisions one related to the accounting department and the other to the budget department, lack of different supplier selection slips has been remarked so the solution was to present a sample of the supplier selection slips, the absence of a formal written purchase procedure activity caused a severe issue especially during the control of purchase department so it has been advised to this department to respect good account practice that

suggests having a written procedure for better transparency and comprehension. And finally approving purchase orders without consulting the service budget creates an important problem in terms of lack of transparency of the image for the company's accounting transaction and the treasury operation during the control. These risks have been treated and given response in detail in the above section concerning the recommendation. Further research could be undertaken about internal control systems to determine whether this system can contribute to improving managerial decisions and procure a competitive advantage for a company.

REFERENCES

- [1] Ahmed, Z. A. (2019). Universite d'antananarivo, accounting audit, and control assessment of risks related to the purchasing-supplier cycle: the case of canal + Madagascar.
- [2] Ann, S. (2019). COSO Framework: What it is and How to Use it.
- [3] Committee of sponsoring organization, (1992). The Treadway Commission definition of internal control, (COSO).
- [4] Department of economic opportunity, (2019). Internal Control Questionnaire and Assessment, Bureau of Financial Monitoring and Accountability, Florida.
- [5] Elhamdaoui, S. (2010-2011). University of Tanger Ecole National pf trade and management accounting and financial audit.
- [6] Hamed, T. (2016). Sampling Methods in Research Methodology; How to Choose a Sampling Technique for Research.
- [7] Houdinifourie, N.M Metropolitan University Houdini.fourie@nmmu.ac.za Christo Ackermann University of Johannesburg cackermann@uj.ac.za The impact of coso control components on internal control effectiveness: an internal audit perspective.
- [8] International auditing assurance standard board, the definition of internal control, (IAASB).
- [9] International standard on auditing, (2009). 330 the auditor's responses to assessed risks, effective for audits of financial statements for periods beginning (2009).
- [10] Jafar, M. (2021). Investigating the Relationship between Weaknesses in Internal Control and Abnormal Production Costs of Companies Listed in Tehran Stock Exchange, Vol. 12 No. 13.
- [11] John, C., (2007). The Goals and Promise of the Sarbanes-Oxley Act, Journal of Economic Perspectives, Vol. 21, No. 1, (PP. 91-116), winter.
- [12] Kathleen, F. B. (2003). From Enron to WorldCom and Beyond: Life and Crime after Sarbanes-Oxley, SSRN Electronic Journal 81(2), DOI:10.2139/ssrn.447100.
- [13] Library of congress (11/19/2019). Journal evolution of telecommunication Company Science Reference Section.

- [14] Martin, F. (2001). Evolution of the telecommunications industry into the internet age.
- [15] McMullen, L. (2001). Purchase cycle importance and definition. <https://www.researchgate.net/publication/276074595>.
- [16] Merlin, S. (2015.) Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice, DOI:10.1057/dddmp.2014.80 Project: Business models, the evolution of the telecommunications industry — what can we learn from it?
- [17] Meryem, B. (2010). Internal audit and operational risk management (Download the original file), University Mohamed V Souissi - Bachelor in corporate finance.
- [18] Muqbil, A. (2017). The evolution of telecommunications I: Ancient civilizations used smoke signals.
- [19] Olayemi, J. A-O. (2017). University of Ibadan, research variables: types, uses, and definition of terms.
- [20] www.planergy.com. Purchasing Process: Steps and Best Practices.com
- [21] Samuel, T. (2016). Investment Management and Financial Innovations 13(1):77-83 DOI:10.21511/imfi.13 (1).2016.07 the accounts payable management practices of the small, medium, and micro-enterprises in the Cape Metropolis.
- [22] Safi, A. B. (2007). End-of-year thesis with a view to obtaining the diploma of The Higher School of Commerce (BAC + 5) Option: Audit and Management Control Internal control assessment: case of the supplier purchasing cycle To the Chadian Water and Electricity Company (STEE) in N'djamena.
- [23] Sanford, V. B AND Jacqueline, H. (2001). Institutions and Telecommunications Performance in Africa: Stability, Governance, and Incentives.
- [24] Satishprakash, S. (2018). Conference: Capacity Building Programme for Social Science Faculty Members at Rajkot, India, Gujarat University, Variables, hypotheses, and stages of research.
- [25] Thea, G. (2020). What are the three types of internal control? Abderrazek, S. Chartered Accountant member of OECT - Statutory Auditor Expert near the courts - Trainer consultant INTERNAL AUDIT TOOLS, www.exacomaudit.com.
- [26] Understanding internal controls, A Reference Guide for Managing University Business Practices.
- [27] www.djiboutitelecom.dj, Official Website of Djibouti Telecom S-A.
- [28] www.harvarduniversity.com Risk Management and audit service how long will my audit take?

The Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Intention of University Students in Somalia

Abshir MUHUDIN HASSAN³

ABSTRACT

The main purpose of the study was to identify the impact of entrepreneurship education on the entrepreneurial intention of university students in Somalia. The study used a quantitative method to collect data from respondents of the study. The target population of the study was university students who were in their last year at university. An online survey on SurveyMonkey generated 257 responses, out of those 126 were complete and were recorded in this study. Data were analyzed using SPSS.

³ Master Student, Business Administration in Istanbul Aydin University, yarehaaji@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0433-6647

*This article is derived from the Master's Thesis "The Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Intention of University Students in Somalia".
Research Article. Received: 20.04.2022, Accepted: 06.05.2022.

According to the study findings, taking entrepreneurship courses at university had improved student's entrepreneurial intention. More practical classroom-based lessons are needed to increase students' practical knowledge of entrepreneurship.

Keywords: *Entrepreneurship, Entrepreneurship Education, Entrepreneurial Intention, Theory of Planned Behavior*

INTRODUCTION

Obtaining a job after graduation is very hard for university students in Somalia. Graduating from a university doesn't guarantee a job right after it which is a problem lots of college graduates face after they get their first degree or higher. Commonly there are many graduates sitting at their homes for years without finding a job in Somalia.

Since 2000 it is reported that university graduates face many challenges in the labor market due to their lack of experience and being new to the labor market which leaves many college graduates to question whether it was worth spending many years at a college only to end up jobless for years before landing their first job (Deitz, 2014). These obstacles are further pushed by a lack of employment opportunities in the labor market, low levels of entrepreneurship initiatives and inferior job qualities in the labor market (Davis, 2015). Even though this issue is commonly faced around the world, it is even very high in Somalia which makes it even harder to find a job in Somalia. Most university graduates seek employment from the government instead of trying to come up with ideas and working on them to create value for themselves and others around them. This is partially due to the lack of entrepreneurship training offered at universities which could have been a mindset shift for these graduates.

To shed a light on how entrepreneurship education and training can impact entrepreneurial intention, the study examines the impact of entrepreneurship education on the entrepreneurial intention of university students in Somalia. Most university students and graduates have a mindset of seeking a job rather than creating a job by themselves. More recent data in Somalia shows that most recent university graduates and students are unemployed. Incorporating more entrepreneurship education could possibly reduce the number of unemployed while creating more jobs which improves economic wellbeing (Sun L., 2016) but further research is needed to investigate the role entrepreneurship education plays in the enhancement of the students' entrepreneurial intention. It is argued that lately academic institutions have been producing graduates with an employee mindset rather than focusing on providing more entrepreneurship courses to produce graduates with a job creation mindset (Aladejebi, 2018). Academic institutions need to focus on producing graduates who are self-reliant with an entrepreneurial mindset and who are eager to create jobs instead of being job seekers in the labor market (Aladejebi, 2018). There is a viable need that graduating students need to be inspired to be their own bosses and have the courage to start their own businesses. The main purpose of this research is to examine the Impact of Entrepreneurship Education on the Entrepreneurial Intention of University Students in Somalia.

The specific objectives of this study are as follows.

- To identify the impact of entrepreneurship education on the entrepreneurial intention of university students in Somalia.
- To examine the impact of indicators of the Theory of Planned Behavior (TPB) on the entrepreneurial intention of the students.

LITERATURE REVIEW

The concept of entrepreneurship has become a globally researched topic to which a great deal of significance is given since both individuals and countries need it to thrive. It is noticeable that entrepreneurs who create innovative businesses play a crucial role in the economic advancement of their respective countries and are considered essential in the country's economy in terms of their technological advancement (Kalyoncuoğlu, 2017).

Despite being one of the most researched disciplines in the academic and research world, entrepreneurship has been defined in many different terms. Some of the most referenced definitions are as follows. (Tang, 2004) explained the term as "venture entrepreneurship". (Tang, 2004) explained this definition as any attempt undertaken to establish new venture creation or business, self-employment, or expanding an existing business by a group of people or an individual or by an organization. Another term referred to as entrepreneurship in the scholarly literature is "innovation entrepreneurship". This definition emphasizes more on the invention of new things or new technology to alter or improve the way business is conducted (Tang, 2004).

According to (Shane, 2000) the above-mentioned definitions can be combined to define entrepreneurship as a course of action taken by a group of people or an individual to use their coordinated efforts to pursue business opportunities, create value, and meet the needs and wants of customers using the available resources. (Shane, 2000) also Defined Entrepreneurship as the evaluation, discovery and exploitation of opportunity while Meredith, Nelson, and Neck (1996) defined entrepreneurs as individuals with the ability to sense and recognize business opportunities, accumulate the required resources needed to utilize them, and turn them into profitable businesses providing valuable products and services to stakeholders (Hattab, 2014).

These definitions show that entrepreneurship is vital for economic development and reducing unemployment since it is the root of creating new business opportunities. Entrepreneurs are considered the backbone of any economy around the globe.

In emerging countries, entrepreneurship is seen as crucial for increasing employment opportunities and as a tool to cope with poverty. This impact is evident in countries with declining unemployment rates which shows that these countries have an increasing number of entrepreneurs (Audretsch, 2002). Even though many emerging markets have focused on enhancing entrepreneurship initiatives, the growth still remains limited in Somalia due to the lack of key indicators and government support to enhance entrepreneurship opportunities to increase employment and improve the economy as a whole.

The availability of entrepreneurs who are successful and in an increase in the number of entrepreneurs in any given society is largely determined by the entrepreneurship education and training offered at school or university level (Doğan, 2015). Therefore, it is vital that university students get exposure to entrepreneurship education and training to shift their mindset before they even graduate. This topic is under-researched in Somalia and there aren't many studies available on the topic to determine the impact of entrepreneurship training and education could offer to students at the university level.

Entrepreneurship Education

In the past ten years, more growth has been seen in entrepreneurship education than ever before in most developed and emerging countries (Matlay, 2006). The number of entrepreneurship courses provided at every level of education increased dramatically in the United States between 1979 to 2001 (Katz, 2008). More investments have been made in entrepreneurship programs in the last two decades and the growth in these programs is still on the rise (Gwynne, 2008). This growth in investing in entrepreneurship programs can be deduced from a shared governmental widespread view that entrepreneurship may have a positive impact on the political infrastructure and socio-economic of a

country (Matlay H., 2008). Government policymakers realize the significance of entrepreneurship as a steppingstone of economic growth and thus endorse programs such as entrepreneurship education and training to enhance entrepreneurial mindsets (Fayolle, 2006). The European Commission, for example, supports such activities, stating that the "primary objective of entrepreneurship education at university level is to improve entrepreneurial capabilities and mindsets (Lorz, 2011) and suggests incorporating entrepreneurship education programs more fully into the university curriculum.

The final report of the European Commission Expert Group for Entrepreneurship Education emphasizes that these programs play a vital role in promoting the entrepreneurial attitudes and behaviors of students (Lorz, 2011). Such investments in entrepreneurship programs have not been made in Somalia and policy makers need to consider this issue as a determinant factor in reducing the unemployment level and improving economic development. Entrepreneurship education can be referred to any process or program of education designed to develop knowledge, skills, and entrepreneurial attitude of students (Fayolle A. G.-C., 2006). Entrepreneurship education has had a long history and has been recognized as a globally widespread field of study (Katz J., 2003; Kuratko., 2005). Entrepreneurship education was first introduced by Shigeru at Kobe University in 1938 in Japan. (Mwasalwiba, 2010) later in 1947, entrepreneurship education was first established as a course by Myles Mace at Harvard Business School in the USA (Alberti, 2004). After that Entrepreneurship education became one of the rapidly growing fields of study around the world (Fretschner, 2013). Even though some scholars have argued whether entrepreneurship can be taught is born with in the past, the increasing number of academic institutions providing entrepreneurship education is an example that entrepreneurship is a learned phenomenon (Hafiz, 2015). The purpose of offering entrepreneurship education to students is to strengthen and equip them with knowledge and skills that will result in or give them an opportunity to engage in profitgenerating businesses regardless of their educational background, and regardless of their ability to get hired or not get hired in the public or private sector (Fretschner, 2013). Entrepreneurship education is expected to turn graduates from the mindset of being a job seeker to a job creator mindset (Aladejebi, 2018). As mentioned previously in this dissertation, entrepreneurship education offered to graduates was introduced lately by SIMAD University. Despite being a good starting point, more universities need to adopt offering such programs to their graduates to increase the awareness of students of all fields of study that they can also have the opportunity to become entrepreneurs instead of just being job seekers. One of the important reasons of offering entrepreneurship education is to produce university graduates with entrepreneurial skills and knowledge who if the labor market is rigid and unemployment is high, can have the skills to create their business and subsequently employ others. Entrepreneurship education is on the basis of that entrepreneurship can be studied and used to develop student's entrepreneurial skills (Pittaway, 2007). Although fewer studies that entrepreneurship education affects entrepreneurial intention, scholars have argued whether entrepreneurship can be learned and taught. To increase the likelihood of potential entrepreneurs, scholars emphasize higher importance for institutions to offer quality entrepreneurship education for graduates. Entrepreneurs can come from all sorts of professions and are not only limited to business education graduates. Entrepreneurship exists in medicine, architecture, education, engineering, and research and can have different shapes and sizes (Aladejebi, 2018). Attending in entrepreneurship education not only improves entrepreneurial skills but also it strengthens the entrepreneurial intentions of the students. Entrepreneurship education creates a more favorable attitude towards entrepreneurship which will likely result in the creation of new ventures (Küttim, 2014).

Entrepreneurial Intention

Entrepreneurial Intention is one of the most researched topics in entrepreneurship. What creates the intention to engage in entrepreneurship has been a fascinating topic for researchers. As mentioned in the introduction of this dissertation, the entrepreneurial intention is defined as one's desire and intention to start a business or own one's own business (Krueger Jr., 2000). Historically in the field of research,

intentions have been regarded as self-prediction of one's behavior (Ajzen, 1991). It was believed that intention was the predictor of actual behavior. Once the intention forms, the behavior is assumed or expected to follow the intention (Tae Jun Bae, 2014). Studies have supported past intention as the valid predictor of actual behavior. According to a metaanalysis study which researched 422 students, it was found a mean correlation of .53 meaning 28% of the change in behavior (Sheeran, 2002). Although in social psychological studies have supported that intention predicts actual behavior, however, in entrepreneurship studies, some scholars have shown doubts of whether intention directly translates into actual entrepreneurial behavior (Douglas, 2002). Nevertheless, many studies consider entrepreneurial intentions to be one of the most important determinants of entrepreneurial actions (Bae, 2014).

According to literature in entrepreneurship studies, entrepreneurship education positively affects entrepreneurial intentions. Entrepreneurial intention results in the desire to guide resources and people in the fulfillment of entrepreneurial goals. Intentions create productive courses of action that can be effectively utilized in the implementation of new business ventures (Krueger Jr., 2000). According to (Aladejebi, 2018), many studies found that programs of entrepreneurship education effectively support the creation of entrepreneurial intentions (Fayolle et al.; 2006).

Graduates with an entrepreneurial background display greater intention for entrepreneurship and come up with innovative behaviors which are desired by employers. Although some studies revealed that some individuals have inborn entrepreneurial behavior, other studies agree that entrepreneurial attributes are not inherited but can be developed throughout time by studying and taking entrepreneurship education courses and programs. Entrepreneurship programs help form positive entrepreneurial intentions by making students aware of entrepreneurship and seeing it as a career option (Athayde, 2009).

Entrepreneurial intentions create the courage and eagerness of an individual to create his or her own business (Fayolle A. &, 2015). Entrepreneurship education puts students in various stages. Entrepreneurial education programs help strengthen students' attitudes towards entrepreneurship which gives them the ability to rely on their entrepreneurial intentions then it also equips students with skills and knowledge needed to succeed as an entrepreneur, and lastly enables students to take advantage of entrepreneurial opportunities (Aladejebi, 2018). Besides entrepreneurship education, there are also other factors that affect entrepreneurial intentions. These factors include mentorship, the status of family, demographics, personality traits, entrepreneurial experience, independence, self-realization, self-efficacy, and subjective norms (Saeed, 2013). According to (Bird, 1998), intentions come before action. It is a mindset that directs the actions towards creating new business. Engaging in startup creation results from prior intention held which then translates to planned behavior. Intention comes first and then behavior follows. The intention is the person's state of mind which guides a person's actions, and attention towards a specific goal. The course of action an individual implements towards the accomplishment of their goals is directed by their intention.

The effectiveness of entrepreneurial intention and its importance in successfully creating new ventures has been shown in many studies (Aladejebi, 2018). The entrepreneurial intention is affected by many variables. The study found that entrepreneurial intention is determined by the need for success, family background, and subjective norms. It shows that individuals choose to pursue entrepreneurship if there is a need for achievement, and if their family has a business background and they get support from their family (Tong X.A., 2011).

To enlighten the way in which the entrepreneurial intention of university students in Somalia can be enhanced, this study examines the impact of entrepreneurship education on the entrepreneurial intention of university students in Somalia.

RESEARCH METHOD

This quantitative survey-based study is designed to examine the impact of entrepreneurship education on the entrepreneurial intention of university students in Somalia.

The study employed a quantitative survey design to collect data from respondents. An online survey design was seen as appropriate for this research. An online survey is selected due to its convenience, effectiveness, and how easy it is to collect data from respondents.

The study was conducted within universities in Mogadishu-Somalia. The target population of this study was university students attending universities in Mogadishu or recent university graduates. The study targeted the 2 main universities in Mogadishu-Somalia. The names of universities that were selected as the target population for this study are: SIMAD University and the University of Somalia (UNISO). The students from mainly Business Administration, Computer Science, and Engineering of last year at university were selected to represent the whole population of university students in Somalia.

The study employed a purposive sampling technique. The study collected data from participants who were available and willing to be part of the study. A purposive sample generated 257 responses but only 126 of those responses were complete and only complete responses were recorded in data analysis. Data were analyzed using SPSS software.

FINDINGS

Data was collected from 126 students from university of Somalia (UNISO) and SIMAD University. The online survey used 5 points Likert Scale that ranges from 1 Strongly Disagree to 5 Strongly Agree.

Table1: Demographic Characteristics

Variable	Frequency (n=126)	Percentage (%)
Gender		
Male	81	64.3
Female	45	35.7
Field of Study		
Business Administration	82	65.1
Computer Science	37	29.4
Engineering	7	5.6
Current Work Situation		
Not Working	44	34.9
Employee	41	32.5
Self Employed	42	32.5
Employee Work Experience		
No	18	14.3
I have never Worked	20	15.9
Yes	88	69.8
Self-employed Work Experience		
No	51	40.5
Never	14	11.1
Yes	61	48.4
Family Entrepreneurship Background		
No	31	24.6
Yes	94	74.6
Missing	1	.8

The overall number of the respondents was 126 and 81 of those surveyed were male while 45 of them were female. The percentage of male respondents of the study was 64.3% and the percentage of female respondents was 35.7%. The majority of the students were males. The majority of the students were studying business administration 82 (65.1%). The number of students in Computer Science in the study was 37(29.4%) and the number of Engineering students in the study was 7 students (5.6%). 44 (34.9%) of the students who responded to the survey were unemployed, 41(32.5%) of them were employees and 41(32.5%) were self-employed. Lastly, 31(24.6%) of the respondents didn't have family members who were entrepreneurs while 94 (74.6%) of the respondents had an entrepreneurship family background.

Descriptive Statistics

Table 2: Entrepreneurship Education

	N	Mean	Std. Deviation
I enjoyed entrepreneurship education lessons.	126	3.74	1.363
Entrepreneurship education lessons increased my interest in a career in entrepreneurship.	126	4.07	1.075
I consider entrepreneurship as being as important if not more important than any other subject.	126	3.67	1.073
Entrepreneurship education prepared me to make innovative and informed decisions about career choices.	126	4.05	.970
I consider entrepreneurship a desirable career option.	126	3.79	1.046
Due to entrepreneurship education, I am able to identify business opportunities.	126	4.02	.988
Due to entrepreneurship education, I can successfully develop a business plan.	126	4.14	1.115
Due to entrepreneurship education, I now have the skills to create a new business.	126	4.12	.968
I consider entrepreneurship class as an ideal place to learn about how to start a business.	126	3.94	1.101
Practical examples of entrepreneurship were included in classroom teaching.	126	3.67	1.158
Valid N (listwise)	126		

The result of the attitude of students regarding entrepreneurship education has shown positive mean ranging between 3.67 and 4.12 and standard deviation between 0.968 and 1.363. According to the response, the statement “Due to entrepreneurship education, I can successfully develop a business plan” showed the maximum mean (4.14) while the statements “Practical examples of entrepreneurship were included in classroom teaching” and “I consider entrepreneurship as being as important if not more important than any other subject” had the lowest mean (3.67).

Table 3: Personal Attitude

	N	Mean	Std. Deviation
Being an entrepreneur implies more advantages than disadvantages to me.	126	3.66	1.104
A career as entrepreneur is attractive for me.	126	4.11	.896
If I had the opportunity and resources, I'd like to start a firm.	126	4.10	1.069
Being an entrepreneur would entail great satisfactions for me.	126	3.98	1.031
Among various options, I would rather be an entrepreneur.	126	3.87	1.053
Valid N (listwise)	126		

The results of the analysis of the personal attitudes of the students discovered positive means from 3.66 to 4.11 and standard deviations from 0.896 to 1.104. The statement “A career as an entrepreneur is attractive for me” had the highest mean (4.11) while the statement “Being an entrepreneur implies more advantages than disadvantages to me” had the lowest mean (3.66).

Table 4: Subjective Norm

	N	Mean	Std. Deviation
If you decided to create a firm, would people in your close environment approve of that decision? Value them from 1 (strongly disagree) to 5 (Strongly agree).			
Your close family	126	3.94	1.195
Your friends	126	3.94	1.071
Your colleagues	126	3.83	1.132
Valid N (listwise)	126		

The analysis of subjective norm revealed positive means ranging from 3.83 to 3.94.

Table 5: Perceived Behavioral Control

	N	Mean	Std. Deviation
To start a firm and keep it working would be easy for me	126	3.57	1.141
I am prepared to start a viable firm	126	3.80	1.058
I can control the creation process of a new firm	126	3.89	1.090
I know the necessary practical details to start a firm	126	3.90	.942
I know how to develop an entrepreneurial project	126	3.80	1.058
If I tried to start a firm, I would have a high probability of succeeding	126	3.71	1.103
Valid N (listwise)	126		

The analysis of Perceived Behavioral Control (PBC) discovered positive between 3.57 and 3.90 and a standard deviation between 0.942 and 1.141. The statement “I know the necessary practical details to start a firm” had the highest mean (3.90) while the statement “To start a firm and keep it working would be easy for me” had the lowest mean (3.57).

Table 6: Entrepreneurial Intention

	N	Mean	Std. Deviation
I am ready to do anything to be an entrepreneur.	126	4.14	1.002
My professional goal is to become an entrepreneur.	126	4.19	1.025
I will make every effort to start and run my own firm.	126	4.24	.880
I am determined to create a firm in the future.	126	4.13	1.105
I have very seriously thought of starting a firm.	126	4.07	1.044
I have the firm intention to start a firm someday.	126	4.10	.987
Valid N (listwise)	126		

The analysis of entrepreneurial intention showed positive means that range from 4.07 to 4.24 and standard deviation range from 0.880 to 1.105. The statement “I will make every effort to start and run

my own firm” had the highest mean (4.24) while the statement “I have very seriously thought of starting a firm” had the lowest firm (4.07).

Table7: Reliability Statistics-Research Instrument

Cronbach's Alpha	N of Items
.901	30

The overall Cronbach’s Alpha for all the items in the questionnaire was .901. Regarding that the coefficient of 0.7 is acceptable for newly developed measures, (Rogers, 2018), the results in this scale showed greater internal consistency.

HYPOTHESIS TESTING RESULTS

Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Intention

In the Linear Regression analysis, the following hypothesis was first tested.

H₁: There is a significant positive relationship between Entrepreneurship Education and Entrepreneurial Intention.

H₀: There is no significant positive relationship between Entrepreneurship Education and Entrepreneurial

Intention

Table 8: Model Summary EE

Model	R	R Square	Adjusted Square R	Std. Error of the Estimate
1	.658 ^a	.432	.428	2.96397

a. Predictors: (Constant), Entrepreneurship Education

Table 9: ANOVA^a -EE

Model	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1 Regression	829.860	1	829.860	94.462	.000 ^b
Residual	1089.354	124	8.785		
Total	1919.214	125			

a. Dependent Variable: Entrepreneurial Intention

b. Predictors: (Constant), Entrepreneurship Education

Table 10: Coefficients-EE

Model	Unstandardized Coefficients	Standardized Coefficients	T	Sig.

	B	Std. Error	Beta		
1 (Constant)	10.018	1.552		6.456	.000
Entrepreneurship Education	.379	.039	.658	9.719	.000

a. Dependent Variable: Entrepreneurial Intention

The above regression analysis result shows that the alternate hypothesis was accepted while the null hypothesis was rejected.

The model summary table shows that R Square .432 meaning that 43.2% of the variance in Entrepreneurial Intention is explained by Entrepreneurship Education.

The ANOVA table shows that the model is significant meaning that there is a significant relationship between entrepreneurship education and Entrepreneurial Intention. The relationship is significant at .05 level. P-value <0.05 would accept the alternate hypothesis and reject the null hypothesis. The p-value is 0.00 which shows that there is a statistically significant relationship between Entrepreneurship Education and Entrepreneurial Intention.

The coefficient table shows the level by which Entrepreneurship Education predicts Entrepreneurial Intention. As shown by the results, Entrepreneurship Education significantly predicts Entrepreneurial Intention at a 0.00 significant level. An increase in Entrepreneurship Education would result in a 10.018(B) increase in Entrepreneurial Intention.

The Impact of Indicators of Theory of Planned Behavior (Pa, Sn, Pbc) on Entrepreneurial Intention

Secondly, the following hypothesis was tested using Linear Regression Analysis,

H₀: There is a significant positive relationship between indicators of TPB (Attitude, Subjective Norm, and Perceived Behavioral Control) and Entrepreneurial Intention.

H₁: There is no significant positive relationship between indicators of TPB (Attitude, Subjective Norm, and Perceived Behavioral Control) and Entrepreneurial Intention.

Table 11: Model Summary-TPB Indicators

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.629 ^a	.396	.381	3.08342

a. Predictors: (Constant), PA, PBC, SN

Table 12: ANOVA-TPB Indicators

Model		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	759.301	3	253.100	26.621	.000 ^b
	Residual	1159.914	122	9.507		
	Total	1919.214	125			
a. Dependent Variable: Entrepreneurial Intention						

b. Predictors: (Constant), PA, PBC, SN			
--	--	--	--

Table 13: Coefficients ^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	7.579	1.975		3.838	.000
	PBC	.217	.074	.226	2.920	.004
	SN	.226	.114	.154	1.984	.049
	PA	.494	.095	.419	5.202	.000

a. Dependent Variable: Entrepreneurial Intention

According to regression analysis, the Alternative hypothesis was accepted while the null hypothesis was rejected.

The model summary table shows R Square 0.396. This shows that 39.6% of variance in Entrepreneurial Intention is explained by indicators of TBP (Personal Attitude, Subjective Norm and Entrepreneurial Intention). The ANOVA table shows that there is significant relationship between TPB indicators and Entrepreneurial Intention at significance level of 0.000.

The Coefficients table shows the extent to which TPB indicators predict students' entrepreneurial intention. While all the TPB indicators positively predict entrepreneurial intention, among them, Personal Attitude (PA) was the highest predictor of entrepreneurial Intention at a 0.000 significance level. Perceived Behavioral Control (PBC) was the second- highest predictor at 0.004 significance level and Subjective Norm (SN) at 0.049 significance level.

Table 14: Correlations Result

		Entrepreneurship Education	Entrepreneurial Intention
Entrepreneurship Education	Pearson Correlation	1	.658**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	126	126
Entrepreneurial Intention	Pearson Correlation	.658**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	126	126

** . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

The above table shows the correlation test results between the independent variable (Entrepreneurship Education) and the dependent variable (Entrepreneurial Intention). The correlation result shows a positive Pearson's r- value of 0.658. This means that there is a positive correlation between Entrepreneurship Education and Entrepreneurial Intention. The correlation output also shows a significance value of 0.000 which means that the relationship between entrepreneurship education and entrepreneurial intention is statistically significant and doesn't happen by chance.

DISCUSSION

The majority of the respondents were males while female students were also in the study. According to the results, the students showed a great attitude toward entrepreneurship which could be a result that most of the students were business administration students. The majority of the students showed greater entrepreneurial intention and entrepreneurial intention-related statements had the highest means in the study. Most of the students in the study showed that they had the knowledge and skills to develop a business plan however most of them agreed that there weren't more practical examples in the classrooms and lessons were mostly theoretical based.

The results of the study revealed that providing entrepreneurship courses at university improves the overall entrepreneurial intention of the students however it also revealed that most students received theoretical based entrepreneurship programs at university. This showed that there is a need for more practical based entrepreneurship programs to improve student's practical knowledge of entrepreneurship.

CONCLUSION

In the past two decades more growth has been seen in entrepreneurship education that ever before in most developed and emerging countries (Matlay, 2006). The number of entrepreneurship courses provided at every level of education increased dramatically in United States between 1979 to 2001 (Katz, 2008). Even though some scholars have argued whether entrepreneurship can be taught is born with in the past, the growing number of academic institutions providing entrepreneurship education is an example that entrepreneurship is a learned phenomenon (Hafiz, 2015). Although academic institutions providing entrepreneurship courses have increased in the developed countries, only fewer universities offer entrepreneurship education programs to students in Somalia. To enlighten how entrepreneurship education programs can enhance student's entrepreneurial intention, the present study attempted to examine the impact of entrepreneurship education on entrepreneurial intention of university students in Somalia.

The findings of the study revealed that entrepreneurship education programs and TPB indicators of personal attitude, subjective norm and perceived behavioral control have significant impact on student's entrepreneurial intention. The results of this study can be deduced from that universities in Somalia need to provide more entrepreneurship education programs to enhance entrepreneurial intentions of the students and produce graduates with entrepreneurial mindsets. The study also revealed that universities currently only offer theoretical based entrepreneurship courses therefore more practical aspects of entrepreneurship is needed to improve student's practical knowledge of entrepreneurship. The findings from this study will be beneficial to both private and governments institutions in Somalia.

LIMITATIONS AND RECOMMENDATIONS

The present study employed descriptive method meaning that only respondents of the study described how the entrepreneurship education programs they received at university improved their entrepreneurial intention. Future researchers might employ an experimental approach and measure students' entrepreneurial intention prior to receiving entrepreneurship programs and also measure their intention after taking the entrepreneurship programs to closely measure the change in their entrepreneurial intention over time.

This study also employed only quantitative research method. Combining more than one research method like qualitative and quantitative is recommended to see whether it would yield the same or different results to strengthen the finding of the study.

This study only selected students who were in their last year at university, researching students from other stages of study is also recommended to examine how students' entrepreneurial intention changes

over their time at university. Future studies could also add students from other fields of study since this study only selected students from Business Administration, Computer Science, and Engineering.

This study employed online survey method to collect data from respondents; future researchers could utilize different data collection methods to reduce the number of incomplete responses in the study. The sample size of this study was not very large compared to the number of students at universities in Somalia, therefore, employing a larger sample size is also recommended to improve the generalizability of the study findings. This study was descriptive, and responses were collectively analyzed. Another recommendation for future researchers is to compare the entrepreneurial intention of students across different fields of study to identify whether receiving entrepreneurship education programs is favorable to a specific field of study.

ACKNOWLEDGMENT

First of all, I thank the almighty Allah who enabled me to complete this work. Pursuing master's degree had always been one of the greatest dreams I had in life and that dream was made possible with the help of Allah.

I would like to thank my supervisor Dr. Tarana Azimova for her supervision, and guidance. Without her supervision and constant responses, this article for dissertation could not have been completed. Further, thanks go to committee members for my thesis defense for their patience and understanding.

REFERENCES

- [1] Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*.
- [2] Aladejebi, O. A. (2018). The Effect of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Intention among Tertiary Institutions in Nigeria. *Journal of Small Business and Entrepreneurship Development*, 1-2.
- [3] Alberti, A. S. (2004). Entrepreneurship Education: Notes on an Ongoing Debate. 14th Annual Int Ent Conference. Italy: University of Napoli Federico II,.
- [4] Athayde, R. (2009). Measuring enterprise potential in young people. *Entrepreneurship Theory & Practice*, 481-500.
- [5] Audretsch, D. B. (2002). *Entrepreneurship: determinants and policy in a European-US comparison*. Springer.
- [6] Bae, T. J. (2014). The relationship between entrepreneurship education and entrepreneurial intentions: A meta-analytic Review. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 38(2), 217-254.
- [7] Bird. (1998). Implementing entrepreneurial ideas: The case for intention. *Academy of Management Review*, 13(3), 442-453.
- [8] Davis, A. K. (2015). Despite an improving economy, young grads still face an uphill climb. *Economic Policy Institute Briefing Paper*.
- [9] Deitz, J. R. (2014). Do the Benefits of College Still Outweigh the costs? *Currents Issues in Economics and Finance*, 1-12.
- [10] Doğan., E. (2015). The Effect of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Intentions of University Students in Turkey. *Research Gate*, 79-80.

- [11] Douglas, E. &. (2002). Self-employment as a career choice: Attitudes, entrepreneurial intentions, and utility maximization. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 81-90.
- [12] Fayolle, A. &. (2015). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurial attitudes and intention: Hysteresis and persistence. *Journal of Small Business Management*, 53(1), 75-93.
- [13] Fayolle, A. G.-C. (2006). Assessing the impact of entrepreneurship education programmes: a new methodology. *Journal of European Industrial Training*, 701-720.
- [14] Fretschner, M. (2013). Measuring and understanding the effects of entrepreneurial awareness education. *Journal of Small Business Management*, 51.
- [15] Gwynne, P. (2008). More Schools Teaching Entrepreneurship. *Research Technology*, 6-8.
- [16] Hafiz, H. &. (2015). Assessing the richness of entrepreneurship education curriculum content: Empirical evidence. *Journal of Research & Method in Education*, 107-114.
- [17] Hattab, H. W. (2014). The Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Intention of University students in Egypt. *The Journal of Entrepreneurship*, 2-3.
- [18] Katz, J. (2003). The chronology and intellectual trajectory of American entrepreneurship education: 1876–1999. *Journal of Business Venturing*, 283-300.
- [19] Katz, J. A. (2008). Fully Mature but Not Fully Legitimate: A Different Perspective on the State of Entrepreneurship Education. *Journal of Small Business*, 550-566.
- [20] Krueger Jr., N. F. (2000). Competing Models of Entrepreneurial Intentions. *Journal of Business Venturing*, 5-6.
- [21] Kuratko, D. (2005). The emergence of entrepreneurship education: Development, trends, and challenges. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 577-598.
- [22] Küttim, M. K. (2014). Entrepreneurship education at university level and students' entrepreneurial intentions. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 658-668.
- [23] Lorz, M. (2011). The Impact of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Intention. University of St. Gallen, School of Management, Economics, Law, Social Sciences and International Affairs.
- [24] Matlay, H. &. (2006). Entrepreneurship education in the UK: a critical perspective. ISBE Conference. Cardiff.
- [25] Matlay, H. (2008). The impact of entrepreneurship education on entrepreneurial outcomes. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 382-396.
- [26] Mwasalwiba, E. S. (2010). Entrepreneurship education: a review of its objectives, teaching methods, and impact indicators. *Education Training*, 47-52.
- [27] Pittaway, L. (2007). Entrepreneurship education. *International Small Business Journal*, 479-510.
- [28] Rogers, B. K. (2018). A Correlational Study on the Predictors of Entrepreneurial Intention Among Final-Year Undergraduates. A Dissertation Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctorate of Business Administration, Grand Canyon University.

- [29] Saeed, S. Y.-D.-S. (2013). The role of perceived university support in the formation of students' entrepreneurial intention. *Journal of Small Business Management.*, 1-27.
- [30] Kalyoncuoğlu, S. (2017). The Effect of Entrepreneurship Education on Entrepreneurial Intention: An Experimental Study on Undergraduate Business Students. *Journal of Management Research*, 1-2.
- [31] Shane, S. &. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 217-226.
- [32] Sheeran, P. (2002). Intention–behavior relations: A conceptual and empirical review. *European Review of Social Psychology*, 1-36.
- [33] Sun L., J. K. (2016). The evaluation of college students entrepreneurship ability based on AHP method. *International Journal of Advanced Media and Communication*, 246-261.
- [34] Tae Jun Bae, S. Q. (2014). The Relationship Between Entrepreneurship Education and Entrepreneurial Intentions: A Meta-Analytic Review. *ET & P*, 219-220.
- [35] Tang, L. &. (2004). Venture entrepreneurship, innovation entrepreneurship, and economic growth. *Journal of developmental Entrepreneurship*, 161-171.
- [36] Tong X.A., T. D. (2011). Factors influencing entrepreneurial intention among university students. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies.*, 487-496.

Liderliğin Evrimi ve Başlıca Liderlik Tarzları

Nevra BAKER⁴

ÖZ

Liderliğin zaman içindeki evriminde, kişilik özellikleri yaklaşımından başlanarak dönüşümcü liderliğe kadar farklı liderlik tarzları yer almıştır. En eski liderlik yaklaşımlarından olan kişilik özellikleri yaklaşımına göre, kişilerin liderlik vasıflarına sahip olup olmadıkları, doğuştan gelen fiziksel ve kişilik özellikleri tarafından belirlenmekteydi. Daha sonra gelen yetenekler yaklaşımına göre ise, liderlik doğuştan gelen bir vasıf olmaktan ziyade, öğrenilebilir yeteneklerden oluşmaktadır. Üçüncü sırada gelen stil yaklaşımı, liderlerin kişilik özellikleri veya yeteneklerine değil, davranışlarına odaklanırken; dördüncü sırada yer alan durumsal yaklaşım, liderlerin tarzlarını içinde buldukları durumlara göre farklılaştırmaları gerektiğini öne sürer. Beşinci sırada incelenen koşul bağımlılık yaklaşımına göre ise, bir liderin etkinliği, liderin stiline, içinde bulunulan koşullarla ne kadar uyumlu olduğuna bağlıdır. Altıncı sırada bahsedilen yol-amaç kuramı, liderlerin, çalışanlarını belirlenmiş amaçlara ulaşmaları için nasıl motive ettikleri ile ilgilidir. Yedinci sırada söz edilen lider-üye etkileşimi kuramı liderliği, liderler

⁴ Dr. Istanbul Aydın University, Department of Business Management, nbakerarapoglu@aydin.edu.tr, Orcid: 0000-0002-5557-8235.

ve takipçiler arasındaki karşılıklı etkileşime odaklanan bir süreç olarak kavramsallaştırır. Son olarak bahsi geçen ve en yeni liderlik yaklaşımlarından biri olan dönüşümcü liderlik, liderliğin daha çok karizmatik ve duygusal öğelerine odaklanır.

Anahtar Kelimeler: *Liderlik, Liderliğin evrimi, Liderlik tarzları*

ABSTRACT

During the evolution of leadership in time, one encounters different leadership styles ranging from the trait approach to transformational leadership style. According to the trait approach, one of the earliest approaches to leadership, inborn physical and personal characteristics determined if a person possessed leadership qualities. According to the skills approach which followed the trait approach, leadership qualities comprised skills that can be learned, rather than innate characteristics. While the style approach in the third place focuses on the behavior of leaders, the situational approach in the fourth place suggests that leaders should adjust their style according to the situation they are in. The contingency theory examined in the fifth place puts forth that the effectiveness of a leader is contingent upon to what level a leader's style matches the conditions they are facing. The path-goal theory in the sixth place is about how leaders motivate their followers to reach certain goals. Discussed in the seventh place, leader-member exchange theory conceptualizes leadership as a process focused on the interaction between leaders and followers. Transformational leadership, the lastly mentioned and one of the newest approaches to leadership, centers upon the emotional and charismatic elements of leadership.

Keywords: *Leadership, The evolution of leadership, Leadership styles*

GİRİŞ

Liderlik hem kişisel hem de kurumsal alanda önemli bir yere sahip olan bir kavramdır. 20. yüzyıl başlarında bilim insanları tarafından incelenmeye başlanan liderlik kavramının tanımları ve bu alana olan yaklaşımlar zaman içerisinde evrimleşmiş ve geliştirilmiştir.

Bu makalenin amacı, liderliğin zaman içindeki evrimini inceleyerek liderlik kavramının zaman içerisinde değişen tanımlarını ve kullanımlarını derlemektir. Bu amaçla, en eski liderlik yaklaşımlarından olan kişilik özellikleri yaklaşımından başlanarak, sırasıyla yetenekler yaklaşımı, stil yaklaşımı, durumsal yaklaşım, koşul-bağımlılık yaklaşımı, yol-amaç kuramı, lider-üye etkileşimi kuramı ve dönüşümcü liderlik yaklaşımına yer verilmiştir.

LİDERLİKTE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ YAKLAŞIMI

20. yüzyılda, kişilik özellikleri yaklaşımı, liderlik çalışmalarına başlamanın ilk sistemli girişimlerinden biriydi. Lider özellikleri, hangi özelliklerin belirli kişileri büyük liderler haline getirdiğini belirlemek için araştırıldı. Geliştirilen teorilere "büyük adam" teorileri ismi verildi çünkü bu teoriler büyük sosyal, politik ve askeri liderlerin doğuştan gelen kişilik özelliklerini belirlemeye odaklandılar (ör. Gandhi, Abraham Lincoln ve Napolyon). Kişilerin bu karakter özellikleriyle doğduklarına ve sadece büyük kişilerin bu özelliklere sahip olduklarına inanıldı. Bu sırada, araştırmalar, liderleri takipçilerden kesin hatlarla ayıran belirli kişilik özelliklerine odaklandı (Northouse, 2004).

20. yüzyılın ortalarında, kişilik özellikleri yaklaşımına, liderlik özelliklerinin evrenselliğini sorgulayan araştırmalar tarafından meydan okundu. Stogdill (1948), farklı durumlarda, liderleri, lider olmayan kişilerden ayırt eden tutarlı bir takım karakter özellikleri olmadığını ileri sürdü. Liderlik özelliklerine sahip bir kişi, bir durumda lider olabilirken, başka bir durumda lider olamayabilirdi. Stogdill'e (1948)

göre, liderlik, sosyal bir durumda, kişiler arasında olan bir ilişki olarak kavramsallaştırılmıştır. Kişisel faktörler önemli olmaya devam etti, fakat artık içinde bulunulan durumun gerekliliklerine bağlı olarak değerlendiriliyordu.

Son yıllarda, kişilik özellikleri yaklaşımına tekrar bir ilgi doğdu. Lord, DeVader ve Alliger (1986), kişilik özelliklerinin, bireylerin liderlik algısı ile alakalı olduğunu buldular. Kirkpatrick ve Locke (1991), etkin liderlerin belirli türde kişiler olduklarını iddia ettiler. Vizyoner ve karizmatik liderlik kavramlarına tekrar ilgi doğdu (ör., Bass, 1990; Bennis & Nanus, 1985; Nadler & Tushman, 1989; Zaleznik, 1977).

Stogdill'in iki araştırması, kişilik özellikleri yaklaşımına dair iyi bir genel bakış sunar (1948, 1974). İlk araştırma, liderlik rolündeki ortalama bir bireyin, ortalama bir grup bireyinden zeka, atiklik, içgörü, sorumluluk, inisiyatif, sebat, kendine güven ve sosyallik açılarından farklı olduğunu gösterdi.

Stogdill'in ilk araştırmasının sonuçları bir kişinin, sadece liderlik özelliklerine sahip olduğu için lider olmadığını gösterdi. Daha ziyade, liderlerin sahip olduğu kişilik özellikleri, liderin faaliyet gösterdiği duruma uygun olmak zorundaydı. Bir durumda lider olan kişiler, başka bir durumda lider olamayabilirdi. Bu araştırma, liderlik araştırmalarına, lider davranışlarını ve liderlik durumlarını gözetken yeni bir yaklaşımın doğuşunu temsil eder.

Stogdill'in ikinci araştırması (1974), liderlerin kişilik özelliklerinin, gerçekten de liderliğin bir parçası olduğunu doğrular. Bu araştırmaya göre, liderlik ile pozitif ilgisi olan kişilik özellikleri aşağıda listelenmiştir:

- ✓ Sorumluluk ve başlanılan işi bitirme güdüsü
- ✓ Hedeflerin takibinde sebat
- ✓ Problem çözmede atılganlık ve özgünlük
- ✓ Sosyal durumlarda inisiyatif alma güdüsü
- ✓ Kendine güven ve bireysel kimlik duygusu
- ✓ Kararların ve eylemlerin sonuçlarını kabullenme isteği
- ✓ Kişilerarası stresi absorbe etmeye hazır olma
- ✓ Hüsrana ve aksaklıkları tolere etme isteği
- ✓ Diğer kişilerin davranışlarını etkileme yeteneği
- ✓ Sosyal etkileşim sistemleri kurma kapasitesi

Mann'a (1959) göre, kişilik özellikleri, liderleri, lider olmayan kişilerden ayırt etmek için kullanılabilir. Bu kişilik özellikleri, zeka, maskülenlik, adaptasyon, baskınlık, dışadönüklük ve muhafazakarlıktır.

Lord ve diğerlerine göre (1986), zekâ, maskülenlik ve nüfuz, kişilerin liderleri algılamasıyla ilgilidir. Kirkpatrick ve Locke'a (1991) göre, liderler diğer insanlar gibi değildir ve liderler, lider olmayanlardan altı özelliğe ayrılırlar: motivasyon, yönetme isteği, dürüstlük ve bütünlük, kendine güven, bilişsel yetenek ve iş ile ilgili bilgi. Bu araştırmacılara göre, liderler ya bu kişilik özellikleriyle doğarlar ya da bu özellikleri sonradan öğrenirler.

Yukarıda sıraladığımız tüm araştırmacıların bulduğu ortak liderlik özellikleri zeka, kendine güven, kararlılık, bütünlük ve sosyalliktir. Zekâ veya entelektüel yetenek, liderlikle pozitif olarak ilişkilidir. Güçlü sözel yetenek, algısal yetenek ve muhakeme yeteneği, bir kişiyi daha iyi bir lider yapar. Fakat, bir liderin zekâsı, çalışanlarının zekasından çok fazla farklı olmamalıdır. Eğer bir liderin IQ'su, takipçilerinin IQ'sundan çok farklıysa, bu durumun liderlik üzerine negatif bir etkisi olabilir. Daha yüksek yetenekleri olan liderler, takipçileriyle iletişimde zorluk çekebilir çünkü bu liderlerin fikirleri takipçilerine göre çok ileri olabilir.

Kendine güven, bir kişinin, kendi becerilerinden emin olabilmesi yeteneğidir. Kendine güven, özsaygıyı ve kişinin bir fark yaratabileceğine olan inancını içerir. Kendine güven, liderin, diğerlerini etkileme

girişimlerinin uygun ve doğru olduğu konusunda kendinden emin hissetmesini sağlar. Kararlılık, bir işi bitirme isteğine işaret eder ve inisiyatif, sebat, nüfuz ve motivasyonu içerir. Kararlı bireyler kendilerini ortaya koymaya isteklidir, proaktiftirler ve engeller karşısında sebat etme kapasiteleri vardır. Kararlı olmak, takipçilere yön gösterilmesi gerektiği zaman ve durumlarda baskınlık göstermeyi içerir. Bütünlük, dürüstlük ve güvenilirlik niteliğidir. Birtakım prensiplere bağlı olan ve eylemleri ile ilgili sorumluluk alan bireyler bütünlük gösterirler. Bütünlük sahibi liderler, başkalarına güven aşarlar çünkü söyledikleri şeyler yaparlar. Bütünlük sahibi liderler sadıktırlar, güvenilirler ve aldatıcı değildirler.

Sosyallik, bir liderin hoş sosyal ilişkiler peşinde koşmasına işaret eder. Sosyallik gösteren liderler, arkadaş canlısı, dışadönük, nazik, ince düşünceli ve diplomatiktirler. Başkalarının ihtiyaçlarına karşı duyarlıdır ve onların iyiliği için kaygılanırlar. Sosyal liderlerin çevreleriyle iyi ilişkileri vardır ve takipçileriyle işbirlikçi ilişkiler geliştirirler (Northouse, 2004).

LİDERLİKTE YETENEKLER YAKLAŞIMI

Kişilik özellikleri yaklaşımına benzer olarak, yetenekler yaklaşımı lider odaklı bir bakış açısidir. Fakat, yetenekler yaklaşımında, odağımız kişilik özellikleri yerine, öğrenilebilen ve geliştirilebilen yetenekler ve kabiliyetlerdir. Kişilik özellikleri liderlikte bütünlüğü bir rol oynarken; yetenekler bakış açısı, etkin liderlik için bilgi ve yeteneklerin gerekliliğini öne sürer.

3 temel yönetsel yetenek, teknik yetenek, insani yetenek ve kavramsal yetenektir. Bu yetenekler, liderlerin kişilik özelliklerinden ve niteliklerinden epeyce farklıdır. Yetenekler, liderlerin neleri başarabileceğini belirtirken; kişilik özellikleri, liderlerin doğuştan gelen özelliklerini belirtir. Liderlik yetenekleri, kişinin, bilgi ve becerilerini birtakım hedeflere başarıyla ulaşmak için kullanma kabiliyeti olarak tanımlanır. Bu liderlik yetenekleri sonradan kazanılabilir ve eğitimle geliştirilebilir.

Teknik yetenek, belirli bir işte bilgili ve uzman olmaktır. Özelleşmiş bir alanda yetkinlikler, analitik beceri ve doğru araç ve teknikleri kullanabilme yetisi gerektirir. Bir yazılım şirketinde, teknik yetenekler, yazılım dilini ve programlamayı bilmeyi, şirketin yazılım ürünlerini ve bu programların müşteriler için nasıl çalışacağını bilmeyi içerir. Bir muhasebe şirketinde, teknik yetenekler, genel kabul görmüş muhasebe prensiplerini anlama ve uygulama becerilerini içerir.

Teknik yetenekler, yönetimin alt basamaklarında en büyük öneme sahiptir ve orta ve üst basamaklarda önemleri gittikçe azalır. At üst seviyelerdeki liderler, örneğin CEO'lar için, teknik yetenekler pek önemli değildir. En üst basamaklardaki bireyler, teknik sorunlarla başa çıkmada yetenekli çalışanlarına güvenirlir.

İnsani yetenek, diğer kişilerle birlikte çalışabilme yeteneğidir. Bu yetenekler, bir liderin, astlarıyla, grup üyeleriyle ve üstleriyle etkin bir şekilde çalışarak kurumun hedeflerini başarılı bir biçimde gerçekleştirmesine yardımcı olur. İnsani yetenekler, bir liderin, grup üyelerine ortak amaçlar doğrultusunda iş birliği içinde çalışmalarına yardımcı olmasını sağlar. İnsani yetenek, kişinin kendisinin ve aynı zamanda başkalarının sorunlara karşı olan bakış açısının farkında olması demektir. İnsani yeteneği olan liderler kendi fikirlerini başkalarının fikirlerine uyarlarlar. İnsani yeteneği olan liderler güven ortamı oluştururlar. İnsani yeteneği olan bir lider olmak demek, başkalarının yeteneklerine ve motivasyonuna karşı hassas olmak ve karar verme sürecinde başkalarının ihtiyaçlarını hesaba katmak demektir. Kısaca, insani yetenek, iş yaparken başkalarıyla iyi geçinebilme kapasitesidir. İnsani yetenek, yönetimin her 3 basamağında önemlidir. Alt basamaklardaki yöneticiler çok daha fazla çalışanla iletişimde olmalarına rağmen, orta ve üst basamaklarda da insani yetenekler eşit öneme sahiptir.

Kavramsal yetenek, fikirlerle ve kavramlarla çalışabilme becerisidir. Kavramsal yeteneği olan bir lider, bir kurumu şekillendiren fikirler ve var olan çetrefillikler hakkında konuşabilme konusunda rahattır. Kavramsal yeteneği olan bir lider, kurumun hedeflerini kelimelere dökmekte iyidir ve kurumu etkileyen ekonomik prensipleri anlayabilir ve ifade edebilir. Kavramsal yeteneği olan bir lider soyut fikirlerle ve varsayımsal kavramlarla kolayca çalışabilir. Kavramsal yetenekler, bir kurum için vizyon ve stratejik

plan yaratmada esastır. Kavramsal yetenek, kurumun hangi amaçlar için var olduğunu ve hangi yöne gittiğini anlamakla alakalıdır. Kavramsal yetenek, en üst idari basamaklardaki en önemli yetenektir. Üst basamaklardaki yöneticilerin güçlü kavramsal yetenekleri yoksa, tüm kurumu tehlikeye atabilirler. İdari basamaklarla ortaya ve aşağı doğru inildiğinde, kavramsal yeteneklerin önemi azalır (Northouse, 2004).

Mumford ve çalışma arkadaşları liderliğin bir yetenekler modelini formüle etmişlerdir. Bu model bir yetenekler modeli olarak karakterize edilir çünkü bir liderin bilgi ve yetenekleri ile o liderin performansı arasındaki ilişkiyi inceler. Liderlik yetenekleri zaman içinde eğitimle ve deneyimle geliştirilebilir. Liderlik vasfına sahip az sayıda kabiliyetli kişi olduğunu varsayan “büyük adam” yaklaşımından farklı olarak, yetenekler yaklaşımı çoğu kişinin liderlik potansiyeli olduğunu öne sürer. Eğer kişiler deneyimlerinden bir şeyler öğrenebiliyorlarsa, bu, onların liderlik vasıflarını sonradan kazanabilecekleri anlamına gelir. Liderlerin neleri yaptığını vurgulamaktansa, yetenekler yaklaşımı, liderliğe, etkin liderliğe mümkün kılan bilgi ve yetenekler çerçevesinden bakar.

Mumford’un yetenekler modeli 5 ayrı bileşenden oluşur: Beceriler, bireysel özellikler, liderlik sonuçları, kariyer deneyimleri ve çevresel etkiler. Beceriler, problem çözme becerileri, sosyal muhakeme becerileri ve bilgiden oluşur. Problem özme becerileri, bir liderin yeni, alışılmamış ve iyi tanımlanmamış kurumsal problemleri yaratıcı bir şekilde çözme yeteneğine işaret eder. Problem özme becerileri şunları içerir: Önemli problemleri tanımlayabilme, problem hakkında bilgi toplama, problem hakkında yeni anlayışlar formüle etme ve problemleri çözmek için prototip planlar oluşturma.

Sosyal muhakeme yetenekleri, kişileri ve sosyal sistemleri anlama kapasitesine işaret eder. Bu yetenekler, liderlerin başkalarıyla birlikte problem çözme üzerinde çalışmalarına ve kurum içinde değişim meydana getirmelerine olanak sağlar. Sosyal muhakeme yetenekleri benzersiz kurumsal problemleri çözmek için gerekli olan insani yeteneklerdir.

Bilgi, kurumlarda problem çözme yeteneklerinin uygulanması ve hayata geçirilmesi ile ilgilidir. Bilgi, bir liderin karmaşık kurumsal problemleri tanımlama ve onları çözme kapasitesini doğrudan etkiler. Bilgi, enformasyon birikimine ve bu enformasyonu organize etme kapasitesine işaret eder.

Bireysel özellikler; genel bilişsel yetenek, kristalize bilişsel yetenek, motivasyon ve kişilikten oluşur. Genel bilişsel yetenek, bir kişinin zekası olarak tanımlanır. Biyolojik faktörlerle ilgilidir ve deneyimle ilgili değildir. Kristalize bilişsel yetenek, zamanla öğrenilen veya edinilen entelektüel yetenektir. Kristalize bilişsel yetenek, deneyimle kazandığımız bilgilerin birikimidir. Motivasyon, liderlik yetenekleri geliştirmede 3 açıdan önemlidir: İlk olarak, liderler karmaşık kurumsal problemlerle mücadele etmeye istekli olmak zorundadırlar. İkinci olarak, liderler baskınlık göstermeye istekli olmak zorundadırlar. Üçüncü olarak ise, liderler kurumun sosyal iyiliğine adanmış olmak zorundadırlar.

Kişiliğimizin, liderlik yeteneklerimizi geliştirme üzerine bir etkisi vardır. Açık sözlülük, belirsizliğe tolerans, ve meraklılık, bir liderin kurumsal problemleri çözme motivasyonunu etkiler. Anlaşmazlık durumlarında, özgüven ve uyumluluk gibi kişilik özellikleri, bir liderin performansı için yararlıdır. Liderlik sonuçları, etkin problem çözme ve performansı içerir. Problem özme, yetenekler yaklaşımının temel taşıdır. İyi problem çözmenin kriterleri, problemler için öne sürülen çözümlerin orijinalliği ve kalitesiyle belirlenir. İyi problem çözme, mantıklı, etkin, ve benzersiz çözümler üretmeyi içerir. Performans, bir liderin işini ne kadar iyi yaptığıdır. Performansı ölçmek için, standart kriterler kullanılır. Kariyer deneyimleri, liderlerin kariyerleri boyunca onların karmaşık problemleri çözme bilgilerini ve yeteneklerini etkiler. Liderlere kariyer deneyimlerinde zorlu iş görevleri, mentörlük, uygun eğitim ve yeni ve alışılmamış problemleri çözmede pratik deneyim yardımcı olur. Çevresel etkiler, bir liderin yetenekleri, kişilik özellikleri ve deneyimleri dışındaki durumsal faktörleri temsil eder. Örnekle olarak, çalışanların yetenek seviyeleri veya grup içi iletişim seviyesi gösterilebilir (Northouse, 2004).

LİDERLİKTE STİL YAKLAŞIMI

Stil yaklaşımı bir liderin davranışlarını vurgular. Bu durum, bu yaklaşımı kişilik özellikleri yaklaşımından ve yetenekler yaklaşımından ayırır. Stil yaklaşımı, liderlerin ne yaptıklarına ve nasıl

davrandıklarına odaklıdır. Stil yaklaşımını araştıran araştırmacılar, liderliğin iki genel davranış biçiminden oluştuğunu belirlemişlerdir: Görev davranışları ve ilişki davranışları.

Görev davranışları, hedeflere ulaşmayı kolaylaştırır: bu davranışlar, grup üyelerine hedeflerine ulaşmada yardımcı olur. İlişki davranışları, çalışanların kendilerini rahat ve huzurlu hissetmelerini sağlar. Stil yaklaşımının asıl amacı, liderlerin bu iki davranışı, çalışanlarına hedeflerine ulaşmada yardımcı olurken nasıl kombine ettiklerini açıklamaktır.

Stil yaklaşımını incelemek için birçok araştırma yapılmıştır. Bunlardan en önemlileri; Ohio State Çalışmaları, Michigan Üniversitesi Çalışmaları ve Blake ve Mouton'un Yönetimsel Izgara Modeli'dir (Northouse, 2004).

Liderlik kavramını kişilik özellikleri açısından inceleme çalışmaları verimsiz sonuçlandığı için, Ohio State Üniversitesi'nden bir grup araştırmacı, bireylerin bir grubu ya da kurumu yönetirken nasıl davrandıklarını incelemeye başladı. Bu inceleme, çalışanlara, liderleri hakkında anketler doldurtularak yapıldı. Anketlerde, çalışanlar, liderlerinin belirli davranışları kaç defa sergilediklerini saptamalıydılar. 150 sorudan oluşan bir anket formüle edildi ve bu ankete Lider Davranışlarını Tanımlama Anketi ismi verildi. Bu anket, eğitimsel, askeri ve endüstriyel alanlardaki yüzlerce kişiye dağıtıldı ve sonuçlar, liderlerin belirli davranış kalıplarını sergilediğini gösterdi. 5 yıl sonra, Stogdill (1963), Lider Davranışlarını Tanımlama Anketi'nin daha kısa bir versiyonunu yayınladı. Bu yeni versiyon, araştırmalarda en yaygın kullanılan versiyon oldu.

Araştırmacılar, çalışanların anketlere verdikleri cevaplara göre iki genel lider davranışı buldular: Yapıyı harekete geçirme ve ilgiyi harekete geçirme. Yapıyı harekete geçirme davranışları, iş organize etmeyi, rol sorumluluklarını tanımlamayı ve iş aktivitelerini programlamayı içeren görev davranışlarıdır. İlgili harekete geçirme davranışları ise, liderler ve takipçileri arasındaki dostluk, saygı, güven ve sempatiyi içeren ilişki davranışlarıdır.

Lider Davranışlarını Tanımlama Anketi tarafından belirlenen iki tip lider davranışı, stil yaklaşımının temelini temsil eder. Ohio State çalışmaları, bu iki davranışı farklı ve birbirinden bağımsız olarak görür. Bu iki davranış, tek bir eksen üzerindeki iki nokta olarak düşünülmez, aksine iki farklı eksen üzerindeki noktalar olarak düşünülür. Örneğin, bir lider, yüksek yapıyı harekete geçirme davranışı sergilerken, aynı anda yüksek veya düşük ilgiyi harekete geçirme davranışı sergileyebilir. Benzer şekilde, bir lider, düşük yapıyı harekete geçirme davranışı sergilerken, aynı anda yüksek veya düşük ilgiyi harekete geçirme davranışı sergileyebilir. Bir liderin bir davranışı sergileme derecesi, diğer davranışı sergileme derecesinden bağımsızdır.

Belirli bir durumda hangi liderlik stiline en etkin olduğunu belirlemek için birçok çalışma yapılmıştır. Bazı durumlarda, yüksek yapıyı harekete geçirme davranışı en etkin bulunurken, farklı durumlarda yüksek ilgiyi harekete geçirme davranışı en etkin bulunmuştur. Araştırmalar, her iki davranışı da yüksek olarak sergilemenin en etkin liderlik biçimi olduğunu göstermiştir (Northouse, 2004).

Michigan Üniversitesi'ndeki araştırmacılar da liderlerin davranışlarının küçük grupların performansı üzerine olan etkisini inceliyorlardı. Bu çalışmalar sonucunda, iki tip lider davranışı belirlendi: Çalışan merkezli lider davranışları ve görev merkezli lider davranışları.

Çalışan merkezli lider davranışları, çalışanlarına güçlü bir insani ilişkiler vurgusuyla yaklaşan liderlerin davranışlarını tanımlar. Bu liderler, çalışanlarıyla birey olarak ilgilidirler, onların bireyselliklerine değer verirler ve onların kişisel ihtiyaçlarına özel dikkat gösterirler. Çalışan merkezli lider davranışları, Ohio State Çalışmaları'ndaki ilgiyi harekete geçirme boyutuna çok benzerdir.

Görev merkezli lider davranışları, bir işin teknik ve üretim yönlerini vurgulayan liderlik davranışlarına işaret eder. Çalışanlar, işin tamamlanması için birer araç olarak görülür. Görev merkezli lider davranışları, Ohio State Çalışmaları'ndaki yapıyı harekete geçirme boyutu ile paralellik gösterir (Northouse, 2004).

Blake ve Mouton'un Yönetimsel Izgara Modeli, yönetimsel davranışın en iyi bilinen modelidir. 1960'ların başında ortaya çıkmıştır ve birkaç kere revize edilmiştir. Kurumsal eğitimlerde geniş ölçüde kullanılan bir modeldir. Yönetimsel Izgara Modeli, liderlerin kurumsal hedeflere ulaşmalarına yardımcı iki faktörü inceler: Üretime ilgi ve insana ilgi. Üretime ilgi, bir liderin kurumsal görevleri yerine getirmekle ne kadar ilgili olduğuna işaret eder. Üretime ilgi, stratejik karar alma, yeni ürün geliştirme, strateji konuları, iş yükü ve satış hacmi gibi geniş bir aktivite menzili içerir. İnsana ilgi, bir liderin kurumdaki kişilere ne kadar dikkatini verdiğine işaret eder. Bu ilgi, kurumsal bağlılık ve güven oluşturma, çalışanların kişisel değerini arttırma, iyi çalışma şartları sağlama, adil bir ücretlendirme yapısı sürdürme ve iyi sosyal ilişkileri desteklemeyi içerir.

Yönetimsel Izgara Modeli, üretime ilgi ile çalışana ilgiyi iki kesişen eksen olan bir modelde birleştirir. Yatay eksen, liderin üretime ilgisini, dikey eksen ise liderin insana ilgisini temsil eder. Bu iki boyutun her biri 1 (en düşük)'den 9 (en yüksek)'a kadar belirlenen bir ölçekle hesaplanır. Yönetimsel Izgara Modeli, beş majör liderlik stilini resmeder: Otoriteye İtaat Etme (9,1), Şehir Kulübü Yönetimi (1,9), Verimsiz Yönetim (1,1), Orta Yolcu Yönetimi (5,5), Takım Yönetimi (9,9).

Otoriteye İtaat Etme (9,1): 9,1 liderlik stili, iş ve görev gerekliliklerine yüksek derecede önem verirken, kişilere daha az önem verir (kişilere verilen önem, kişilerin sadece iş yapma aracı olarak görüldüğü dereceye kadardır). Görev hakkında talimat vermek dışında çalışanlarla iletişime önem verilmez. Bu stil sonuç odaklıdır ve kişiler, bu sonuçlara ulaşmak için araçlar olarak görülür. 9,1 lideri, çoğunlukla denetleyici, talepkar, hırslı ve bunaltıcı olarak görülür.

Şehir Kulübü Yönetimi (1,9): 1,9 stili görev tamamlamaya düşük ilgi ile birlikte kişilerarası ilişkilere yüksek ilgiyi temsil eder. Üretime verilen önemi azaltırken, 1,9 liderleri kişilerin kişisel ve sosyal ihtiyaçlarının karşılandığından emin olmaya çalışır. Uzlaşmacı, yardımsever ve rahatlatıcı olarak pozitif bir atmosfer yaratmaya çalışırlar.

Verimsiz Yönetim (1,1): 1,1 stili hem görevle hem de kişilerarası ilişkilerle ilgisiz bir lideri sembolize eder. Bu lider tipi, ilgisiz ve içe kapanık şekilde davranır. 1,1 lideri, takipçileriyle az iletişime girer ve kayıtsız, çekimser, bıkkın ve duyarsız olarak tanımlanır.

Orta Yolcu Yönetimi (5,5): 5,5 stili, hem görevle hem de kişilerle orta derecede ilgilenen ara bulucu liderleri tanımlar. Bu liderler, görev gerekliliklerini vurgularken, kişileri de dikkate alma arasında bir denge bulurlar. Bir denge bulmak için, 5,5 lideri çatışmadan kaçınır ve üretimi ve kişilerarası ilişkileri orta düzeyde vurgular.

Takım Yönetimi (9,9): 9,9 stili hem görevlere hem de kişilerarası ilişkilere yüksek derecede önem verir. Bu stil, kurumda yüksek derecede katılımı ve takım çalışmasını teşvik eder ve çalışanların kendilerini işlerine adanmış hissetme ihtiyaçlarını karşılar. 9,9 lideri, katılımı teşvik eder, kararlı davranır, sorunlar üzerine açıkça konuşur, öncelikleri açıklığa kavuşturur, başladığı işin sonunu getirir, açık fikirli davranır ve çalışmaktan zevk duyar.

Paternalizm/Maternalizm: Paternalizm/maternalizm, hem 1,9 hem de 9,1 stillerini kullanan, fakat bu iki stili entegre etmeye bir lideri tanımlar. Bu lidere "iyilikçi diktatör" de denir çünkü bu lider nazik davranır fakat bu davranış hedefleri başarmak amacıyla sergiler. Bu stildeki liderler, kişilere görevden bağlantısızlarmış gibi davranırlar.

Oportünizm: Oportünizm, 5 temel stilin herhangi bir kombinasyonunu kişisel ilerleme amacıyla kullanan bir lideri tanımlar. Bu liderin genellikle kullandığı baskın bir liderlik tarzı, bir de yedek tarzı vardır. Lider, yedek tarza, baskı altındayken ve işler her zamanki gibi gitmediğinde başvurur (Northouse, 2004).

LİDERLİKTE DURUMSAL YAKLAŞIM

Durumsal liderlik, farklı durumlardaki liderlik çeşitlerine odaklanır. Farklı durumlar, farklı liderlik tarzları gerektirir. Etkin bir lider olmak, liderin, tarzını değişik durumların gerekliliklerine göre uyarlamasını gerektirir.

Durumsal liderlik iki boyuttan oluşur: Yönlendirici davranışlar ve destekleyici davranışlar. Belirli bir durumda hangi davranışın gerekli olduğuna karar vermek için, lider, çalışanlarının, bir işi tamamlamak için ne kadar yetkin ve ne kadar adanmış olduklarını değerlendirmelidir.

Çalışanların yetenekleri ve motivasyonu zamanla değişkenlik gösterir, bu yüzden liderler ne derecede yönlendirici veya destekleyici olacaklarını ayarlamalıdır. Kısaca, durumsal liderlik, bir liderin stilini, çalışanlarının yetkinlik ve adanmışlıklarına uydurmasını gerektirir.

Yönlendirici davranışlar, grup üyelerine hedeflerine ulaşmada, yön göstererek, hedefler ve değerlendirme yöntemleri belirleyerek, zamanlama yaparak, rolleri belirleyerek ve hedeflere nasıl varılacağını göstererek yardımcı olurlar: Yönlendirici davranışlar, çoğunlukla tek taraflı iletişim yoluyla, ne yapılacağını, nasıl yapılacağını ve kimin sorumlu olduğunu açıklar. Destekleyici davranışlar ise, grup üyelerinin kendilerini huzurlu ve rahat hissetmelerine yardımcı olur. Destekleyici davranışlar, çift yönlü iletişimi ve çalışanlara verilen sosyal ve duygusal desteği içerir (Northouse, 2004).

Destekleyici davranışlara şu örnekler verilebilir: Problem çözme, çalışanların fikirlerini alma, övgüde bulunma, liderin kendi hakkında bilgiler paylaşması ve dinleme. Durumsal yaklaşıma göre liderlik stilleri, yönlendirici ve destekleyici davranışlara göre 4 ayrı kategoriye ayrılır: Emir verme (S1), Koçluk yapma (S2), Destekleme (S3), Yetki verme (S4).

Emir verme stili (S1), yüksek yönlendirici ve düşük destek verici davranışların bir arada olduğu stildir. Bu yaklaşımda, lider, hedeflere başarıyla ulaşmaya yönelik iletişime odaklanır ve destekleyici davranışlarda bulunmaya daha az zaman harcar.

Koçluk yapma stili (S2), yüksek yönlendirici ve yüksek destek verici davranışların bir arada olduğu stildir. Bu liderlik tarzında, lider, hem hedeflere başarıyla ulaşmaya yönelik iletişime hem de çalışanların sosyo-duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik iletişime odaklanır.

Destekleme stili (S3), düşük yönlendirici ve yüksek destek verici davranışların bir arada olduğu stildir. Bu liderlik tarzında, lider, çalışanların yeteneklerini ortaya çıkarmak için destekleyici davranışlara odaklanır. Destekleme stili, dinlemeyi, övgüde bulunmayı, çalışanların fikirlerini almayı ve geribildirimde bulunmayı içerir.

Yetki verme stili (S4), düşük yönlendirici ve düşük destek verici davranışların bir arada olduğu stildir. Bu liderlik tarzında, lider, hedeflere ulaşmaya ve çalışanlara sosyal destek sağlamaya yönelik daha az davranışta bulunurken, çalışanların kendilerine güvenlerini ve işe yönelik motivasyonlarını arttırmayı amaçlar. Yetki verme stili, çalışanlara işlerini istedikleri gibi yapma sorumluluğunu verir. S4 stilini kullanan bir lider, kontrolü çalışanlarına verir ve gereksiz müdahalelerden kaçınır.

Durumsal liderlik modeli, yönlendirici ve destekleyici lider davranışlarının, 4 farklı liderlik stilinin her birinde nasıl harmanlandığını gösterir. Yönlendirici davranışlar, S1 ve S2 stillerinde yüksektir, S3 ve S4 stillerinde düşüktür. Destekleyici davranışlar, S2 ve S3 stillerinde yüksektir, S1 ve S4 stillerinde düşüktür (Northouse, 2004).

Durumsal yaklaşımın çalışma prensibine göre, çalışanların gelişim seviyeleriyle liderin stili arasında birebir ilişki vardır. Eğer çalışanlar birinci gelişim seviyesindeyseler (D1), liderin yüksek yönlendirici ve düşük destek verici davranışlarda bulunması, yani emir verme stilini benimsemesi (S1) gerekir. Eğer çalışanlar ikinci gelişim seviyesindeyseler (D2), liderin hem yüksek yönlendirici hem de yüksek destek verici davranışlarda bulunması, yani koçluk yapma stilini benimsemesi gerekir (S2). Eğer çalışanlar üçüncü gelişim seviyesindeyseler (D3), liderin düşük yönlendirici ve yüksek destek verici davranışlarda bulunması, yani destekleme stilini benimsemesi gerekir (S3). Eğer çalışanlar dördüncü gelişim seviyesindeyseler (D4), liderin hem düşük yönlendirici hem de düşük destek verici davranışlarda bulunması, yani yetki verme stilini benimsemesi gerekir (S4). Her gelişim seviyesi için, liderin

uygulanması gereken belirli bir liderlik stili vardır. Çalışanların gelişim seviyeleri zamanla farklılık gösterdiği için, liderlerin benimsedikleri stillerde esnek olmaları gerekir (Northouse, 2004).

KOŞUL BAĞIMLILIK YAKLAŞIMI

En çok bilinen durumsal yaklaşım, Fiedler'in Koşul Bağımlılık Yaklaşımı'dır. Koşul Bağımlılık Yaklaşımı, liderleri, uygun koşullarla eşleştirmeye çalışır. Bu yaklaşıma göre, bir liderin etkinliği, liderin stiline, içinde bulunulan koşullarla ne kadar uyumlu olduğuna bağlıdır.

Liderlerin performansını anlamak için, liderlik yaptıkları koşulları anlamak çok önemlidir. Etkin liderlik, liderin stilini, doğru koşullarla eşleştirmeye bağlıdır. Fiedler, Koşul Bağımlılık Yaklaşımı'nı geliştirirken, farklı durumlarda, özellikle askeri örgütlerde çalışan birçok değişik liderin stillerini araştırdı. Fiedler, liderlerin stillerini, çalıştıkları koşulları ve etkin olup olmadıklarını değerlendirdi. Yüzlerce liderin stilini analiz ettikten sonra, Fiedler ve arkadaşları, belirli örgütsel koşullarda hangi liderlik stillerinin en iyi ve hangilerinin en kötü olduğu hakkında genellemeler yapabildiler. Dolayısıyla, Koşul Bağımlılık Yaklaşımı, liderlik stilleri ve koşullarla ilgilidir. Koşul Bağımlılık Yaklaşımı, lideri koşula etkin bir biçimde eşleştiren bir çerçeve sunar (Northouse, 2004).

Koşul Bağımlılık Yaklaşımı teorisi çerçevesinde, liderlik stilleri, görev güdülü liderlik veya ilişki güdülü liderlik olarak tanımlanır. Görev güdülü liderler, öncelikle, bir hedefe ulaşmakla ilgilidirler. Diğer yandan, ilişki güdülü liderler, yakın kişilerarası ilişkiler kurmakla ilgilidirler. Liderlik tarzlarını ölçmek için, Fiedler, En Az Tercih Edilen İş Arkadaşı Ölçeği'ni (Least Preferred Coworker Scale – LPC) geliştirmiştir. Bu ölçekte yüksek puan alan liderler ilişki güdülü olarak, düşük puan alan liderler ise görev güdülü olarak tanımlanmışlardır (Northouse, 2004).

Koşul Bağımlılık Yaklaşımı, durumların üç değişkene göre karakterize edilebileceğini öne sürer: Lider-üye ilişkisi, yapılacak görevin niteliği ve liderin yetki derecesi. Lider-üye ilişkisi, grup atmosferine, ve takipçilerin liderlerine karşı hissettikleri güven, sadakat ve sempati derecesine işaret eder. Grup atmosferi olumluysa ve çalışanlar, liderlerine güveniyorlarsa, liderlerini seviyorlarsa ve liderleriyle iyi geçiniyorlarsa, lider-üye ilişkisi iyi olarak tanımlanır. Eğer grup atmosferi samimiyetsizse ve grup içinde uyuşmazlıklar varsa, lider-üye ilişkisi zayıf olarak tanımlanır.

Yapılacak görevin niteliği, bir işin gerekliliklerinin ayrıntılarıyla açıklanmış olma derecesine işaret eder. Yapılanmış görevler, lidere daha fazla kontrol sağlarken, muğlak ve açık olmayan görevler, liderin kontrolünü ve etkisini azaltırlar. Bir görev, şu durumlarda yapılanmış olarak tanımlanır:

- ✓ Görevin gereklilikleri, açıkça belirtilmiştir ve görevi yerine getirecek bireyler tarafından bilinir
- ✓ Görevi yerine getirmede izlenecek yolun az alternatifi vardır
- ✓ Görevin tamamlanışı açıkça kanıtlanabilir
- ✓ Bir görevin, sadece sınırlı sayıda doğru yapılışı vardır

Yüksek derecede yapılanmış bir göreve örnek olarak, McDonalds'taki milkshake makinesinin temizlenmesi verilebilir. Yüksek derecede yapılanmamış bir göreve ise, yerel bir gönüllü kuruluş için fon sağlama görevi örnek olarak verilebilir.

Liderin yetki derecesi, bir liderin, takipçilerini ödüllendirme ve cezalandırma otoritesinin derecesine işaret eder. Liderin yetki derecesi, liderlerin, bir kurumdaki pozisyonları sonucunda sahip oldukları meşru gücü kapsar. Eğer bir liderin, başkalarını işe alma, işten atma veya terfi ettirme otoritesi varsa, o liderin yetki derecesi fazladır.

Bu üç durumsal değişken, kurumlardaki değişik durumların olumluluğunu belirler. En olumlu durumlar şu özelliklere sahip olan durumlardır: İyi lider-üye ilişkileri, yapılanmış görevler ve liderin yetki

derecesinin fazla olması. En olumsuz durumlar ise şu özelliklere sahip olan durumlardır: Zayıf lider-üye ilişkileri, yapılanmamış görevler, liderin yetki derecesinin az olması. Orta derecede olumlu ve orta derecede olumsuz durumlar, bu iki uç noktanın arasına denk gelen durumlardır.

Koşul bağımlılık kuramı, belirli liderlik tarzlarının belirli durumlarda etkin olduğunu öne sürer. Görev güdümlü liderler (düşük LPC puanı) hem çok olumlu hem de çok olumsuz durumlarda etkindirler. Diğer yandan, ilişki güdümlü liderler (yüksek LPC puanı), orta derecede olumlu ve orta derecede olumsuz durumlarda etkindirler (Northouse, 2004).

Bir liderin LPC puanını ve üç durumsal değişkeni ölçerek, kişi, o liderin belirli bir durumda etkin olup olmayacağını ölçebilir. Örneğin, iyi lider-üye ilişkisi, yapılanmış görev ve liderin yetki derecesinin fazla olması, 1 numaralı durumsal kategoriye denk gelir. Zayıf lider-üye ilişkisi, yapılanmış görev ve liderin yetki derecesinin az olması, 6 numaralı durumsal kategoriye denk gelir. Durumsal kategori belirlendikten sonra, liderin stili ve durum arasındaki uyum değerlendirilebilir.

Düşük LPC puanına sahip liderler, 1,2,3 ve 8 numaralı kategorilerde etkinken, yüksek LPC puanı alan liderler, 4, 5, 6 ve 7 numaralı kategorilerde etkindirler. Orta LPC puanına sahip liderler, 1, 2 ve 3 numaralı kategorilerde etkindirler. Eğer bir liderin stili, modeldeki uygun kategoriye denk gelirse, lider etkindir.

Koşul bağımlılık kuramı, bir liderler her durumda etkin olamayacağını savunur. Eğer bir liderin tarzı, liderin içinde bulunduğu durumla iyi eşleşirse, lider, o durumda başarılıdır. Eğer bu eşleşme sağlanmazsa, lider, o durumda başarısız olur (Northouse, 2004).

Tablo 1: Fiedler'in Koşul Bağımlılık Kuramı

Lider-üye ilişkisi	İyi				Zayıf				
	Yapılanmış		Yapılanmamış		Yapılanmış		Yapılanmamış		
Görevin niteliği	Fazla	Az	Fazla	Az	Fazla	Az	Fazla	Az	
Liderin yetki derecesi									
Durumsal kategoriler	1	2	3	4	5	6	7	8	
Liderin stili ve durum arasındaki uyum	Düşük LPC (Görev güdümlü lider)				Yüksek LPC (İlişki güdümlü lider)				Düşük LPC (Görev güdümlü lider)

YOL-AMAÇ KURAMI

Yol-amaç kuramı, liderlerin, çalışanlarını belirlenmiş amaçlara ulaşmaları için nasıl motive ettikleri ile ilgilidir. Bu kuramın amacı, çalışan motivasyonuna odaklanarak, çalışan performansını ve memnuniyetini yükseltmektir. Yol-amaç kuramı, liderin stili ile çalışanların özellikleri ve iş ortamı arasındaki ilişkiyi vurgular.

Çalışanlar, şu durumlarda motive olurlar:

- ✓ Eğer işlerini yapabilmeye yetenekli olduklarını düşünüyorlarsa
- ✓ Eğer çabalarının belirli bir sonuca ulaşacağına inanıyorlarsa
- ✓ Eğer yaptıkları işin karşılığını yeteri kadar aldıklarını düşünüyorlarsa

Lider açısından önemli olan, çalışanların motivasyonel ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayacak bir liderlik stili kullanmaktır. Lider, bunu, iş ortamında eksik olan şeyleri tamamlayıcı davranışlarda

bulunmayı seçerek başarabilir. Liderler, çalışanların amaçlarına ulaşma oranını, iş ortamında gerekli bilgi ve ödülleri sağlayarak arttırmaya çalışırlar. Liderler, çalışanlara, hedeflerine ulaşmalarında gerek duydukları unsurları sağlarlar.

Liderler, çalışanların işlerini yapmaları sonucunda aldıkları ödül ve diğer karşılıkların sayısını ve çeşidini arttırarak motivasyon yaratırlar. Liderler, şunları da yaptıklarında çalışanlarını motive ederler:

- ✓ Koçluk yaparak ve yön göstererek, çalışanların hedeflerine ulaşmaları için alacakları yolu netleştirdiklerinde ve kolaylaştırdıklarında,
- ✓ Hedeflere ulaşma yolundaki engelleri kaldırarak,
- ✓ İşi, çalışanlar için kişisel olarak daha fazla tatmin edici hale getirerek

Yol-amaç kuramı, liderlerin, çalışanlarına, hedeflerine ulaşma yolunda, onların ihtiyaçlarına ve içinde buldukları duruma en uygun davranışları seçerek, ne şekilde yardımcı olabileceklerini gösterir. Uygun stili seçerek, liderler, çalışanların başarı beklentilerini ve memnuniyetlerini yükseltirler (Northouse, 2004).

Yol-amaç kuramının bileşenleri lider davranışları, çalışan özellikleri, iş özellikleri ve motivasyondur. Her tür lider davranışının, çalışanların motivasyonları üzerinde farklı türden bir etkisi vardır. Belirli bir lider davranışının, çalışanları motive edip etmediği, çalışanların ve işin özelliklerine bağlıdır. 4 çeşit lider davranışı vardır: Yönlendirici, destekleyici, katılımcı ve başarıya yönelik.

Yönlendirici liderlik, Ohio State Çalışmaları'ndaki "yapıyı harekete geçirme" lider davranışına ve Durumsal Yaklaşım'daki "emir verme" liderlik stiline benzer. Yönlendirici liderlik, çalışanlara görevin nasıl ve ne zaman yapılacağı hakkında talimatlar veren bir lideri karakterize eder. Yönlendirici bir lider, net performans standartları belirler ve kural ve yönetmeliklere açıklık getirir.

Destekleyici liderlik, Ohio State Çalışmalarındaki "ilgiyi harekete geçirme" lider davranışıyla benzerlik gösterir. Destekleyici liderlik, liderin, cana yakın ve yaklaşılabilir olmasına çalışanların iyiliği ve onların insani ihtiyaçlarıyla ilgilenmesine işaret eder. Destekleyici liderler, çalışanlarına eşit davranırlar ve onların mevkilerine saygı gösterirler.

Katılımcı liderlik, çalışanlarına, karar vermede söz hakkı tanıyan liderlere işaret eder. Katılımcı bir lider, çalışanların görüşlerini alır ve onların önerilerini alınan kararlara entegre eder.

Başarıya yönelik liderlik, çalışanlarının işlerini en iyi şekilde yapmaları için onlara meydan okuyan bir lideri karakterize eder. Başarıya yönelik liderler, çalışanlar için yüksek bir mükemmeliyet standardı belirlerler ve devamlı ilerleme peşindedirler. Başarıya yönelik liderler, aynı zamanda, çalışanlarının zorlu hedefleri başarabileceklerine dair yüksek güven sergilerler.

Liderler, değişik çalışanlar karşısında ve farklı durumlarda, bu 4 davranıştan herhangi birini veya hepsini birden sergileyebilirler. Yol-amaç kuramı, liderleri tek bir liderlik tarzına hapseden bir kişilik özellikleri yaklaşımı değildir; daha ziyade, bu kurama göre, liderler davranışlarını duruma ve çalışanlarının motivasyonel ihtiyaçlarına göre ayarlamalıdır (Northouse, 2004).

Çalışan özellikleri, bir liderin davranışının, belirli bir iş ortamında, çalışanlar tarafından nasıl yorumlanacağını belirler. Çalışan özellikleri; bağlılık ihtiyacı, yapı tercihi, kontrol isteği ve görev yeteneği düzeyi algısıdır.

Çalışan özellikleri, çalışanların, bir liderin davranışlarını ne derecede tatmin edici bulduklarını belirler. Yol-amaç kuramı, yüksek derecede bağlılık ihtiyacı olan çalışanların, destekleyici liderliği tercih edeceklerini öngörür çünkü cana yakın ve ilgili liderlik, bu tarz çalışanlar için bir memnuniyet kaynağıdır. Belirsiz durumlarda çalışmak zorunda olan dogmatik ve otoriter çalışanlar için, yol-amaç kuramı, yönlendirici liderliği önerir çünkü bu tarz liderlik, görev netliği sağlar. Çalışanların kontrol isteği, iki boyuta ayrılır: iç kontrol odağı ve dış kontrol odağı.

İç kontrol odağına sahip çalışanlar, hayatta başlarına gelen olayların kendi kontrollerinde olduğuna inanırlar. Dış kontrol odağına sahip çalışanlar, hayatta başlarına gelen olayların şans ve kader gibi dış güçler tarafından belirlendiğine inanırlar. İç kontrol odağına sahip çalışanlar için, katılımcı liderlik en tatmin edici liderlik tarzıdır, çünkü katılımcı liderlik, çalışanların işlerinin kendi kontrolleri altında olduğunu hissetmelerine ve karar verme sürecinin bir parçası olmalarına izin verir. Dış kontrol odağına sahip çalışanlar için, yönlendirici liderlik en tatmin edici liderlik tarzıdır, çünkü yönlendirici liderlik, bu tip çalışanların, şartların kontrolünün dış güçlerin elinde olduğu algısı ile paralellik gösterir.

Liderliğin, çalışanların motivasyonunu başka bir etkileme yolu da çalışanların kendi görev yeteneklerinin düzeyine dair algılarıdır. Çalışanların kendi görev yetenekleri düzeyine dair olan algıları arttıkça, yönlendirici liderlik tarzına olan ihtiyaçları azalır (Northouse, 2004).

Yol-amaç kuramına göre iş özellikleri, görev yapılandırılmışlık seviyesi ve engellerdir. Eğer görev açıkça yapılandırılmışsa, çalışanlar, hedeflere açıklık getirecek ve onlara koçluk yapacak bir lidere ihtiyaç duymazlar. Böyle bir durumda, çalışanlar, işlerini kendi başlarına başarabileceklerini hissederler ve liderliği gereksiz ve aşırı denetimci bulabilirler. Diğer yandan, net olmayan ve muğlak görevler, liderin müdahalesini gerektirir.

Yol-amaç kuramının özel bir odağı da, liderlerin, çalışanlarına engelleri aşmalarında yardımcı olmalarıdır. Engeller, iş ortamında herhangi bir alanda ortaya çıkabilir. Engeller, çalışanlar için belirsizlik, hüsrana ve tehdit yaratır.

Yol-amaç kuramı, liderlerin, çalışanlarına bu engelleri ortadan kaldırmada veya onlara aşmada yardımcı olma sorumluluklarının olduğunu söyler. Çalışanlara bu engelleri aşmada yardımcı olmak, onların işlerini tamamlayabilme beklentilerini ve iş memnuniyetlerini artırır (Northouse, 2004).

LİDER-ÜYE ETKİLEŞİMİ KURAMI

Şimdiye kadar tartıştığımız liderlik kuramları, liderliği, lider açısından (ör., kişilik özellikleri yaklaşımı, yetenekler yaklaşımı ve stil yaklaşımı) veya takipçiler ve durum açısından ele almışlardır (ör., durumsal liderlik, koşul bağımlılık kuramı ve yol-amaç kuramı). Lider-üye etkileşimi kuramı (LMX), liderliği, liderler ve takipçiler arasındaki karşılıklı etkileşime odaklanan bir süreç olarak kavramsallaştırır.

Lider-üye etkileşimi kuramı, liderler ve takipçiler arasındaki ikili ilişkileri, liderlik sürecinin odağı yapar. Lider-üye etkileşimi kuramı, ilk defa 45 yıl önce Dansereau, Graen ve Haga (1975), Graen ve Cashman (1975) ve Graen'in (1976) çalışmalarında tanımlanmıştır. Lider-üye etkileşimi kuramından önce, araştırmacılar, liderliği, liderlerin takipçilere yönelik uyguladıkları bir süreç olarak düşünmüşlerdir. Bu varsayım, liderlerin, takipçilere toplu olarak ve ortalama bir biçimde davrandıklarına işaret eder. Lider-üye etkileşimi kuramı, bu varsayıma meydan okudu ve araştırmacıların dikkatini, liderler ve takipçileri arasındaki farklılıklara çevirdi.

Lider-üye etkileşimi kuramının, dikey ikili bağlantı modeli (VDL) adı verilen ilk araştırmalarında, araştırmacılar, liderler ve takipçileri arasındaki dikey bağlantılara odaklandılar. Bu ikili bağlantıların özelliklerini araştırdıklarında, araştırmacılar, iki genel bağlantı (ya da ilişki) tipi buldular: iç-grup ve dış-grup.

Genişletilmiş ve müzakere edilmiş rol sorumluluklarına (ekstra roller) dayanan ikili ilişkiler, iç-grup olarak adlandırıldı. Resmi işe alma sözleşmesine (belirlenmiş roller) dayanan ikili ilişkiler, dış-grup olarak adlandırıldı. Kurumsal bir iş birimi içinde, çalışanlar, liderleri ile birlikte ne kadar iyi çalıştıklarına göre, iç grubun ya da dış grubun birer parçası olurlar. Liderleriyle, içinde buldukları grup için ne yapabilecekleri hakkında müzakerede bulunma isteğinde olan çalışanlar, iç grubun bir parçası olabilirler. Diğer yandan, eğer çalışanlar, yeni ve farklı iş sorumlulukları almakla ilgili değilse, dış grubun bir parçası olurlar. İç gruptaki çalışanlar, dış gruptaki çalışanlara göre, liderlerinden daha fazla bilgi, etki, güven ve ilgi alırlar. İç gruptaki çalışanlar, dış gruptaki çalışanlara göre, daha güvenilir, daha ilgili ve daha iletişimseldirler. İç grup üyeleri, liderleri için ekstra şeyler

yaparlar ve liderler de onlar için aynılarını yapar. Dış gruptaki çalışanlar, liderleriyle daha az uyumludurlar ve genelde işe gelir, işlerini yapar ve evlerine giderler (Northouse, 2004).

Lider-üye etkileşimi kuramının ilk araştırmaları, iç gruplar ve dış gruplar arasındaki farklılıklara odaklıyken, sonraki araştırmalar, lider-üye etkileşimi kuramının kurumsal etkinlik ile nasıl bir bağlantısı olduğu ile ilgilidir. Sonraki araştırmalar, lider-üye etkileşiminin kalitesinin, liderler, takipçiler ve kurum için hangi olumlu sonuçları doğurduğuna odaklanmıştır.

Araştırmacılar, yüksek nitelikteki lider-üye etkileşiminin, şu sonuçları doğurduğunu bulmuşlardır:

- ✓ Daha düşük personel değişim oranı
- ✓ Daha olumlu performans değerlendirmeleri
- ✓ Daha sık terfiler, daha fazla kurumsal adanmışlık
- ✓ Daha cazip iş görevleri
- ✓ Daha iyi iş tutumları
- ✓ Liderden daha fazla dikkat ve destek görme
- ✓ Daha fazla katılım
- ✓ Kariyerde daha hızlı ilerleme

Kurumlar, iyi iş ilişkileri yaratan liderlerden çok şey kazanırlar. Liderler ve takipçiler karşılıklı iyi etkileşimlerde bulduklarında, iki taraf da kendini daha iyi hisseder, daha çok iş başarır ve kurum gelişir. Lider-üye etkileşimi kuramı üzerindeki en son araştırmalar, liderlerin, sadece birkaç takipçi ile değil, aksine, takipçilerinin tümüyle yüksek nitelikli ilişkiler geliştirmesi gerektiğini bulmuştur. Liderler, her çalışana, kendisini iç grubun bir üyesi gibi hissettirmelidir ve böylece, dış grupta olmanın, çalışan üzerindeki olumsuz etkilerini bertaraf etmelidir. Liderler, bir iş birimindeki tüm çalışanlarla etkin ikili ilişkiler kurmaya çalışmalıdır (Northouse, 2004). İrge'ye (2016) göre, lider-üye etkileşim kalitesinin artması için lider/yöneticinin hem davranışları ve konuşmaları ile birlikte çalışılmasından zevk alınan, çalışanlarının mutlu eden biri olması, hem de bilgi ve becerileriyle olduğu kadar, kritik zamanlarda aldığı hızlı ve doğru kararlar ve değişim ve yeniliğe uyum özellikleriyle de saygınlık uyandırması gerekmektedir.

Liderlerle takipçileri arasındaki ikili ilişkiler, zaman içinde, üç aşamadan geçerek gelişir: Yabancılaşma aşaması, tanışma aşaması ve olgunlaşmış ortaklık aşaması. Birinci aşama olan yabancılaşma aşamasında, lider-çalışan ikili ilişkileri genelde sözleşmeye ve kurallara dayalıdır. Liderler ve takipçiler, birbirleriyle, önceden belirlenmiş kurumsal roller çerçevesinde ilişkilidirler. Liderlerle dış grup üyeleri arasındaki ilişkilere benzer şekilde, bu aşamada, lider-çalışan etkileşiminin niteliği düşüktür. Çalışan, resmi lidere, liderin kontrolünde olan ödüllere ulaşmak amacıyla itaat eder. Yabancılaşma aşamasındaki çalışanın motivasyonu, grubun iyiliğinden ziyade kendi çıkarlarına yöneliktir.

İkinci aşama olan tanışma aşaması, lider veya çalışan tarafından, kariyer odaklı gelişmiş sosyal etkileşimler kurmak için gelen bir "teklif" ile başlar. Bu tür etkileşimler, karşılıklı daha fazla kaynak ve iş ile ilgili bilgi paylaşımı içerir. Tanışma aşaması hem lider hem de çalışan için bir test etme aşamasıdır. Lider, çalışanın daha fazla iş sorumluluğu almaya istekli olup olmadığını test eder. Çalışan ise, liderin kendisi için yeni görevler sağlamaya istekli olup olmadığını test eder. Bu aşamada, ikili ilişkilerin kalitesi artar. Tanışma aşamasını başarıyla tamamlayan lider-çalışan ikilileri, karşılıklı daha fazla güven ve saygı geliştirir. Bu ikililer, aynı zamanda, kendi kişisel çıkarlarına daha az odaklanmaya ve grubun hedeflerine daha fazla odaklanmaya eğilimlidirler.

Üçüncü aşama olan olgunlaşmış ortaklık aşaması, yüksek nitelikteki lider-üye etkileşimine işaret eder. İlişkilerinde bu aşamaya gelen bireyler, karşılıklı yüksek derecede güven, saygı ve yükümlülük hissederler. Olgunlaşmış ortaklık aşamasındaki ilişkilerde, liderler ve çalışanlar arasında yüksek seviyede karşılıklılık vardır. İki taraf da birbirini etkiler ve birbirinden etkilenir. Ayrıca, olgunlaşmış ortaklık aşamasında, iki taraf da birbirine karşılıklı lütuflar ve özel yardımlar bakımından güvenebilir. Örneğin, liderler, çalışanlarının ekstra görevler alacaklarına güvenebilirler. Çalışanlar da liderlerinin, onlara gerekli desteği ve teşviki sağlayacaklarına güvenebilirler. Üçüncü aşamada, liderler ve çalışanlar,

birbirlerine, geleneksel hiyerarşik iş ilişkilerinin ötesine geçen üretken yollarla bağlıdırlar. Olgunlaşmış ortaklıklar dönüşümseldir, çünkü bu ortaklıklar, liderlere ve takipçilere, takımın ve kurumun hedeflerine ulaşmak için kendi kişisel çıkarlarının ötesine geçmelerinde yardımcı olurlar (Northouse, 2004).

Lider-üye etkileşimi kuramı iki şekilde çalışır:

1. Liderliği tanımlar
2. Liderliği öngörür

İki durumda da genel kavram, bir liderin her bir takipçisiyle kurduğu ikili ilişkidir. Tanımlayıcı açıdan, lider-üye etkileşimi kuramı, bir takım veya kurum içindeki iç ve dış grupların varlığını tanımanın önemli olduğunu söyler. Tanımlayıcı yaklaşıma göre, hedeflere ulaşmada, iç ve dış gruplar arasındaki farklılıklar önemlidir. Bir iç grupla çalışmak, liderin daha fazla işi daha etkin şekilde başarmasını sağlar. İç grup üyeleri, iş tanımlarının gerektirdiğinden daha fazlasını yapmaya isteklidir ve grubun hedeflerini yükseltmek için yenilikçi yollar ararlar. Ekstra çabalarına ve adanmışlıklarına cevaben, liderler, iç grup üyelerine daha fazla sorumluluk ve fırsat verirler. Liderler, aynı zamanda, iç grup üyelerine daha fazla zaman ayırır ve destek sağlarlar.

Dış grup üyeleri, iç grup üyelerine göre çok farklı şekilde davranırlar. Daha fazla sorumluluk almaktansa, dış grup üyeleri, önceden belirlenmiş kurumsal roller içerisinde kalarak çalışırlar. Kendilerinden isteneni yaparlar, fakat daha fazlasını yapmazlar. Liderler, dış grup üyelerine adil ve resmi sözleşme çerçevesinde davranırlar, fakat onlara özel dikkat vermezler. Dış grup üyeleri, çabaları karşılığında, iş tanımında belirlenmiş olan standart faydaları elde ederler.

Öngörücü açıdan, lider-üye etkileşimi kuramını, Graen ve Uhl-Bien'in (1991) liderlik modeli en iyi şekilde tanımlar. Bu modele göre, liderler, tüm çalışanlarla, iç grup üyeleriyle olan ilişkilerine benzer özel ilişkiler geliştirmelidirler. Öngörücü yaklaşıma göre, liderler, tüm çalışanların, yeni roller ve sorumluluklar alma fırsatını sunmalıdır. Liderler, tüm çalışanlarıyla, yüksek nitelikte ilişkiler kurmalıdır. Graen ve Uhl-Bien'in (1991) liderlik modeline göre, liderler, iç ve dış grup üyeleri arasındaki farklılara odaklanmak yerine, tüm çalışanlarıyla karşılıklı güven ve saygı ilişkileri geliştirerek, tüm iş birimini bir iç grup haline getirmenin yollarını aramalıdırlar. Ayrıca, öngörücü yaklaşıma göre liderler, kendi iş birimlerinin dışındaki bireylerle de nitelikli ortaklıklar geliştirmelidirler. İster tanımlayıcı ister öngörücü olsun, lider-üye etkileşimi kuramı, dikkatimizi, liderlerin başkalarıyla kurabileceği özel ve eşsiz ilişkilere çevirir. Bu ilişkiler yüksek kalitede olduklarında hem liderlerin hem takipçilerin hem de tüm kurumun hedefleri gelişme gösterir.

DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK

En yeni liderlik yaklaşımlarından biri, 1980'lerin başından beri birçok araştırmanın odağı olan dönüşümcü liderliktir. Dönüşümcü liderlik, liderliğin daha çok karizmatik ve duygusal öğelerine odaklanır. Dönüşümcü liderlik, bireyleri değiştiren ve dönüştüren bir süreçtir. Dönüşümcü liderlik, duygular, değerler, etik, standartlar ve uzun süreli hedeflerle ilgilidir ve takipçilerin güdülerini değerlendirmeyi, ihtiyaçlarını karşılamayı ve onlara birey olarak davranmayı içerir

Dönüşümcü liderlik, takipçilerin, kendilerinden beklenenden daha fazlasını başarmalarına motive eden istisnai bir etki şeklini içerir. Dönüşümcü liderlik, karizmatik ve vizyoner liderliği kapsayan bir süreçtir. Dönüşümcü liderlik terimi, ilk defa 1973 yılında Downton tarafından kullanıldı. Fakat, dönüşümcü liderliğin, önemli bir liderlik yaklaşımı olarak ortaya çıkışı, 1978 yılında, sosyolog James Burns'ün "Liderlik" başlıklı klasik eseri ile oldu.

İşlemci liderliğin aksine, dönüşümcü liderlik, bir liderin takipçileriyle sıkı bağlar kurduğu bir liderlik sürecidir. Dönüşümcü lider, takipçilerinin güdülerine ve ihtiyaçlarına dikkat gösterir ve takipçilerine,

potansiyellerini gerçekleştirmelerinde yardımcı olmaya çalışır. Burns, dönüşümcü liderliğin klasik bir örneği olarak Mohandas Gandhi'ye işaret eder.

Burns, iki tip liderlik ayırt etti: işlemci liderlik ve dönüşümcü liderlik. İşlemci liderlik, liderler ve takipçileri arasındaki etkileşimlere odaklanan liderlik modellerinin çoğunluğuna işaret eder. Örneğin, yeni vergiler çıkarılmayacağını vaat ederek oy toplayan politikacılar, işlemci liderlik sergilerler. Benzer şekilde, hedeflerini aşan çalışanlara terfi sunan müdürler de işlemci liderlik sergilerler (Northouse, 2004).

Burns'ün "Liderlik" isimli kitabının yayınlandığı zamanda, House (1976) da kendi karizmatik liderlik teorisini yayınladı. Karizmatik liderlik, çoğu zaman, dönüşümcü liderliğe benzer şekilde tanımlanır. Karizma kavramı, en başlarda, seçilmiş kişilerin sahip olduğu özel bir yeteneği tanımlamak için kullanıldı.

Karizmatik liderlikten ilk söz eden İsviçreli Max Weber, 1947 yılında, karizmatik liderlerin sıradan insanlardan farklı olarak, Tanrı vergisi ayrıcalıklı, üstün güç ve niteliklere sahip olduğunu söylemiştir. Weber, karizmayı bir kişilik özelliği olarak vurgulamasına rağmen, aynı zamanda, liderlerin karizmasını geçerli kılmada, takipçilerin de önemli bir rol oynadıklarını kabul etmiştir.

House (1976), karizmatik liderlerin, takipçileri üzerinde belirli etkileri olan eşsiz davranışlarda bulduklarını öne sürmüştür. House'a göre, karizmatik bir liderin kişilik özellikleri şunları içerir: Dominant olmak, başkalarını etkilemeye güçlü bir isteği olmak, kendine güvenli olmak ve kendi ahlaki değerleri hakkında güçlü bir algısı olmak.

Belirli kişilik özellikleri sergilemenin yanı sıra, karizmatik liderler, aynı zamanda belirli davranışlarda da bulunurlar. Takipçilerinin benimsemelerini istedikleri inanışlar ve değerler için güçlü birer rol modeldirler. Örneğin, Gandhi şiddetsizliği savunmuştur ve pasif direnişin örnek bir rol modeli olmuştur. Karizmatik liderler, takipçilerinin gözünde yetkindirler. Karizmatik liderler, ahlaki değerlere dayanan ideolojik hedefleri dile getirirler. Karizmatik liderler, takipçilerine yüksek beklentiler tebliğ ederler ve takipçilerinin bu yüksek beklentileri karşılayacaklarına dair güven sergilerler.

House'un (1976) karizmatik liderlik teorisine göre, karizmatik liderliğin doğrudan sonucu olan birtakım etkiler vardır:

- ✓ Takipçilerin, liderin ideolojisine olan güveni
- ✓ Takipçilerin ve liderlerin düşünceleri arasında benzerlik
- ✓ Liderin, takipçileri tarafından sorgusuz sualsiz kabullenilmesi
- ✓ Takipçilerin, liderlerine içtenlik göstermesi
- ✓ Takipçilerin liderlerine olan itaati
- ✓ Takipçilerin, kendilerini liderleriyle özdeşleştirmeleri
- ✓ Takipçilerin, liderlerinin hedeflerine duygusal bağlılık göstermeleri
- ✓ Takipçiler için yükseltilmiş hedefler
- ✓ Takipçilerin, hedeflerine ulaşabileceklerine dair güveni

House (1976), bu karizmatik etkilerin, takipçilerin kendilerini stres altında hissettiklerinde daha çok ortaya çıkacağını iddia eder, çünkü stresli durumlarda takipçiler kendilerini zorluklardan kurtaracak bir lider ararlar.

Dönüşümcü liderlik, dört etkeni içerir: İdealleştirilmiş etki, ilham kaynağı olma, düşünsel uyarım ve bireyselleştirilmiş ilgi. İdealleştirilmiş etki, takipçileri için güçlü bir rol model olan liderleri tanımlar. Takipçiler, kendilerini bu tarz liderlerle özdeşleştirirler ve onlara benzemek isterler. Bu liderler, genellikle yüksek standartlarda ahlaki değerlere sahiptirler ve bu liderlerin, doğru şeyleri yapacaklarına güvenilebilir. İdealleştirilmiş etkiye sahip liderler, kendilerine yüksek derecede güven duyan takipçileri tarafından aynı zamanda derin saygı görürler. Bu liderler, takipçilerine vizyon ve misyon kazandırır. Güney Afrika'nın ilk siyahi devlet başkanı olan Nelson Mandela, idealleştirilmiş etki etkenine örnek oluşturan bir liderdir.

İlham kaynağı olma, takipçilerine yüksek beklentiler tebliğ eden ve onların motivasyon aracılığıyla kurumun ortak vizyonuna adanmalarını sağlayan liderleri tanımlar. Liderler, grup üyelerinin çabalarını, kendi kişisel çıkarlarından daha fazlasına yoğunlaştırmak için sembollerden ve duygusal söylemlerden faydalanırlar. Bu tarz liderlik, takım ruhunu da canlandırır. Örneğin, satış ekibinin kurumdaki bütünleyici rolünü vurgulayan teşvik edici sözlerle ekibini işlerinde üstün olmaya motive eden bir satış müdürü.

Düşünsel uyarım, takipçileri yaratıcı ve yenilikçi olmaya teşvik eden ve onların inanışlarına ve değerlerine meydan okuyan liderlik davranışlarını içerir. Bu tip liderlik davranışı, takipçileri, yeni yaklaşımlar denemelerinde ve kurumsal sorunlarla uğraşmada yenilikçi yöntemler geliştirmelerinde destekler. Düşünsel uyarım, takipçilerin problemleri kendi başlarına dikkatlice çözmelerini teşvik eder. Örneğin, çalışanların, üretimde yavaşlamaya sebep olan problemleri çözmelerinde özgün yöntemler geliştirme çabalarını teşvik eden bir fabrika müdürü.

Bireyselleştirilmiş ilgi, takipçilerinin bireysel ihtiyaçlarını dikkatlice dinleyerek, onlar için destekleyici bir atmosfer sağlayan liderleri temsil eder. Bu tip liderler, takipçilerin potansiyellerini yerine getirmelerine yardımcı olurken, onlara yol göstericilik ve akıl hocalığı yaparlar. Bu tip liderler, takipçilerine kendi kişisel gelişimlerinde yardımcı olma amacıyla yetki verirler. Örneğin, her çalışanıyla ayrı ayrı ilgilenmek için vakit ayıran bir müdür (Northouse, 2004).

İşlemci liderlik, iki etkeni içerir: Şarta bağlı ödüller ve istisnalarla yönetim. Şarta bağlı ödüller, liderlerle takipçileri arasında bir etkileşim sürecine işaret eder. Bu süreçte, takipçiler, çabalarına karşılık belirli ödüller alırlar. Bu tarz liderlik davranışıyla, lider, takipçilerinden uzlaşma elde etmeye çalışır. Örneğin, çocuğuyla piyano çalıştıktan sonra ne kadar televizyon izleyebileceğini müzakere eden bir ebeveyn. İstisnalarla yönetim, düzeltici eleştiri, olumsuz geribildirim ve olumsuz pekiştirmeyi içeren liderliğe işaret eder. İstisnalarla yönetimin iki şekli vardır: aktif ve pasif. İstisnalarla yönetimin aktif şeklini kullanan bir lider, takipçilerinin hatalarını veya kural ihlallerini yakından izler ve düzeltici aksiyon alır. Örneğin, çalışanların müşterilere nasıl davrandığını günlük olarak izleyen bir satış müdürü. Çalışanlarının isteklerini yerine getirmede yavaş olan bir çalışanın davranışını hızlıca düzeltir. İstisnalarla yönetimin pasif şeklini kullanan bir lider, sadece standartlar karşılanmadığında ya da ortaya sorun çıktığında devreye girer. Örneğin, daha önceden çalışanıyla iş performansı hakkında hiç görüşme yapmadan ona düşük bir performans değerlendirme notu veren bir müdür. Olumlu pekiştirme kalıplarını kullanan şarta bağlı ödüller etkeninden farklı olarak, istisnalarla yönetim etkeninin hem aktif hem de pasif şekli, daha çok olumsuz pekiştirme kalıplarını kullanır (Northouse, 2004).

Liderlik dışı etken, “laissez-faire” tipi liderliktir. Laissez-faire tipi lider, müdahale etmeme ve olurlarına bırakma yaklaşımını benimser. Bu tip lider sorumluluk almayı reddeder, kararları erteler, geribildirimde bulunmaz ve takipçilerinin ihtiyaçlarını karşılamak için az çaba gösterir. Bu tip liderlik davranışı sergileyen liderin takipçileriyle bir etkileşimi bulunmaz ve bu lider takipçilerinin geliştirmelerine yardımcı olacak bir girişimde bulunmaz. Örneğin, fabrika müdürleriyle hiç toplantı yapmayan, şirketin için uzun vadeli bir planı olmayan ve çalışanlarıyla az temas kuran küçük bir imalat firmasının başkanı (Northouse, 2004).

SONUÇ

Bu çalışmada, liderlik kavramının evriminde yer alan kişilik özellikleri yaklaşımından dönüşümcü liderliğe kadar liderlik yaklaşımları incelenmiştir. Bu yaklaşımlardan ilk üçü olan kişilik özellikleri, yetenekler ve stil yaklaşımları, liderin kendisine odaklanır. Kişilik özellikleri yaklaşımına göre, kişilerin lider olup olamayacaklarını belirleyen kıstaslar onların doğuştan gelen kişilik özellikleriydi. Daha sonra ortaya çıkan yetenekler yaklaşımı, liderliğin doğuştan gelen bir yetenek olmayıp, öğrenilebilir bir yetenekler bütünü olduğunu savunur. Stil yaklaşımı ise, liderlerin kişilik özelliklerine veya yeteneklerine değil, davranışlarına odaklanır.

Daha sonraki üç yaklaşım olan durumsallık, koşul-bağımlılık ve yol-amaç yaklaşımları ise, liderin kendisinden ziyade liderlerin içinde buldukları durumlara odaklanır. Örneğin durumsallık

yaklaşımına göre, farklı durumlar farklı liderlik tarzları gerektirir. En çok bilinen durumsallık yaklaşımlarından olan koşul-bağımlılık yaklaşımına göre bir liderin etkinliği, liderin stiline, içinde bulunulan koşullarla ne kadar uyumlu olduğuna bağlıdır. Yol-amaç kuramı, liderlerin, çalışanlarını belirlenmiş amaçlara ulaşmaları için nasıl motive ettikleri ile ilgilidir.

Önceki yaklaşımlardan farklı olarak lider-üye etkileşimi kuramı (LMX), liderliği, liderler ve takipçiler arasındaki karşılıklı etkileşime odaklanan bir süreç olarak inceler. En yeni liderlik yaklaşımlarından biri olan dönüşümcü liderlik ise, liderliğin daha çok karizmatik ve duygusal öğelerine odaklanır.

KAYNAKÇA

[1] Bass, B. M. (1990). *Bass and Stogdill's handbook of leadership: A survey of theory and research*. New York: Free Press.

[2] Bennis, W. G., & Nanus, B. (1985). *Leaders: The strategies for taking charge*. New York: Harper & Row.

[3] Burns, J. M. (1978). *Leadership*. New York: Harper & Row.

[4] Dansereau, F., Graen, G. B., & Haga, W. (1975). A vertical dyad linkage approach to leadership in formal organizations. *Organizational Behavior and Human Performance*, 13: 46-78.

[5] Downton, J. V. (1973). *Rebel leadership: Commitment and charisma in a revolutionary process*. New York: Free Press.

[6] Graen, G. B., & Cashman, J. (1975). A role-making model of leadership in formal organizations: A developmental approach. Hunt, J. G. & Larson, L. L. (Eds.), *Leadership frontiers* (ss. 143-166). Kent, OH: Kent State University Press.

[7] Graen, G. B. (1976). Role-making processes within complex organizations. Dunnette, M. D. (Ed.), *Handbook of industrial and organizational psychology* (ss. 1202-1245). Chicago: Rand McNally.

[8] Graen, G. B., & Uhl-Bien, M. (1991). The transformation of professionals into self-managing and partially self-designing contributions: Toward a theory of leadership making. *Journal of Management Systems*, 3(3): 33-48.

[9] House, R. J. (1976). A 1976 theory of charismatic leadership. Hunt, J. G. & Larson, L. L. (Eds.), *Leadership: The cutting edge* (ss. 189-207). Carbondale: Southern Illinois University Press.

[10] İрге, N. T. (2016). [Yöneticiye Güvenin, Çalışanın Motivasyonuna Katkısında, Lider Üye Etkileşiminin Rolü](#) (Yayımlanmamış doktora tezi). Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

[11] Kirkpatrick, S. A., & Locke, E. A. (1991). Leadership: Do traits matter? *The Executive*, 5: 48-60.

[12] Lord, R. G., DeVader, C. L., & Alliger, G. M. (1986). A meta-analysis of the relation between personality traits and leadership perceptions: An application of validity generalization procedures. *Journal of Applied Psychology*, 71: 402-410.

[13] Mann, R. D. (1959). A review of the relationship between personality and performance in small groups. *Psychological Bulletin*, 56: 241-270.

[14] Nadler, D. A., & Tushman, M. L. (1989). What makes for magic leadership? Rosenbach, W. E. & Taylor, R. L. (Eds.), *Contemporary issues in leadership* (ss. 135-139). Boulder, CO: Westview.

- [15] Northouse, P. G. (2004). *Leadership: theory and practice*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- [16] Stogdill, R. M. (1948). Personal factors associated with leadership: A survey of the literature. *Journal of Psychology*, 25: 35-71.
- [17] Stogdill, R. M. (1963). Manual for the Leader Behavior Description Questionnaire form XII. Columbus: Ohio State University, Bureau of Business Research.
- [18] Stogdill, R. M. (1974). *Handbook of leadership: A survey of theory and research*. New York: Free Press.
- [19] Weber, M. (1947). *The theory of social and economic organizations* (Parsons, T., Çev.). New York: Free Press.
- [20] Zaleznik, A. (1977). Managers and leaders: Are they different? *Harvard Business Review*, 55: 67-78.

Protection of "Vital National Interest" and Ethnoreligious Conflict: Western Balkan's Unethical Political Economy, with an Emphasis on Bosnia and Herzegovina

Faruk Hadžić⁵

ABSTRACT

The paper presents a theoretical, analytical, and ethical examination of B&H political economy, Constitutional "protection of vital national interests," and its effects on human security -socioeconomic

⁵ Independent researcher/scholar, Bosnia and Herzegovina, e-mail: faruk.hadzic01@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1158-7858>

Research Article. Received: 29.04.2022, Accepted: 09.05.2022.

conditions. The phenomenon of vital national interest and a theoretical and practical question focused on a constitutionally conditioned political point of view, not on economic, human security, legislative, peace & conflict dynamics, and normative framework. The paper argues that structurally manipulative and nepotistic ethnopolitical processes and the idiom "protection of vital national interests" demonstrate the institutionalization of post-war ethnoreligious conflict. It reduces the rule of law framework, the country's integrity, sociopolitical, economic, and critical human security progression. The ethnoreligious conflict of "vital national interest" undermines the country's economic system. The narrative of protecting "vital national interests" is the ethnopolitical elites' manipulative instrumentalization and interest that has risen above the state and used for personal objectives. In a "constitutively" manner, the ethnopolitical arrangement is reduced to a struggle over territory. It directly territorializes and divides B&H into ethnoreligious areas. Contemporary Machiavellians use intrigue and manipulation to gain or retain power. It has a character of more deceptive than violent behavior. The Balkan-B&H demonstrates Machiavelism more profoundly than Machiavelli's authentic perspective. Ethical, political behavior and intention can consolidate institutions' capacity, regardless of ethnoreligious disparities and past. The development of civic awareness and plural civic space must articulate responsibility in government through the active participation of citizens in decision-making processes, reducing the recorded and current irregularities/criminalities, and strengthening the rule of law in the public administration. There must be continuing conditions to maintain cooperation between all three ethnopolitics through formal and mutual commitment until the preconditions for stability are met. Thus, the employment sector, especially for well-educated unemployed young people, improving social security and health services, monitored by the honest/ethical government and constructive public administration.

Keywords: *Western Balkans & Bosnia and Hercegovina, Ethnopolitical & Ethnoreligious Conflict, Vital National Interests, Political economy & Public administration, Ethics, Human Security, Socioeconomics*

INTRODUCTION

The revolutionary transition to liberal democracy and a market economy is a trial for post-socialist Western Balkans states without a tradition of liberalism. The Global Initiative to Combat Transnational Organized Crime report, part of the Integrity Infrastructure series, focuses on corruption and anti-corruption in the Western Balkans. This piece addresses organized crime and the anti-corruption political economy in the Western Balkans. However, the position and role of political and economic crime, nepotism, systemic corruption, and patronage on citizens' political economy and socioeconomics are not investigated thoroughly.

The protection of the vital national interest of the constituent peoples is the so-called mechanism within the House of Peoples of the B&H Parliament that should ensure that no decision "of vital national interest" is taken against the interests of any constituent people. However, if we examine the B&H Constitution⁶ and Constitutions of B&H Entities and Statut of Brcko District (R.S.⁷, F.BiH⁸, and BD.BiH.⁹), the B&H Constitution does not define/explain what vital national interests are - State Constitutional Court interprets this term on a case-by-case basis. The Constitution only declares a vital

⁶ Constitution of B.H. <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/ustav-bosne-i-hercegovine.html>

⁷ Constiution of R.S.

https://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/ustav/lat/ustav_republike_srpske.pdf

⁸ Constitution of F.BiH. <https://skupstinabd.ba/images/dokumenti/ba/ustav-federacije-bih.pdf>

⁹ Statut of BD.BiH. <https://www.paragraf.ba/propisi/brcko/statut-brcko-distrikta-bosne-i-hercegovine.html>

national interest, but its content is not determined, unlike the Constitution of B&H entities, where the constitutional amendments determine what is meant by vital interests. All the hypocrisy of the issue of so-called "protection of vital national interest" draws as an unquestionable axiom of local ethnic-oligarchy, who are critical protagonists of local ethnopolitics. (Bajtal, 2016) Moreover, these are structurally manipulative and nepotistic ethnopolitical/ethnoreligious processes. The idiom "protection of vital national interests" demonstrates the institutionalization of post-war ethnoreligious conflict. It reduces the rule of law framework, the country's integrity, sociopolitical, economic, and critical human security progression. In a "constitutively" manner, the ethnopolitical/ethnoreligious arrangement is reduced to a struggle over territory.

The Balkan and its political geography is an area of a century of colonialism, national liberation struggles, two world wars, brutal conflicts in the former Yugoslavia, the mass exodus of refugees, the fall of one-party and authoritarian political regimes, the collapse of socialist economies, and the deprivation and frustration of their emerging economic and political systems. The former Yugoslav countries, placed at East and West's crossroads, are reservoirs of ethnicities and religions. Culminating series of bloodstained conflicts in the 1990s in the former Yugoslavia, then a prosperous multicultural nation, originated from the contention between ethnoreligious "fuels" and ethnic homogenous political projects, resulting in genocide, ethnic cleansing, culturcide, mass rapes, and infrastructural and economic destruction. After almost four years of war, the Dayton Peace Accords, signed at the end of 1995, brought "peace" to the Region and created independent nations organized along ethnic and religious lines. Consequently, the most significant collision and disputable processes were maintained in Bosnia and Herzegovina (B&H) (frequently called the "small Yugoslavia") almost thirty years after the wars.

Today, according to Global Initiative Against Transnational Organized Crime Report, the Balkan region is one of the world's most challenging transit hubs for transnational organized crime (Referencing, because this is a definite quoted statement). The countries of the Western Balkans experience corruption, and most of these cases - from petty incidents to major frauds - never enter any public or official register. Moreover, the financing of political parties, election campaigns, and maintaining political power are among the most critical challenges in the combat against corruption in the Region. (Kemp et al., 2021) Due to its history and geography, the Western Balkans is an area where the principal interests of world powers like the E.U., the U.S., Russia, and China are competing alongside others like Turkey. Moreover, the internal political climate and corrosive ties between the political, economic, religious, and criminal elites threaten to undermine democratic and economic stability. This area is characterized by extreme fragmentation of states originating from the beginning of the crisis at the end of the last century within the historical reasons, geopolitical periphery, and "entities" defined in ethnoreligious conflicts. Today, former Yugoslav countries show "captured states" elements with interrelated negative influences on conflict transformations. "The problems arising from the state's criminalization arise mainly in environments characterized by institutions' weakness and the moral crisis that usually accompanies weak institutions." (Hadžić, 2020). In the former Yugoslavia political environment, politicians often act without moral responsibility, nor after the lawsuits against them and the publicly announced crimes they committed as officials. There is almost no prominent politician in the Region who has not been accused of abuse of power. Investigations are mostly not completed, and even if there is a trial, it ends with an acquittal. While the salaries of parliamentarians in E.U. countries amount to two or three average salaries, this ratio in B&H (the highest paid in former Yugoslav countries) is as high as eight average salaries, which puts them among Europe's highest (Hadžić, 2020). The profession of "politician" has become a synonym for the best paid social elite, which has the right to "white bread" after the expiration of its mandate.¹⁰

Based on numerous examples (which will be analyzed in the following chapters) of the current legal-political doctrine of the dominant ethnopolitical parties in the western Balkans, particularly B&H, we

¹⁰ Presidents, prime ministers, ministers, deputies, advisers, and heads of country institutions can receive a salary even after the end of their term. This right is given to them by laws authored and adopted at the country, entity, and cantonal government levels.

can notice significantly undemocratic, nepotistic, illegitimate, unethical, and amoral behavioral practices. Thus, it directly impacts the citizens' inferior socioeconomic framework and the country's progression in general. The expression "He managed" in the Balkans is a euphemism that justifies that someone has taken something that does not belong to him by any logic of things (or morals). "Coping" means doing something against or against the law and not answering anyone. However, in a legal and moral state, no one needs to "manage because everyone has (or should have) an equal chance to put their knowledge and abilities in the service of their existence and build their life success within the framework of morality." (Bajtal, 2011)

Today, one cannot speak of democracy and democratic legitimacy from the point of view of any sociopolitical community if it, in any way and to any extent, adversely shapes a country's economic status and healthy sociopolitical relations. Twenty-seven years after the devastating war that ended with the Dayton Peace Accords, B&H is mired in a corrupt political economy that enriches political leaders, parties, and their loyal followers, thereby collapsing the country's economy and taking away institutions, authorities into Bankruptcy, and citizens into a state of utter scarcity. During the first decade of the post-war period (1996-2006), external assistance and international mediation aided the rapid economic growth to create government institutions. However, the reform results were minimal. Losing speed on the path to membership in the European Union (E.U.), B&H needs to find ways to limit the greed of politicians, relieve entrepreneurs, and enable a prosperous population. The necessary impetus can no longer come from an international intervention such as during the first post-war period practiced by the High Representative for decades. The European Union (E.U.) expects B&H to meet the conditions for membership by applying one's sovereignty and will instead of expecting imposed solutions. Nevertheless, today it does not exist because many of those in power expect to lose benefits or even fear that they will end up in prison if an independent judiciary, free media, energetic civil society, and genuinely democratic processes hold corrupt political parties accountable for abusing the public trust, and it works gaining personal gain. (Blagovcanin and Divjak, 2015) According to the Corruption Perceptions Index and Transparency International (T.I.), B&H is among the two worst countries in Europe, and the catastrophic situation could worsen if the country's existing political blockades (the State institutions) escalate further. (Hina, 2022)

Ethnoreligious identities in post-Yugoslav countries were formed as part of ethnonational-political projects. Local orders based on ethnic violence turned into open war economies and entered into dynamic and symbiotic relations with illegal global markets and post-war neoliberalism. The essence of sometimes misunderstood national issues is a space in which multiple ethnonational interests and capitals conflicted. Consequently, it was suitable ground for the proliferate of corruption and immorality, favored by the dense and strong military ties, political, criminal, and commercial structures, and the establishment of the structural factors of nepotism. It created socioeconomic injustice. The foundation becomes a powerful element keeping the countries within the mutual consolidation of ethnonationalism, fear of others, and social injustice. (Hadzic, 2020) In post-Yugoslav societies, war-parties ethnopolitics were maintained in power within criminal choreography guidance by the remnants of evil, conspiring political beneficial - national entrepreneurs or capitalist politicians. The occupation "politician" became synonymous with the highest social class. In the optics of the mimicry of corrupt power (i.e., Transparency International Report (T.I.), "Captured states in the Western Balkans and Turkey," 2020), political language and ethical irresponsibility enable continuous guidance of nationalized and ethnicized masses. Ethnonational and clerical mutual processes instrumentalize the ethnoreligious paradigm. Religious leaders give political discourses, and politicians speak the religious language. More than any current empirical study related to the clerical-ethnic collective behavioral rehearsal, and ethnonational contingency, it serves the undeniable facts that war- euphuism ethnopolitics have been in power for thirty years after the wars. Nationalism and democracy are mutually exclusive concepts due to their opposing action within one community. With the values propagated by democracy and the priority of unity, respect, and acceptance of others and differences, nationalism degrades and imposes one value or nation as dominant.

At the start of research on the legislative framework, we must indicate the following: B&H is a state consisting of two entities - the Federation of Bosnia and Herzegovina (F.BiH.) and the Republika Srpska

(R.S.) and the Brčko District (D.B.). The federal arrangement of B&H, the complex structure of two entities and one District, the ethnoreligious division, and European Union (E.U.) and NATO integration is complicated. At the same time, in B&H, the entities have increased the possibilities of monopoly and power over the territory. (Hadzic, 2020) Ethnonational policies in B&H are procedures of so-called endangerment within "vital national interests." Ever since then, the international community, OHR (Office of High Representative B&H), made decisions on the introduction of the new constitutional institute and the implementation of regulations on the constituency of the people, and the protection of the vital national interests of the constituent peoples, all segments of societies, and especially the professional and political audience, showed a particular interest in the institute of protection of vital national interests. The term "Vital national interests" is an authentic and well-known political and Constitutional phenomenon within the ethno religiously guided "Dayton Peace Accords" Constitution. The term "Protection of vital national interest" includes, among other things, issues relating to the right of constituent peoples to be adequately represented in all organs of government; the identity of a constituent people; constitutional amendments; education, religion, language, nurturing culture, tradition; territorial organization; public information system; but also all other issues. Nevertheless, unfortunately, too broadly defined, instead of a protection mechanism, it has become a blockade mechanism, which politicians invoke whenever something does not work in their favor. The B&H Constitution defines Bosniak/Muslims, Croat/Catholics, and Serbs/Orthodox as constituent people. The demographic remnant is unconstitutional in the B&H's ethnoreligious model, which is formed by the agreement of the three constituent peoples. For the most part, a mere constitutional decor is appropriately enshrined in the last article of the Preamble of the discriminatory B&H Constitution. Therefore, the term "Others" in formulating "hybrid" identities is an unsentimental description of their position in this ethno religiously divided society. (Hadzic, 2020)

In addition to many requests addressed to it as the primary subject of international law and related to specific ongoing processes of state-legal adjustment to modern international relations, the current state of the people faces a significant challenge of inner nature - the emergence of multicultural (plural) societies. Ethnic, national, and religious/confessional affiliation in former Yugoslavia add to political radicalization. As a form of political power, politicized religions are, psychologically speaking, unconscious non-faith. Due to new national-state theoretical inadequacy (i.e., nationalism as an ideology), religion is used as an instrument of socialization and legitimization of new national-political state subjects. When nation and religion become "controversial" identification and mark others as potentially dangerous, through a policy that allegedly aims to "affirm" and "protect" its people and their faith, then in local historical and current occurrences, it practically implies antagonism in the most melodramatic conflicts and violence. Historical revisionism and the memory of "evil" developed into a behavioral practice in the western Balkans. (Hadzic, 2020)

In democratic societies, national security, rights, and freedom are fundamental national interests. So how do we distinguish and characterize national interests in B&H? The protection of the national interest is something like a non-violent agreement, similar to a social contract based on Hobbes' model. No one renounces their right to self-preservation but renounces the right to interfere in and prevent others from self-preservation. However, unlike Hobbes' theory, the place of the one who has the right to decide on behalf of all is vacant. Thus, to protect their national interest, each group is a hostage to the others. As a national collective's notion of its position, vulnerability closely corresponds to the antagonism that should be understood in society as an inevitable fact, but in political terms, it means the destruction of the political. It implies the totalization of exclusivity, which abolishes politics as the art of balancing between inclusion and exclusion, opening and closing, which is only one of the views of the notion of justice. Politics during the war of the 1990s was territorialized but delocalized; today, we have a similar pattern. (Hadzic, 2021) B&H, as the most intricate multicultural country in the Region, has one of the world's most complex governments and three constituent peoples, Bosniaks, Bosnian Croats, Bosnian Serbs, and unconstitutional "Others." Within the sociopolitical, legislative, and security framework, the "protecting the national interest" paradigm occurs within the (ethno religious) political structures.

Accordingly, it often paralyzes the country. (Hadzic, 2022) Instead of socialism's challenging and axiologically exclusive atheism, today, there are three equally exclusive ethnic frameworks in the function of a new, radical-revaluing ideologizing and dismemberment of society on a religious basis. *Otherwise civilized and civilly indisputable "freedom of religion," the ideologization practically grows into an alarming abuse of religion in life, school, politics, and society. Using Clausewitz's speaking on politics and war to the current B&H moment, we get the paraphrase that today's ethnoreligiously segregated B&H education ("two schools under one roof") is peacetime war/conflict or hybrid war/conflict.* Evolved societies and countries invest in academic knowledge for future generations as a condition of life survival. However, B&H ethnoreligious ideologues, under the guise of protecting "vital national interests" objectively (regardless of the possible sincerity of their confused intentions), fight - against understanding, multiethnic society, and conflict resolution.

Collective psychology is individuals' mental and emotional states and processes when aggregated in such groups as audiences, crowds, mobs, and social movements. People are conscious of an inward psychological fact, awareness of an external state, and presence. B&H events and processes and its exemplary environment include different ideological, axiological, and psychological levels. *It is a matter of cunning exploitation of nations and peoples to benefit newly formed and firmly established national elites. Only through rigid Balkans ethnopolitical control of consciousness can a well-grown socioeconomic crisis successfully prolong its survival on an enormously well-paid political scene despite all the existential difficulties of a well-grown socioeconomic crisis. "Two schools under one roof"¹¹ model in B&H negates emancipation's educational process proclaiming systemic exclusion and ethnoreligious discrimination, amplifying security stalemate.* (Hadzic, 2021) *According to Hans Enzensberger, "exploitation is not only an economic fact but also a fact of consciousness. "Who is the master, and who is the servant, is decided not only based on who has capital, factories, and weapons but - the further, the clearer - who has the consciousness of others." (Enzensberg, 1982)*

In the study by Freedom House Organization (2016, 2017, 2018), the Serbia, B&H, Kosovo, and North Macedonia were assessed and characterized as transitional, hybrid regimes. Thus, regimes with elements of democracy and authoritarianism say sufficiently that these countries face essential issues. It diminishes political, social, and economic opportunities in the modern world. In Serbia, "the executive dominates all aspects of political life. Thus, ignores the Constitution and laws, and plays with the legislature, judiciary, and newly established regulatory agencies" (Vladislavljevic, 2011). Although the former Slovenian Prime Minister was convicted of corruption, Slovenia perceives corruption as over 60%, while Croatia has 48%. These indicators express a social and ethical/moral stumbling block. In Croatia, there is a daily discourse on new economic crime affairs, which confirms the famous Balkan paradigm of *Who moaned, moaned*.¹² For example, the Bankruptcy and collapse of Croatian shipbuilding and other industry segments (steel, metallurgy) as strategic segments. (Vujic, 2019)

Simultaneously, unstable societies, including the societies of the former socialist countries of Central and Southeast Europe, are mainly marked by discussions about the political structure and political processes. The foundation of modern democracies should be a "trust." Public service ethics are a prerequisite to and underpin public trust and are a keystone of good governance. The government's legitimacy presupposed the existence of absolute fundamental democratic values that needed to be instilled, established, developed, and changed for institutions to function. Such values are social and political capital. In public (administration) responsibilities, the primary relationship is trust between the official and the community he/she represents and on whose behalf he acts. The relationship of trust is not limited to political responsibility towards its voters but the sovereign people. It cannot be reduced

¹¹ B&H's educational institutions/schools are based on ethnic-religious segregation. For example, students from two ethnic groups, Bosniaks and Croats, attend classes in the same building but are physically separated and taught separate curricula. In addition, Bosnian Serbs have separate schools and Serb curricula.

¹² The expression "Who moaned, moaned" serves the relationship between the small and big thieves. They praise the big one; take off the hat of the little one. That phrase became everyday knowledge when Ljubo Česić (Croatian politician) uttered it in the Croatian Parliament.

to a "trust" test in the elections. It should be a continuing obligation and accountability. Therefore, different norms should facilitate persons of higher morality and ethical qualities, knowledge, knowledge, and experience to engage in politics. In parallel, codes of ethics, legal principles, norms, individual declarations, acts of ambiguous legal nature, and rigid norms specify principles and often refer to the interpretation of unique bodies with legal and moral authority. Through the secularization of society and law, it has been shown that such norms cannot be based on clerical authority and appropriate norms. New political communities are half-confessional and multicultural, based on a consensus on the foundations of "social morality as the foundation of a legal community" (Rawls, 1971). Ethical codes are not legally neutral. They designate specific conduct standards, even in social anomie conditions.

The rule of law presupposes a collection of fundamental norms (Kelsen, 2005) over a law that justifies it and provides credibility and rationale. Legitimate political order needs moral, ethical, and professional motives and justification. It is not a question of abstract theoretical analysis but an efficient question of how and on what foundations to build insufficient or developing democracies. The position on the practical use of ethical principles in operation is essential. However, the privatization of political influence as a decision-making principle substitutes the decision-making approach outside formal institutions. It discourages the international community from exerting any significant influence and reduces civil society's influence on the state in favor of informal - personal influences. This position is a direction that has been present for decades in the Balkans, and former Yugoslav countries, suggesting that the political crisis is the essence of the social crisis. B&H and Kosovo are an example.

Moreover, "the whole process of ethnic mobilization ends with the imposition of pre-political equalization of the people and their political elite. Presently, it expects to guide them through the difficulties of the hostile transitional setting within the highly homogenized former Yugoslav ethnopolitical space. (Hadžić, 2020).

In this regard, there is a balance of powerlessness and inability to resolve the social crisis, increasing the government's degree of efficiency and the efficiency of security. In a survey conducted by the World Bank in 2003, B&H (the same can be applied to several other former Yugoslavia countries) ranked among the top few countries with the highest state captivity. The public and private sector actors influence law and regulation to their advantage. At the same time, about 40% of respondents perceive the authorities as dishonest and have minimal trust in them, while over 70% believe that corruption is part of the Balkans' culture and mentality. Amoral familism has a similar message and effect, "a way of behaving that in all relations focuses only on the interest of the individual and his closest environment, regardless of laws and professional standards." (Hadzic, 2021) The social pyramid of corruption consists of its massive broad base, everyday corruption whose actors are officials and citizens. (Hadzic, 2021)

Is it "natural" to decree the law in the Balkans that would obtain directive and ethics/morality to politics? The morality of politicians in the former Yugoslav countries as compelling and meaningful people has been downward for a long time. According to the Corruption Perceptions Index, in Western Balkans countries, corruption is yet relatively high (i.e., Transparency International, 2020). Are the phrases morality/ethics and politics concurrently in this Region? Could it occur similar to other parliamentarians from the Western world? For example, The law on the Morality of Politicians, prepared in France, prohibits the employment of their closest circles and family ties. Ministers, M.P.s, and city councilors will not be able to employ their family members and other people they are in close contact with; otherwise, they face a three-year prison penalty and a fine of 45,000 euros (Center for Investigative Reporting, 2019). At the same time, within the Balkan "surrealism," there are 207 active political parties in B&H - a country of 3.5 million people. The party affiliation of the candidate or other affiliation with the ruling parties is almost, as a rule, an indispensable reference when selecting or recruiting in the entire public sector. (i.e. Akrapovic and Lucic, 2014)

The year 2021/2022 in B&H was profoundly divided and faced the most significant political crisis since the signing of the Dayton Peace Accords. It included war rhetorics, army appearances, total blockade of state institutions, and constant secessionism. After almost half a year of blockade of state institutions

of B&H by Republika Srpska Entity (R.S.) authorities and countless attempts by representatives of the international community and the European Union (E.U.) to find a solution; the end of the blockade of these institutions is still not in sight. However, this is another in a series of blockades of the Parliamentary Assembly of B&H. It began on July 25 2021 and is the result of the decision and conclusions on non-participation in the work of state institutions of government representatives from the Republika Srpska (R.S.). (Mavrak, 2021) Milorad Dodik, the Bosnian Serb member of the B&H three-person presidential body, is an ethnopolitical leader leading constant secessionism policies and corruption and has been on the USA black-list for an extended period. He incites nationalist sentiment, making a string of moves to secure more for the Serb-majority Republika Srpska (R.S.) entity within B&H. It is a campaign many have likened to a secession attempt. Bosnian Serbs took to the streets to celebrate the Day of Republika Srpska, a banned holiday marking the creation of a detached Serb parastate in 1992, a precursor to the ethnic cleansing that soon enveloped the country during the B&H War. (Hajdari, 2022)

The USA Department of the Treasury's Office of Foreign Assets Control (OFAC) designated Milorad Dodik and one entity under his control, Alternative Televizija d.o.o. (Alternative Television) Banja Luka, in response to Dodik's corrupt activities and continued threats to the stability and territorial integrity of B&H. "Dodik's destabilizing corrupt activities and attempts to dismantle the Dayton Peace Accords, motivated by his self-interest, threaten the stability of B&H and the entire region," said Under Secretary of the Treasury for Terrorism and Financial Intelligence Brian E. Nelson. "The USA will not hesitate to act against those who pursue corruption, destabilization, and division at the expense of their people and against those who enable and facilitate this behavior." (USA Department of Treasury, 2022) Furthermore, the USA Department of State is publicly designating former B&H High Judicial and Prosecutorial Council (HJPC) President Milan Tegeltija (Bosnian Serb) and the President of the Movement for Democratic Action (PDA) and Parliamentary Assembly Representative Mirsad Kukic (Bosniak) due to their involvement in significant corruption. These designations render Tegeltija and Kukic ineligible for entry into the USA. Their actions undermined the rule of law, the public's faith in their government's democratic institutions and processes, and peace and prosperity for B&H's citizens. The designations of Kukic and Tegeltija are made under Section 7031(c) of the Department of State, Foreign Operations, and Related Programs Appropriations Act, 2021, stated the Secretary of State, Anthony Blinken. (USA Department of State, 2022)

However, more than two-thirds of the citizens of the Region of the former Yugoslavia-Western Balkans (Croatia, B&H, Serbia, Montenegro, North Macedonia, and Kosovo) recognize unemployment as the most prominent issue. Only 4.3 percent of newly created jobs were filled by people under 24, who often need up to two years to find their first job. One in four young people is not employed or covered by education or training. Almost half of the non-disabled women are not in the labor market, while men are 25 percent. (Bregu, 2020) According to the latest data, Slovenia has the lowest unemployment rate in the Region (4.8%), and B&H has the second highest (18.4%), after North Macedonia (20.8 %) according to an analysis by the Anatolia agency. (AlJazeera, 2019)

In a commentary (March 2009), the US news agency warns that the unemployment rate in B&H is 43%, that it is one of the highest in Europe, and that, in addition, it has a tendency to grow. As experts warn, it means a further deterioration of the situation and a drastic drop in the growth rate this and next year, when the global recession is pressing our region with all its might. At the same time, the World Bank forecasts an actual decline in the gross domestic product in B&H (2016) by more than 70%. (Bajtal, 2016) Thus, a drastic collapse of an already too low standard of living is expected. All the hypocrisy of the issue of so-called "protection of vital national interest." draws as an unquestionable axiom of local ethnic-oligarchy, that is, critical protagonists of local ethnopolitics. We can name a few genuinely devastating life examples from B&H's everyday life. Agencies and media in B&H transmitted shocking news from Prijedor (a city in RS entity, B&H) about the suicide of the Puzigać couple (Nada, 1957; Dušan, 1952). In a short farewell letter, Dusan and Nada cite their unemployment and inability to repay debts as reasons for their suicide by poisoning. That is, as one of the agency's headlines and shocking news says: The family poisoned themselves due to poverty. (Bajtal, 2016) It denotes the unethical and hypocritical form of the idiom "protection of vital national interests" and its structurally nepotistic

ethnopolitical functions. Therefore, the consequences of an ethnopolitical economy are evident in the living standards and dignity of B&H citizens.

The realist, state-centric paradigm of security that advocated the primacy of territorial integrity over that of the individual seemed increasingly counterproductive when states no longer faced the existential nuclear and non-nuclear threats. Accordingly, placing the emancipation and development of the individual within the community at the center of the security agenda is critical. Moreover, NGOs and civil society groups must be the most effective guarantor of this security. The multidisciplinary concept, "freedom from fear," "freedom from want," and "freedom from indignity," introduces human security notions, conflict, and development. No matter how human security is debatable and even controversial, the "freedom from want," "freedom from fear," and "freedom from indignity" concept has the ideas of inclusiveness and social justice. The position of constant ethnoreligious and institutionalized hybrid wars in B&H could be the paradigm of Balkan's "freedom from fear." However, the Balkan historical violence takes non-violent actions in the psychologically destructive form. It transfers from one ethnoreligious group to another. Balkan social stratification and economic hardship relate to "freedom from want" and numerous unfavorable and marginalization processes related to the international level (i.e., visa requirements for B&H citizens and their position on the international labor market) to "freedom from indignity." However, economic growth is not the only measure of development. We can see it globally in most developed countries (e.g., USA; poverty, inequality, food security and nutrition, health, education, employment, gender, racism, infrastructure, and environmental preservation. However, equality, equity, environmental security, and human and civil rights are essential. The fundamental challenge of each country demanding a life of dignity is how they can enjoy freedom from fear and want without discrimination.

The paper presents a theoretical, analytical, and ethical examination of B&H (ethno)political economy, Constitutional "protection of vital national interests," and its effects on human security -socioeconomic conditions. The position of political/economic nepotism, systemic corruption, and patronage on political economy in Western Balkans with a significant emphasis on Bosnia and Herzegovina (B&H) and citizens' socioeconomics and human security are not in-depth researched. The phenomenon of vital national interest and a theoretical and practical question focused on a constitutionally conditioned political point of view, not on economic, human security, legislative, peace & conflict dynamics, and normative framework. The paper investigates the Constitutional framework (B&H and Entities) of ethnopolitical/ethnoreligious conflict of national interests, the rule of law, and its references to actual sociopolitics and economics. This paper argues that structurally manipulative and nepotistic ethnopolitical/ethnoreligious processes and the idiom "protection of vital national interests" demonstrate the institutionalization of post-war ethnoreligious conflict. It reduces the rule of law framework, the country's integrity, sociopolitical, economic, and critical human security progression. Moreover, examining these sociopolitical processes in the post-socialist Yugoslav countries aims to determine normative solutions - the example of B&H.

Significance of Research and Recommendations for Further Research

The position of political/economic nepotism, systemic corruption, and patronage on political economy in Western Balkans with a significant emphasis on Bosnia and Herzegovina (B&H) and citizens' socioeconomics and human security are not in-depth researched.

1. The paper underlines future research that could lead to more insights into the importance of the ethical paradigm of political economy and public administration.
2. It underlines insights into ethnoreligiously guided societies and countries and their Institutions and Constitutions.
3. Therefore, it highlights the construction and refinement of the normative explications in ethnoreligiously divided societies.
4. It determines its consequences on a citizens' socioeconomics in post-conflict societies.

Analytical, critical, and explanatory elements add to comprehension and familiarize foreign readers in a good direction - rationally. The term "Vital national interests" is an authentic phenomenon

contributing to B&H's position in E.U. integration and sociopolitical and peacebuilding advancement. The paper outlines the phenomena' normative roots, derivatives, and consequences.

Methodology, Processing, and Analysis

The author engaged in several qualitative research methods and data collection, processing, and analysis methods in the chronological order of events. In addition to a theoretical examination, the author used inductive analysis, content analysis, and discourse analysis, followed by an in-depth literature review. The literature review also includes the legislative examination of three Constitutions and one Statute. It enables the writing of conclusions and suggestions, emphasizing circumstances and possibilities facing Western Balkans- B&H. Analytical, critical, and explanatory elements add to comprehension and familiarize foreign readers in a good direction - rationally.

Unethical Political Economy and Ethnic Conflict in The Western Balkans - Bosnia and Herzegovina

Under the guise of transition in the former Yugoslavia, the law on converting peoples, "social" property from socialism passed during and after the Balkan warfares and provided an opportunity to privatize the people's property. Meanwhile, states in the Region have become "entangled" or "seized" by private interests after controversial Yugoslav privatizations and the immense influence of illegally enriched individuals. (Teokarevic, 2019). Moreover, these societies demonstrate an asymptomatic absence of moral consciousness, which is logically accompanied by an increase in anemia, a lack of compassion, and an unprecedented influx of violence and mass conformism. Such a situation completely corresponds to the picture of the amorality of the civil society in its industrial phase. The same mismatch of objectives and norms for achieving them is at work. Today, "everyone desires the only benefit and only follows their interests" (Bajtal, 2011). As the Western Balkan countries seek E.U. membership, OCCRP's (The Organized Crime and Corruption Reporting Project, 2005) investigations in the Region prove that these countries have serious difficulties that need to be addressed. People correlated to criminals or even criminals hold political posts and are protected. For example, Montenegro has become a state where government representatives work alongside organized crime, while Serbia's leading politicians have been implicated in high-profile corruption scandals. In recent years, an intense decline in press freedom has obstructed journalists' work in the Balkans. The journalists connected by OCCRP have found themselves the matter of streak campaigns, threats, and lawsuits staged by the targets of their anti-corruption investigations. (Petruvic, 2018)

B&H is among the most corrupt countries in Europe, on the brink of chaos, Transparency International stated in 2022. According to the Corruption Perceptions Index and Transparency International (T.I.), B&H is among the two worst countries in Europe, and the catastrophic situation could worsen if the country's existing political blockades (the State institutions) escalate further. (Hina, 2022) In such circumstances, the country's political economy is unfavorable for reforms. In B&H:

- political leaders and parties serve narrow interests,
- economic growth is stagnant, and the economy is overburdened with public debt; a complicated business environment makes a recovery and growth difficult,
- Informal networks foster a culture of political eligibility, privilege, and employment friendly line,
- State-owned enterprises mainly incur economic losses and generate political revenue from parties,
- the judiciary is gradually falling under the control of political parties, • the media and civil society are not free and live in fear,
- Unemployment and poverty are on the rise, and
- The captive state cannot implement even those reforms that the legislature has approved frame.

B&H needs to change the existing political economy to pave the way for progress. That will require it multiple efforts, be undertaken mainly by citizens but with the support of the E.U. Privatization, reform of economic law, internal democratization of political parties, a more independent judiciary, a stable

civil society, and ending the practice of subsidizing the media by the authorities are necessary efforts, but none of them will be enough. (Blagovcanin and Divjak, 2015)

From managerial positions to auxiliary workers, almost all public sector positions are considered elective and partisan in B&H. The public administration competitions are a formality, often without any true significance, because various embezzlements become pointless and a farce for the public. Thus, the simple dignity of shallow transparency and correctness standards. The public/citizens do not have an exact image of the number and structure of political appointments and employment because some institutions and political parties oppose public requests for transparent and honest procedures and employment according to qualifications. However, all are declaratively committed to the principles of transparency. This issue is still exclusively a public secret because no research, analysis, or reports have precisely dealt with this issue, even though the enormous public administration is delicate. (Akrapovic and Lucic, 2014). There is no official estimate of how many traditional primary political positions (e.g., ministers, advisors) exist and how many secondary party positions and employment from the presidency to kindergarten (e.g., boards, agencies, institutes, funds, public companies, public institutions, education/schools). B&H parliamentarians have created an entire system of deception to defraud the state and secure thousands of euros. The Center for Investigative Reporting (2019) investigation showed that the B&H Federal Parliament's delegates collected more than 825 thousand K.M. (almost half a million euros) for "fake" tenancy contracts in two and a half years. Debts to the Federation's Pension and Disability Insurance Fund amount to over one billion K.M. (almost 550 million euros).

We can problematize and maintain that corruption and nepotism are a matter of morality. Just like the violence of the powerful against the powerless, neglect of the weak and minorities, the disabled. Cases of abuse of political position - the emergence of clientelism, the most dangerous of which is political, and any clientelism violate the principle of justice. It is particularly significant and damaging in post-conflict countries, particularly in B&H, the most devastated in 1990s wars and the country with the most complex Constitution and public administration globally.

By content and discourse analysis of the latest abuse of power criminal political affair (2020), in the "secret" audio, the religious words were spoken by political actors: "If God (Allah) gives" - 3 times, "Hairli"¹³ - 3 times, "There will be Hair"¹⁴ - 2 times, "God gives Nafaka"¹⁵, and harsh swearing language. In nine minutes, the political concept of a partocracy is presented, including internal party elections defrauding with an inclusive clerical paradigm. Moreover, one of the objectives is the illegitimate government employment of a graduate Islamic pedagogue¹⁶, one of the affair actor's wives. Asim Sarajlić, Bosniak SDA party deputy president, stated: "I am the SDA party general staff manager and "first" to Bakir Izetbegović. As soon as the government is established, God Willing, we will get into that story." (Cazin.net, 2020) Within defective democracy, the sociopolitical reality manifests the clerical and intoxicated ethnonational leaders' criminal power ordinariness of unethical and amoral materiality. However, many Bosniaks considered that the SDA party liberated the Bosniak people from stigmatization and political captivity¹⁷ and returned historical national names, language, and state. Party's well-known post-war slogan was "In our country, in our religion/faith." Based on the above, the current legal-political doctrine of the most authoritative Bosniak Party is significantly undemocratic, nepotistic, illegitimate, unethical, and amoral.

¹³ Arabic - Honest; good, valid; happy

¹⁴ Arabic - Good, goodness; benefit, happiness; a good deed, a public building built by an individual as his gift to the community; endowment

¹⁵ Arabic - Nafaka is everything a person uses, whether halal or haram, beautiful or ugly.

¹⁶ Following the European Bologna Process, the Faculty of Islamic Sciences in Sarajevo, 2013/2014 established three cycles of studies. The first cycle of studies has three programs: Islamic theology, Islamic religious education, and religious pedagogy; Study programs for imams.

¹⁷ Historical term "Bosniak" was banned, identifying them as Muslims. In communism, often due to the most mundane political function, they were forced to prove the party's loyalty by giving their children "international names" - Serbian or Croatian.

At the same time, if we focus on the ethno-religious consequence of political elites rather than politically calculated, religion is a pseudo-religious type of personality at the party-ideological level. Normatively-theoretically, the religious type of personality would be, in nature, completely different. However, a mixture of animosity and manipulation colors the exploitative-type view. Benefit and power are the basic principles, value compass, of exploitative activity, which becomes a fundamental, unscrupulously active motive and an elusive praxis of the ethnopolitical oligarchy/government. As a form of political communication, we can use the negative comment of one B&H parliamentarian who called his citizens (Voters) media-public "nothingness." "I do not allow every nothingness in the street to discuss my salary." People critically expressed the enormous increase in parliamentarians' income. At the same time, "the ordinary citizen" (G. Allport) barely makes ends meet. By analogy, "nothingness" is, therefore, human waste. In short, except in elections. Only in elections, "nothingness" is not "nothingness." If fascism is a socio-political phenomenon of arrogant and gross denial of all (subhumans) in some (Übermensch) name, this vitriol and public humiliation of disenfranchised B&H citizens is a kind of symbolic neo-fascism. (Bajtal, 2010)

Max Weber (1965), in the lecture "Politics as a Vocation," demonstrated what politics is and what it should represent two completely diametrical extremes of the same profession. Weber emphasizes in several places that one who commits to politics strives for power to serve other goals or the existence of power for its own sake. Thus, purely to enjoy it and the prestige that derives from it. This power is displayed by an awareness that people can be influenced and that the "nerve thread" of significant historical and future events is held in their hands. Politicians could be divided into two groups: politicians who live "for" politics and politicians who live "from" politics. The essential and crucial difference between these two types of politicians is that "from" politics live those who strive to create a permanent basis of income from it, while "for" politics live those who do not. In comparing these two kinds of politicians, it should be emphasized that only a politician who is economically independent of the income that politics can deliver can live "for politics." Weber likewise observes politics as it is through what party organizations have become. According to him, most affiliated companies are headed by the party "boss." Weber defines him as a capitalist businessman who became the "boss" of the Party by having possessed a similar company. "Boss" is a man from the shadows, without political principles and thoughts, focused only on achieving the objective of getting as many votes as possible. (Weber, 1965) Directed by Weber's views, we can extend a discourse about today's politics in the former Yugoslavia region. It denotes the ubiquitous living "from" a policy, solely considered and exploited as a lucrative and well-paid corporation/business. Thus, a source of additional income, particularly for tycoon politicians. Recruitment operates through party headquarters, and with each change of government, dozens of appointments in public administration services change. There are no ethical and moral principles of a politician serving the nation, community, and people. "On the Balkans scene, particularly in B&H, there is a struggle of interest-based, criminalized ethnic groups, which present themselves as political parties." (Bajtal, 2019)

The Balkan term "managed" is a kind of slang euphemism that, with that immoral cosmetic rhetoric, justifies that someone has grabbed something that does not belong to him by any logic of things (or morals). "Coping" means doing something against or against the law and never answering anyone or anywhere for it. It is the usual path to the rapid success of strongly ideologized and disordered societies. However, in a legal and moral state, no one needs to "manage" because everyone has (or should have) an equal chance to put their knowledge, skills, and work habits in the service of their existence and to build their life success slowly walking within the bounds of morality. As a legitimate right to the critical dissatisfaction of a morally courageous individual, every individual rebellion, by the logic of the newly composed ethnic-axiology, is publicly labeled and broken by the degrading phrase of the so-called national and confessional betrayals. Thus extreme immorality and crime, thanks to their commonness in the morally certain behavioral standard of everyday life and the social capital scene. Moreover, the independent critical statements are associated with personal risks of being declared an internal enemy of the particular ethno-religious community. (Bajtal, 2018) Then it is no longer a set of independent thinking but uninformed communities — collectives that do not allow themselves the internal dynamics of life, including healthy conflicts.

B&H as a country does not provide adequate socioeconomic development because of the status of the political economy. Moreover, the deduction between civic (individual) and ethnonational/ethnoreligious (collective) identity influences cooperation and healthy sociopolitical relations. Thus, B&H has a disputable political, socioeconomic, and civic future. It significantly depends on the international community and its institutions in B&H. Ethnoreligious identities are a politically significant resource for mobilization and essential for the stability and progression stalemate in the Western Balkans. Moreover, ethnic mobilization induces and spreads a sense of homogeneity and equality and a sense of security and power in the collective "We." The gap from democracy is motivated by the fear of competitive nationalist movements, and radical rhetoric leads political parties to succeed. The greater the fear and insecurity in society, the more people depend on the government and are less instructed to measure its objective results. If there is a conflict, strengthening "our" ethnic-confessional identity simultaneously strengthens the belief in the diversity of "others." The mutual consolidation of identity has a backlash against the importance of the conflict. That is why conflicts enter into traditional Balkans' collective myths by which identity is continually affirmed. The practice of constant mobilization, i.e., collectivist homogenization, takes the place of democratic legitimacy, providing political elites with a base of power outside democratic procedures. The risk of current policies is not just the involvement of citizens in the conflict but also the exclusion of the majority of citizens from the political arena and making decisions for the community. Public (social, national, state) interest must not be equated with officials; justice sets boundaries. Emphasizing ethnicity instead of dialogue and transforming a "utopian discourse" produces antagonisms and thus stagnates economic, political, and cultural development. It is an obstacle to E.U. integration. (Hadzic, 2021)

Western Balkan countries have an issue of deep divisions, which cause major political issues. National divided and contentious political affairs, i.e., disunited ethno-politics, can challenge human security, environmental security, crisis management, and adaptation policies related to the European Union (E.U.). Opposing and contending assemblages tend to assume an exclusionary "victor" or status quo procedure, particularly in B&H. These issues include the control of state power, regional geopolitics, cooperation, allocation of resources, and national identity. B&H is the most complex Balkan country; many state subjects are vigorously Constitutionally and ideologically contested, intruding ethnic, religious, and regional divisions. The cessation of the threat is the end of the collective, and members return to a natural state that now corresponds to Rousseau's preoccupation with himself and indifference to other members of the same collective, which leaves the elites unlimited space to act in self-interest. (Hadzic, 2022)

During the Bosnian war, Serb parties (Serbian Democratic Party, Serbian Renewal Movement, and the Alliance of Reform Forces of Yugoslavia, and since 1991 the Serb Assembly in Bosnia and Herzegovina) opposed the separation of B&H from Yugoslavia. Later, their Assembly decided to separate the Serbs from Bosnia and make an alliance with Serbia. Some radical Croatian parties also decided to separate. However, after the war, the primary constitutional contradictions still exist today are related to the role of the two highest levels of government, the border between the two entities, and the possibility of dividing the Federation of Bosnia and Herzegovina (FB&H) into Bosniak and Croat entities. In general, ethnonationalism Croatian parties, such as the Croatian Democratic Union (HDZ) and HDZ 1990, advocate the establishment of a third Croat entity, in addition to Bosnian and Serbian. In 2011, they renewed the non-institutional Croatian National Assembly, which opened up space for "concerns that in time there may be a risk of establishing parallel power structures." Some of our interlocutors from Croatia and several from the Bosniak ethnic group even expressed the belief that one of the keys to solving the problem in B&H is the solution of the "Croat issue." Bosniaks, in general, are not of that opinion. (Kiwimaki et al., 2012)

On the other hand, B&H Serbian parties tend to emphasize the position of the second level of government, and the competencies of the Republic of Srpska (R.S.) are essential to Serbian political parties. In early 2008, for example, Republika Srpska's (R.S.) leading party, the Alliance of Independent Social Democrats (SNSD), called for B&H's transformation into an asymmetric federation (or confederation) and demanded the right to self-determination, including the right to secede for the entity. However, it is likely that despite insisting on the right to separate Serb parties, most Serbs see the

existence of the B&H state as a relatively "comfortable" reality. (Topic, 2008) Instead of focusing their energy on changing the Dayton Peace Accords, they seek to expand the practical autonomy and powers of Republika Srpska (R.S.) within the constitutional limits of the Dayton Peace Accords. Many Serbian interlocutors, for example, assess the usefulness of NATO and the E.U. in terms of whether they are favorable to the powers of Republika Srpska. (Solaja, 2008)

Instead of open resistance, Serbian ethnonationalism, like the Republic of Serbia, ignores the existence of the state level of government and tries to build its political reality, neglecting the state of B&H. Bosniaks, in particular, see this as a threat to the continuation of "Greater Serbia" politics. Greater Serbia describes the [Serbian nationalist](#) and [irredentist ideology](#) of creating a Serb [state](#) which would incorporate all regions of traditional significance to [Serbs](#), a [South Slavic ethnic group](#), including regions outside modern-day [Serbia](#) that Serbs partly populate. It is indisputable that the Greater Serbia project caused the most violence, genocide, ethnic cleansing, and economic destruction of the countries of the former Yugoslavia, especially B&H. However, the wars in the 1990s caused the continuity of Greater Serbia policies. The current events in the Balkans demonstrate it. In the meantime, some political bargaining is taking place at lower levels of constitutional reform. The debate focuses on whether police and military forces belong to the highest or second level of administration, whether the highest level of administration has authority over the protection of ethnic minorities in the second level of administration, and to which level of government the various state-owned facilities belong. Constitutional disputes can provoke violence in two key ways. On the one hand, violence may be used in constitutional negotiations: threats can be made by those opponents in the dispute who are more dependent on a compromise solution, as this can improve the negotiating status of those parties. On the other hand, a significant international presence that supports the constitutional ideas of the Dayton Peace Agreement could aggravate the situation in which conflicting parties at the highest level (entities or leading ethnic parties) use violence or threats as a bargaining chip. Consequently, however, the leadership of Republika Srpska (R.S.) is threatening unilateral political decisions on the referendum and separation. If these threats materialized, imposing a new status on the entity could lead to violence. (Kiwimakii et al., 2012)

Furthermore, another risk is that violence is used at a lower level than undisciplined actors in articulating the interpretation of ethnic and national rights. Provocative rhetoric at the elite level could incite this form of violence. According to one modern novelist, the typical pattern is that it is more honorable to die for ancestors' glory than to live for grandchildren's future. (Velickovic, 2011) It was a typical attitude in the B&H war, and it is a pattern of violence in the so-called new wars. It is possible to imagine three alternative ways of such violence: one is related to demonstrating the power of individual units of government, the other is more indirect and related to loyalty to collective identity, and the third is related to ownership of the nation-state. The positions in one of the constitutional debates could be demonstrated through violent action. Republic of Srpska (RS), for example, has demonstrated entity autonomy by ignoring its obligations to the state by refusing to implement state norms and rhetoric that is inconsistent with the state's interpretation of political correctness. (Dahlman and O'Tuathail, 2005).

Another danger of demonstrative argumentation can occur if violence establishes a new reality of ethnic relations using discourses of loyalty and belonging. Violence is often a way of expressing belonging and loyalty to a group or articulating ethnic significance in politics. The perpetuation of violent acts in defense or retaliation for injustice done to an ethnic icon is very common in the context of so-called new wars. In a post-conflict context, the role of ethnic groups can be emphasized by moves that demonstrate the collective responsibility of all individuals of one ethnic group for crimes committed by individuals on behalf of that ethnic group. Similarly, the collective denial of the crimes of all individuals belonging to an ethnic group can be a provocative demonstration of the relevance of ethnic loyalty. They are blaming individuals from one ethnic group whose other individuals have committed crimes that would be perceived as unjust, given that crimes in "new wars" rarely have the support of the masses. Thus, demonstrative argumentation of collective guilt can provoke violence. (Kiwimaki et al., 2012)

The population's dissatisfaction caused by weak economic growth and shortcomings in the provision of public services is growing. Unemployment, corruption, and crime will not disappear due to a lack of

governance reforms or a failure to address a paralyzing lack of clarity in the division of responsibilities between the entities and the state. If the status quo fails to ensure a more functional government, aggression could erupt due to economically based frustration. In addition, in addition to these problems, the criminal economy, fueled by inefficiencies in law enforcement, provides ample opportunities for conflict and non-profit-motivated conflicts and violence. These abstract problems can occasionally manifest themselves in cases where the main parties can be easily identified and mobilized for violence. If opportunities for beneficial violence cannot be blocked by legitimate and sufficient resources equipped with law enforcement, conflict scenarios could materialize. (Kiwimiaki et al., 2012) However, B&H is currently in the non-violent, psychological form of conflict, supported by the process of hybrid ethnopolitical and legislative conflicts.

The only practical task and the only ideological meaning of the existence of numerous ethnic institutions in B&H are keeping the people in mental slavery. Everything else is just the most common ideological-political phrase timed to accept and submit numerous forms of lack of freedom and imposed ethnic slavery, uncritically and without rebellion. The language of silence, initiation, and apologetics of ethnic ideologized practices produced "hate speech" and the hatred of any language that critically views their historical effects and the discourse of continuous daily-deceiving logic. So, it hypocritically describes those logics that make social critics traitors, while the greatest deceivers and real culprits of national misery are hypocritical as messiahs and ethnic saviors. (Bajtal, 2016)

Vital National Interest in The Name of People and the Ethnopolitical Kleptocracy

The protection of the vital national interest of the constituent peoples is the so-called mechanism within the House of Peoples of the B&H Parliament that should ensure that no decision "of vital national interest" is taken against the interests of any constituent people. According to the official website of the Parliamentary Assembly of B&H in the House of Peoples¹⁸, the proposed decision can be declared destructive to the vital national interest of the Bosniak, Croat, or Serb people by a majority of votes from the Bosniak, Croat or Serb delegates. Such a proposed decision has to be approved by the House of Peoples by most Bosniak, Croat, and Serb delegates who are present and voting. In case the majority of Bosniak, Croat, or Serb delegates object to an invocation of the vital national interest, the Speaker of the House of Peoples will immediately convene a Joint Commission consisting of three delegates, each elected among Bosniak, Croat, and Serb delegates, in order to resolve the issue. If the Commission fails to resolve the issue within five days, the case will be transferred to the BiH Constitutional Court, which will review the procedural correctness of the matter under emergency procedure. However, if we examine Constitutions of B&H Entities and Statut of Brcko District (R.S., F.BiH., and B.D.BiH.), the B&H Constitution does not define/explain what vital national interests are - State Constitutional Court interprets this term on a case-by-case basis. The Constitution only declares a vital national interest, but its content is not determined, unlike the Constitution of B&H entities, where the constitutional amendments determine what is meant by vital interests.

Considering that post-war B&H has one of the most complex constitutional structures, planning and financing in civil emergencies are characterized by a slightly different form of organization and management in this sector. The complexity of the B&H constitutional structures results in several equivalent laws that define the exact scope but relate to different government levels. B&H is a sovereign state with a decentralized political and administrative structure within the constitutional construction. The country consists of 142 municipalities. Seventy-nine municipalities are in the Federation of Bosnia and Herzegovina (FB&H) and sixty-three in the Republika Srpska (R.S.) entities. The B&H health care system management is decentralized to the level of the two entities and the Brčko District (BDB&H). At the same time, the health of the B&H citizens is endangered by the consequences of the war and by socioeconomic occurrences, unemployment, economic migration, large numbers of displaced persons, lack of health insurance, and unhealthful lifestyles. (Hadzic, 2022)

¹⁸ Parliamentary Assembly of B&H in the House of Peoples, House of Peoples, Vital national interest, Protection of the vital national Interest, <https://www.parlament.ba/Content/Read/39?title=Vitalninacionalniinteres&lang=en>

All Western Balkan countries have significant problems with corruption. Although B&H as a state has long been taken over by corruption, it has been classified among captive states for an extended period. "B&H is one of the countries in which corruption is rapidly deteriorating, its citizens exposed to life-threatening conditions" (Transparency International B&H, 2021). The Transparency International (T.I.) report (2022) warns of constant obstructions to reforms that lead to more transparent financing of political parties and fair elections in B&H. "The current political crisis, which deepens ethnic divisions and threatens the country's existence, fuels doubts about the interests and motives of key protagonists, diverting public attention from human rights abuses and blocking important anti-corruption reforms in B&H," the report said. It warns that there has been no progress in implementing key reforms, particularly the law on conflicts of interest, public procurement, party financing, and the protection of whistleblowers. In addition, much-needed judicial reform is lacking, while the judicial system is instrumentalized and a "prisoner" of government. In 2022 B&H is currently "on the brink of complete chaos" after the state's blockade, imposed by political structures from the Republika Srpska (R.S.), confirmed that B&H is governed extra-institutionally, i.e., through "ethnonationalism cartels." (Hina, 2022) The year 2021/2022 in B&H was profoundly divided and faced the most significant political crisis since the signing of the Dayton Peace Accords. It included war rhetorics, army appearances, total blockade of state institutions, and constant secessionism. It is a path to legal chaos and anarchy in the country because, with the current relationship of political forces, the B&H Parliament has no consent for such a step, so the state and entity systems will come into conflict with a completely different unpredictable outcome. A particular threat would be R.S.'s attempt to establish its army, which representatives of the international community see as a "red line" that cannot be crossed. (Mavrak, 2021)

Ubiquitous in the political system, corruption in the Western Balkans has become a widespread instrument for passing illegal laws, profit, and money laundering in institutions. Moreover, privatization was carried out with little respect for prescribed rules and regulations: this was often referred to as "wild west privatization." Considering that post-war B&H has one of the most complex constitutional structures, planning and financing in civil emergencies are characterized by a slightly different form of organization and management in this sector. The complexity of the constitutional structure of B&H results in the existence of several similar laws that define the same area but relate to different levels of government. B&H is a sovereign state with a decentralized political and administrative structure within the constitutional construction. B&H consists of 142 municipalities, of which 79 are in the Federation of Bosnia and Herzegovina (FB&H) and 63 in the Republika Srpska (R.S.) entities. The management of the B&H health care system is decentralized to the level of the two entities and the Brčko District. At the same time, the health of the B&H citizens is endangered by the consequences of the war and by socioeconomic circumstances, unemployment, migration, large numbers of displaced persons, lack of health insurance, and unhealthy lifestyles. (Hadzic, 2022) All Western Balkan countries have significant issues with corruption. Although B&H as a state has long been taken over by corruption, it has been, for an extended period, classified among captive states according to Transparency International. All Western Balkan countries have significant issues with corruption. According to Transparency International, B&H as a state has long been affected by corruption. Moreover, it has been classified among captive states for an extended period. "B&H is one of the countries in which corruption is rapidly worsening, its citizens exposed to life-threatening conditions" (Transparency International B&H, 2021).

The Constitution of the Federation of B&H (FB&H), i.e., its amendment XXXVII, clearly defined vital interests. According to this amendment, the vital national interests of the constituent peoples are defined as follows:

- exercising the right of the constituent peoples to be adequately represented in the legislative, executive, and judicial authorities;
- the identity of a constituent people;
- constitutional amendments;
- organization of public authorities;
- equal rights of constituent peoples in the decision-making process;
- education, religion, language, nurturing culture, traditions, and cultural heritage;

- territorial organization;
- public information system.

Increasing calls for protecting vital national interests in B&H, especially in the Federation of B&H (FB&H), have become the perfect blockade mechanism. It has led to the problematic functioning of the executive and legislative branches of government in the Federation of B&H and the complete paralysis of a critical institution, the FB&H Constitutional Court, which is the only one competent to resolve accumulated problems. At the session on March 21, 2013, the Bosniak People's Club in the House of Peoples of the Federation of B&H initiated a request to protect the vital national interest of Bosniaks, even due to the appointment of Shahbaz Džihanović as a judge of the FBiH Constitutional Court. Thus, for the fifth year in a row, the complete blockade of the activities of the Council for the Protection of Vital National Interests of the FB&H Constitutional Court continued because there are not enough judges to be able to make decisions (Terzić, 2013).

Using Clausewitz's speaking on politics and war to the current B&H moment, we get the paraphrase that today's ethnoreligiously segregated B&H education is peacetime war/conflict or hybrid war/conflict. In this way, education and necessary knowledge are sacrificed to ideology and politics. National-religious ideologizing educational programs carry out mental mutilation of children. Just like once ideologically directed learning of the Russian language. In this way, regardless of the public duration of the "destroyers" of communism, it structurally remains against the background of the aggressively attacked communist ideological-educational matrix of producing "people of a special kind." Thus, the pragmatic instrumentalization of the educational system, despite the urgency of the growing need to introduce opposed educational logic and practice. Given the current ethnopolitical power of national parties insisting on three separate national education policies and curricula and the significant influence of religious organizations, I maintain that education reform is undesirable for ethnopolitical parties. It carries on the "vital national interest" framework, reducing the country's progress.

USA Department of State (2022) stated that in his official capacity as HJPC President, Milan Tegeltija (Bosnian Serb politician and President of the High Judicial and Prosecutorial Council of B&H and judge) was involved in corrupt acts that included using his political influence and official power for his benefit. Specifically, there is credible information that Tegeltija used his position to solicit a benefit for interfering in a judicial process and manipulating judicial appointments and public employment. In his official capacity as a manager of the publicly owned Banovici mine and as a Parliamentary Assembly Representative, Kukic was involved in corrupt acts that used his political influence and official power for personal benefit. Specifically, there is credible information that Kukic misappropriated public funds for personal benefit and interfered in hiring and appointment decisions to benefit himself politically. In addition to Tegeltija and Kukic, the Department of State is designating Tegeltija's spouse, Tijana Tegeltija, under Section 7031(c). This action also renders her ineligible for entry into the United States. Besides, the USA Department of the Treasury's Office of Foreign Assets Control (OFAC) has imposed economic sanctions according to Executive Order (E.O.) 14033 on Milorad Dodik (Dodik), a member of the BiH Presidency, and the designation of a media outlet under his control, Alternative Televizija (ATV). As a result of today's action under E.O. 14033, all property and interests in property of those sanctioned within or come within the USA or in the possession or control of USA persons must be blocked and reported to OFAC. Together, these designations reaffirm the USA's commitment to the B&H sovereignty and territorial integrity, the rule of law and democratic institutions, and a better future for B&H's citizens. Other leaders and entities linked to corrupt or destabilizing actors may also be subject to future actions by the USA Government. We will continue to use appropriate authorities to promote accountability for actors across the region and globally. (USA Department of State, 2022)

As Francis Fukuyama rightly observes, all reforms are inherently political. Hence the solution lies in creating the political will for reform, not just strengthening the capacity of institutions. Priority should be given to mobilizing and articulating deep public distrust in government through the active participation of citizens in decision-making processes to avoid another wave of destructive protests such

as those in 2014.¹⁹ Previous experience shows that calling on leaders to undertake reforms and take over responsibilities is not enough. Creating a genuine and articulated "internal demand" for reform represents the key to the country's sustainable progress towards European integration. Regarding European Union (E.U.) engagement, "the E.U.'s transformative power has effectively integrated the established state; it now faces the challenge of integrating disputed states." (Blagovcanin and Divjak, 2015)

The constant tension of the national interests in sociopolitical life and institutions distracts awareness from the genuine interests of the country. Namely, every modern nation-state represents both a community of citizens and a community of national/ethnic communities because creating various social organizations and associations enables individuals to exercise rights and freedoms more easily. The actual interest should be the progress of a peaceful and stable country. However, the interest of ethnonational groups is the B&H cultural tradition. Consequently, equal rights for all citizens, regardless of ethnoreligious background, in three homogeneous ethnic parts of B&H are a national interest to affirm and preserve. Therefore, the current sociopolitical and demographical panorama is contra-productive. Zeljko Komsic, a Croat body member of the three-partite B&H Presidency (denied by the most dominant B&H Croat political Party HDZ), states that in B&H, the protection of national interests means something wholly different and that the problem is further complicated. "Even the management of what is left of state resources is presented as a national interest. Of course, it can be the economic interest of a particular group, but it cannot be a national interest. Nevertheless, they are still operating successfully", says Komšić. It is a skillful manipulation of political delusions. "Such attitudes are held by people prone to tragi-comedians in politics and even Machiavellianism, and this national feeling in people wants to be activated for their narrow political, economic interest." "We know that there is a deep-rooted sense of national belonging, but you will come to the ultimate motive of economic nature when you expose this story. We will fail if we do not decide on the logic that prevails in an ordinary, democratic, economic world. It does not matter what one's name is," Komsic concluded. (Soldo, 2015) Thus, the aim should be to place aside ethnoreligious identity and ethnopolitical constraints and position the national belonging and progress in the first place.

In "The Ruler," Machiavelli argues that the interests of the state take precedence over the interests of the individual. A political practice takes Machiavelli's conditionally given thesis "the end justifies the means" to the extreme and uses intrigue and manipulation to gain or retain power. Half a millennium passed since Machiavelli wrote, but it is "modern" even today. Moreover, because of the sovereign of the democratic world, those who acted in the spirit of Machiavellianism, Machiavellian cunning, ruthlessly tried to cover up their selfish actions with moral and selfless principles and motives. Machiavellianism is intrigue, manipulation, and fabrication. However, it takes the form of a non-violent process.

In 2009, Media showed a shocking scene of crying 19-year-old Edis Hodžić, who, all in tears (and cramps of complete existential brokenness), sadly repeats: "I want the enough bread to eat." Unfortunately, the above examples are not the only ones of this kind, and there are hundreds of thousands of them. Furthermore, Josip Pejaković's²⁰ TV series "In the Name of the People," from show to show, in tone and image of undeniable truth, has shown unimaginable social misery throughout this country. Humiliated, disenfranchised, powerless, hungry, defrauded, and abandoned by the ethnic-messianic elite. They tell their sad life stories. However, there is a fierce struggle between B&H and

¹⁹ The series of demonstrations and riots in multiple cities in the Federation of B&H for social reasons aimed to overthrow the government in 2014. The riots were the most violent scenes B&H had seen since the war. Unfortunately, the equivalent level of commotion and activism did not occur in Republika Srpska (R.S.).

²⁰ B&H actor and writer born in Travnik, B&H. He was an antiwar activist at the start of the B&H war. In addition, he was a member of the Advisory Board of the left-wing magazine *Novi Plamen*. He also hosts a show on Bosnian television called "U ime Naroda" (In the people's name).

the entity parliamentarians to keep all the economic crisis, for which they bear most of the blame, by retaining great privileges (recourses, hot meals, per diems, hotel and travel expenses) and enormous incomes prevailed on (already-to-the-ground) bent people's shoulders. What kind of "protection" then, and what "vital national interest"? Its proponents live in a high style while the people (the nation that elected them) have nothing to eat? They want the bread to eat, like the already mentioned married couple from Prijedor who killed themselves due to hunger, debts, and poverty. (Bajtal, 2016)

Human security issues such as socioeconomics of development and poverty, intra-state peace and conflict, and political-economic crime, among others, are critical in the contemporary world. However, the potential of deterrence mechanisms such as conflict resolution, economic development, diplomacy, peacebuilding, international law, and restorative and social justice demonstrates to be "unfinished and lasting" in the Western Balkans, particularly B&H. Concise yet comprehensive, "freedom from fear," "freedom from want," and "freedom from indignity" are ideal starting points for human security conceptualization. Human economic dignity is the capacity to contribute economically and live with respect and without humiliation. Hence, it is a prospective premise for the Western Balkans and countries such as B&H. Moreover, the former Yugoslavia countries have always had enormous economic potential, related prospects, and rich natural resources. However, conflicts and wars and inadequate and unethical post-war ethnopolitical leadership have declined stability, development, and socioeconomic progress.

RESULTS AND CONCLUSION

Ethnopolitical understanding of "purified" homogenous ethnoreligious spaces in Bosnia and Herzegovina (B&H) presents an arrangement of "constituency of the people." However, it denies the B&H sovereignty, suppressing the "equality" of citizens in every part of the country. In a "constitutively" manner, the ethnopolitical/ethnoreligious arrangement is reduced to a struggle over territory. It directly territorializes and divides B&H into ethnoreligious areas. The narrative of protecting "vital national interests" is the ethnopolitical elites' manipulative instrumentalization and interest that has risen above the state and used for personal objectives. The ethnoreligious conflict of "vital national interest" undermines the country's economic system.

However, ethnicity and nation are historical-cultural and historical-political creations, inventions, or constructs. Ethnopolitical processes aim to obtain ethnic collective patriotism and loyalty, where language conflicts and educational segregation persists. Consequently, the actual sociopolitics demonstrate the institutionalization of post-war ethnoreligious conflict. It reduces the rule of law framework, the country's integrity, sociopolitical, economic, and critical human security progression. Because of the sovereignty of the democratic world, contemporary Machiavellians and political practice take Machiavelli's thesis "the end justifies the means." As a result, they often use intrigue and manipulation to gain or retain power. Thus, it has a character of more deceptive than violent behavior. Unfortunately, the Balkan (particularly B&H) demonstrates Machiavellism more profoundly than Machiavelli's authentic perspective. In the Western Balkans, ethnopolitical crime is a criminal enterprise in itself, and it has a broader impact on the Region's political economy. The war and post-war illegitimate privatization events and systemic political-economic corruption in the Region created the ideal sociopolitical and socioeconomic climate in these societies where systemic ethnopolitical kleptocracy occurred and prevailed. As a result, future scenarios' sociopolitical and socioeconomic developmental stages are questioned.

The labor market issues call for policy engagement. It disproportionately affects women and youth, which may decrease efforts to raise the Region's perennially low labor force participation rates. Ethical, political behavior and intention can consolidate institutions' capacity, regardless of ethnoreligious disparities and past. The development of civic awareness and plural civic space must articulate responsibility in government through the active participation of citizens in decision-making processes, reducing the recorded and current irregularities/criminalities, and strengthening the rule of law in the

public administration. Regional citizen cooperation, mutual trust, and peace climate are critical components of comprehensive impact and anti-corruption strategies and approaches. In addition, sharing experiences, good practices, and functional knowledge of social capital are required. Almost 30 years after the end of the war in B&H, there is an increased capacity for hybrid wars. Therefore, there must be continuing conditions to maintain cooperation between all three ethnopolitics through formal and mutual commitment until the preconditions for stability are met. Thus, the employment sector, especially for well-educated unemployed young people, improving social security and health services, monitored by the honest/ethical government and constructive public administration.

REFERENCES

- [1] AlJazeera, (2019). AlJazeera, Najviša stopa nezaposlenosti u Makedoniji i BiH [The highest unemployment rate in Macedonia and BiH]
<https://balkans.aljazeera.net/news/economy/2019/1/3/najvisa-stopa-nezaposlenosti-u-makedoniji-i-bih>
- [2] Arapović A., and Lučić A, (2014), Capable and not eligible, Departization and depoliticization of public administration: a way out of the crisis of responsibility, CCI, Center for Civil Initiatives
- [3] Bajtal, E. (2010). Psihosocijalni kontekst političkih elita u BiH [Psycho-social context of political elites in B&H], Almanah - Časopis za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine Bošnjaka/Muslimana, (48-49): 227-240
- [4] Bajtal, E. (2018). Klero-etnicizacija svijesti Kao izdaja morala [Clero-ethnicization of consciousness as a betrayal of morality], Zbornik Orbus, http://www.orbus.be/zbornik/klero-etnicizacija_svijesti.ht
- [5] Bajtal, E. (2019). Face TV, <https://www.youtube.com/watch?v=sMAfuvfyZew>
- [6] Bajtal, E., (2011). Kleroetnicizacija svijesti kao izdaja morala (Clero-ethnicization of consciousness, as a betrayal of morals). Zbornik Orbis, http://www.orbus.be/zbornik/klero-etnicizacija_svijesti.htm
- [7] Bajtal, E. (2016). Tacno.net. Šta je zaista “vitalni nacionalni interes” gladnih i poniženih BH građana [What really is the “vital national interest” of hungry and humiliated B&H citizens], <https://www.tacno.net/novosti/sta-je-zaista-vitalni-nacionalni-interes-gladnih-i-ponizenih-bh-gradana/>
- [8] Blagovcanin, S. and Divjak, B. (2015). How Bosnia’s political economy holds it back and what to do about it, John Hopkins University Centre for Transatlantic Studies
- [9] Bregu, M. (2020). Aljazeera, Bregu: Nezaposlenost najveći problem na Zapadnom Balkanu [Bregu: Unemployment is the biggest problem in the Western Balkans], <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2020/1/29/bregu-nezaposlenost-najveci-problem-na-zapadnom-balkanu>
- [10] Cazin.net, 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=Im-7ci6qmJw>
- [11] Constitution of B.H. <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/ustav-bosne-i-hercegovine.html>
- [12] Constitution of R.S. https://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/ustav/lat/ustav_republike_srpske.pdf
- [13] Constitution of F.BiH. <https://skupstinabd.ba/images/dokumenti/ba/ustav-federacije-bih.pdf>
- [14] Centre for Investigative reporting, Report (2019). <https://www.cin.ba/about/>
- [15] Dahlman, C. and O’Tuathail, G. (2005). Broken Bosnia: The Localized Geopolitics of Displacement and Return in Two Bosnian Places. Annals of the Association of American Geographers, 95 (3): 644-662

- [16] Enzensberger, H. (1982). Critical essays, The German Library, Volume 98, https://monoskop.org/images/f/fe/Enzensberger_Hans_Magnus_Critical_Essays.pdf
- [17] Freedom House, 2018., 2017., 2016., A nation in Transit Bosnia and Herzegovina <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/bosnia-and-herzegovina>
- [18] Freedom House, 2018., 2017., 2016., A nation in Transit <https://freedomhouse.org/report/nationstransit/2018/croatia>
- [19] Freedom House, 2018., 2017., 2016., A nation in Transit <https://freedomhouse.org/report/nationstransit/2018/kosovo>
- [20] Freedom House, 2018., 2017., 2016., A nation in Transit https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/FH_NationsInTransit_Web_PDF_FINAL_2018_03_16.pdf
- [21] Hadzic, F (2021). The ethnic-confessional mobilization politics as the stability and progression's stalemate in the Western Balkans, Euro Politika, (9): 51 – 68.
- [22] Hadžić, Faruk (2021) Agnosticism and Atheism as Amoralism and Anti-Ideological Sociopolitical Paradigm in the Balkans, Specifically in Bosnia and Herzegovina," Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, 41 (2):68-85 <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol41/iss2/6>
- [23] Hadžić, F. (2020). Post-Yugoslav spaces between defective democracies, authoritarianism, and kleptocracies, International Affairs and Global Strategy, (86): 36 – 51 [10.7176/IAGS/86-04](https://doi.org/10.7176/IAGS/86-04)
- [25] Hadžić, F. (2020). The Politicization of Religion and the Sacralized Balkan Nations Regarding Bosnia and Herzegovina. Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, 40(7): 106-132. <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol40/iss7/8>
- [26] Hadžić, F. (2021). Ethnonationalist Capitalism & The Illegitimate Legacies of the Yugoslav Wars, BILTURK, The Journal of Economics and Related Studies, 3 (2): 87-108. [10.47103/bilturk.853746](https://doi.org/10.47103/bilturk.853746)
- [27] Hadžić, F. (2021). Social And political (the Others) exclusions within the post-Yugoslav ethnonational institutionalization in Bosnia and Herzegovina, Journal of Individual & Society, 11(1): 171-195 [https://doi.org/ 10.20493/birtop.923746](https://doi.org/10.20493/birtop.923746)
- [28] Hadžić, F. (2021). Southeast Europe; traditional right-wing origins, organized crime, and EU's and NATO's politicization, Journal of Political Administrative and Local Studies (JPAL), 4 (2): 132-153
- [29] Hadžić, F. (2022). Impact of climate change in Southeast Europe; adaptation policies, environmental and human security, and normative resolutions. Marine and Life Sciences, 4(1): 1-15.
- [30] Hajdari, U. (2022). Politico, Secession threats and nationalist strife shock Bosnia as EU offers limited response, <https://www.politico.eu/article/secession-threat-bosnia-milorad-dodik-eu-limited-options/>
- [31] Hina, (2022). N1, Transparency: BiH meğu najkorumpiranijima u Europi, na rubu je kaosa [Transparency: BH is among the most corrupt in Europe, on the brink of chaos], <https://hr.n1info.com/regija/transparency-bih-medu-najkorumpiranijima-u-europi-na-rubu-je-kaosa/>
- [32] Kelsen, H. (2005). Pure Theory of Law, New Jersey: The Lawbook Exchange
- [33] Kivimäki, T., Kramer, M. And Pasch, P. (2012) Dinamika konflikta u multietničkoj državi Bosni i Hercegovini, Studija analize konflikta u pojedinim zemljama [Conflict dynamics in the multiethnic state of Bosnia and Herzegovina, Study of conflict analysis in individual countries], Sarajevo: Friedrich Erbert Stiftung <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/09703.pdf>

[34] Mavrak, R. (2021). Tportal, Najveća kriza od rata: Bosna i Hercegovina 2022. dočekuje s problemima čije se rješenje ne nazire [The biggest crisis since the war: Bosnia and Herzegovina is facing 2022 with problems whose solution is not in sight], <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/najveca-kriza-od-rata-bosna-i-hercegovina-2022-docekuje-s-problemima-cije-se-rjesenje-ne-nazire-foto-20211227>

[35] Parliamentary Assembly of B&H in the House of Peoples, House of Peoples, Vital national interest,, Protection of the vital national Interest <https://www.parlament.ba/Content/Read/39?title=Vitalnacionalniinteres&lang=en>

[36] Petrucic, M. (2018). The Organized Crime and Corruption Reporting Project in the Western Balkans, Südosteuropa Gesellschaft, Issue 4:18-25 <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=717277>

[37] Rawls, J. (1971). Theory of justice, Cambridge: Belknap Press.

[38] Solaja, M. (2008). Direktor Centra za meğunarodne odnose, Banja Luka, Intervju Johna Feffera []. Director of the Center for International Relations, Interview with John Feffer], Banja Luka, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/09703.pdf>

[39] Statut of BD.BiH. <https://www.paragraf.ba/propisi/brcko/statut-brcko-distrikta-bosne-i-hercegovine.html>

[40] Soldo, V. (2015). Nacionalni interesi u BiH - Ljubav prema naciji u manipulaciji? [National interests in BiH - Love for the nation in manipulation?], Deutsche Welle, DW, <https://www.dw.com/bs/nacionalni-interesi-u-bih-ljubav-prema-naciji-u-manipulaciji/a-18513629>

[41] Terzic, M. (2013). Balcanicaucaso.org, BiH, zloupotrebe vitalnog nacionalnog interesa [BiH, abuses of vital national interest], <https://www.balcanicaucaso.org/bhs/zone/Bosna-i-Hercegovina/BiH-zloupotrebe-vitalnog-nacionalnog-interesa-133965>

[42] The International Institute for the Middle East and Balkan Studies, (2022). 2022 Bosnia and Herzegovina: From non-paper to a crawling war. <https://www.ifimes.org/en/researches/2022-bosnia-and-hercegovina-from-non-paper-to-a-crawling-war/4987?>

[43] Topić, T. (2008). Politička analitičarka u FES-u, Intervju Johna Feffera [FES Political Analyst, Interview with John Feffer], Banja Luka, <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/09703.pdf>

[44] Transparency International Report, "Captured states in the Western Balkans and Turkey," 2020. <https://www.transparency.org/en/news/captured-states-western-balkans-turkey>

[45] USA Department of State, (2022). U.S. Government Takes Action Against Current and Former Bosnia and Herzegovina Officials Due to Involvement in Significant Corruption and Destabilizing Activities, Press statement, Antony Blinken, Secretary of State, <https://www.state.gov/u-s-government-takes-action-against-current-and-former-bosnia-and-hercegovina-officials-due-to-involvement-in-significant-corruption-and-destabilizing-activities/>

[46] USA Department of Treasury, (2022). Treasury Sanctions Milorad Dodik and Associated Media Platform for Destabilizing and Corrupt Activity, <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0549>

[47] Velickovic, N. (2011). Sahib: Impresije iz depresije [Sahib: Impressions from Depression], Sarajevo: Omnibus Library Book.

[48] Vladislavljevic, N. (2011). Constitution and Democracy in the Process of Transformation, Democracy, Consolidation of Democracy and the Example of Serbia, University of Belgrade, Faculty of Political Science

[49] Vujić, J., (2019). Projekt Velebit, Korjeni Hrvatske kleptokratije (Roots of Croatian kleptocracy), <https://projektvelebit.com/korijeni-hrvatske-kleptokratije/>

[50] Walter, K., Amerhauser K. and Scaturro R. (2021). Spot prices, Analyzing flows of people, drugs and money in the Western Balkans, Geneva: Global Initiative Against Transnational Organized Crime. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2021/05/Spot-Prices-Analyzing-flows-of-people-drugs-and-money-in-the-Western-Balkans-1.pdf>

[51] Weber, M. (1965). Politics as a vocation, Delhi: Isha Books.

Postkolonyal Bakış Kapsamında Kültür Emperyalizmi ve McDonaIdlaştırma

Güngör ŞAHİN²¹

Zeynep GÜNEY²²

ÖZ

Soğuk Savaş sonrası kendini ciddi biçimde gösteren küreselleşme dalgasıyla birlikte devletlerin; genel manada sınırları geçirgenleşmiş, askeri, siyasal ve ekonomik anlamda tam bağımsızlığı zayıflamış, egemenlik hakları sınırlandırılmış ve ülkeler küresel atfedilene ayak uydurmak zorunda bırakılmıştır. Batı liberalizmi; bir ideolojiden çok devletlerin yetişmesi gereken bir seviye haline getirilmiştir. Batı

²¹ Doç.Dr., Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ATASAREN), Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, e-posta: gsahin@msu.edu.tr, gungor_sahin@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0001-6296-8568>.

²² Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ATASAREN), Güvenlik Araştırmaları Yüksek Lisans Programı, e-posta: zeynep.guney471@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2842-641X>.

Research Article. Received: 24.04.2022, Accepted: 06.05.2021.

liberalizmindeki birey odaklılık ile ulus-devlet bazındaki yerelleşme, ulus-altı mikro milliyetçiliklere indirgenmiştir. Bunun yanında serbest ticaret üzerinden ekonominin politikadan ayırması ile de devletin temel dayanaklarından biri elinden alınmıştır. Buna bağlı olarak ortaya çıkan uluslararası boyutlardaki etkin şirketler, devletler arasındaki mekânsal sınırların getirdiği kültürel ayrımları iyice zayıflatarak ekonomiyi elinde bulunduran Batı kültürünün diğer devletlere entegre edilme sürecini hızlandırmıştır. Ancak bu durum yalnızca Batı kültürünü değil, küresel ve bölgesel anlamda gerçekleşen kültürel yayılmacılığı genel manada kapsayan bir sistem halini almıştır. Bu çalışmanın amacı, küreselleşme dalgasının getirdiği çok boyutlu değişimleri inceleyerek bu değişimlerin kimler tarafından ve ne yönde kullanıldığı sorularına cevap aramaktır. Çalışma, uluslararası sistemdeki statükonun olgusal çerçevesinin çizilmesi ve içinde yaşanan küresel sistemin bireysel alandaki etkisinin anlamlandırılması açısından önem kazanmaktadır. Çalışma sonucunda; kültür emperyalizminin kapital bir temele dayanmasının kültürel tek tipleşmenin merkezsizleşmeye başlamasına sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Uluslararası düzendeki rekabet ve yerel kültürlerdeki uluslararası temsilin artışı ile ters kolonizasyon dalgasının bugün yaratılan küresellik algısı karşısında güç kazanmaya başladığı ve dolayısıyla bu durumun; günümüz küreselleşmesinin batı kaynaklı olması konusundaki hegemonik dönemin sonuna gelmesini sağladığı bulgularına ulaşılmıştır. Yapılan bu nitel araştırmada, ikincil veriler olan kaynak, kitap, tez ve makaleler incelenerek içerik analizi, söylem analizi yorumsamacılık gibi araştırma tekniklerinden yararlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Dünya Sistemi Teorisi, Kültür Emperyalizmi, Küreselleşme, McDonaldlaştırma, Postkolonyalizm.*

Cultural Imperialism and McDonaldization in the Scope of Postcolonial Perspective

ABSTRACT

With the globalization wave, which manifested itself seriously after the Cold War, the borders of the states in general became permeable, their full independence in military, political and economic terms was weakened, their sovereign rights were limited, and they were forced to keep up with global attribution. Western liberalism has been turned into a level that states must reach rather than an ideology. The individual orientation and nation-state localization in Western liberalism have been reduced to sub-national micro nationalisms. In addition, with the separation of economy from politics through free trade, one of the basic pillars of the state was taken away. Effective companies in the international dimension that emerged as a result of this, has accelerated the process of integrating the Western culture, which holds the economy, into other states by weakening the cultural distinctions brought by spatial borders between the states. However, this situation has become a system that includes not only Western culture, but also cultural expansion that takes place in the global and regional sense. The aim of this study is to examine the multidimensional changes brought about by the globalization wave and to seek answers to the questions of who and in what way these changes are used. The study gains importance in terms of drawing the factual framework of the status quo in the international system and making sense of the impact of the global system in the individual sphere. In the wake of working, it has been concluded that the fact that cultural imperialism is based on a capital basis causes cultural standardization to begin to decentralize, the competition in the international order and the increase in international representation in local cultures and the reverse colonization wave has begun to gain strength in the face of the perception of globality created today. It has been reached to the findings that the hegemonic period of today's globalization being of western origin has come to an end. In this qualitative research, many historical sources, books, theses and articles, which are secondary data, will be examined, and research techniques such as content analysis, discourse analysis and hermeneuticism will be used.

Key Words: *World Systems Theory, Cultural Imperialism, Globalization, McDonaldization, Postcolonialism.*

GİRİŞ

Gelişen teknolojinin insanlığa sunduğu uzakları yakın hale getirebilme yeteneği, insanlığın mekânsal sınırları aşarak zamanla ortak değerler kümesi altında buluşturulmaya başlamasına neden olmuştur. Ancak adına küreselleşme denilen bu tek tipleşme süreci, kendiliğinden gelişen doğal bir evre olmaktan çok sistemin kurucuları tarafından tasarlanan bir tür merkez-çevre teorisi halini almıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle dünya tek süper gücün etkisine girmiştir. Bu bağlamda günümüzün küreselleşme kavramı kendini batılılaşma şeklinde göstermiştir (Rzayeva, 2020: 35). Konjonktürün baskın gücü yoluyla aşılana Batı zihniyeti, devlet temelli olmaktan çıkıp sermayeyi elinde tutanların postkolonyal yayılışına ilişkindir. Emperyal işlerine kültürel açıdan sahip çıkmayı öngören baskın güçler, varlığının temel çerçevelerini kişinin günlük yaşantısına ve inanç dünyasına empoze ederek güçlerini pekiştirmeye çalışmaktadırlar. Kapitalleşen kültürün yansıması olarak ortaya çıkan McDonaldlaşma kavramı bu durumun en önemli örneklerinden biridir. Nitekim bu örneklem üzerinden çeşitli sonuçlara varılmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın amacı, küresel alandaki devlet ya da sermaye temelli baskın güçlerin, sahip oldukları görece gücü pekiştirmek, arttırmak ve yaymak için kişinin dünyasına nasıl nüfuz ettiğini ve küresel sistemin bu yolla nasıl şekillendiğini açıklamaktır. Bu amaçla incelenecek olan kültür emperyalizmi kavramı, buradaki kapital düzene konstrüktivist ve postkolonyal bir bakış kazandırılması açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda; Postkolonyalizm kültürel tek tipleşirmenin yönünü belirleyen bir olgu mudur? Kültürel tek tipleşme hayata geçirilebilecek bir kavram mıdır? Küreselleşme bir yolun sonu mu yoksa yaşanmakta olan yeni döngünün bir evresi midir? Küresel düzen hala devletlerin tekelinde mi şekillenmektedir? Bu küreselleşme süreci yerelleşme dalgasını ne yönde etkilemektedir? Kültür emperyalizminin dünya sistemi içindeki yeri nedir? gibi sorulara cevap aranacaktır.

Wallerstein; Dünya Sistemleri Teorisi'nde kapitalizmin ekonomik örgütlenme biçimi olmasının yanında politik yönünün de olduğunu, ekonomik görevlerin kapsamının dünya sistemi içinde eşit olarak dağılmadığını, mekânsal bir boyutun üzerine çıktığını ve çok sayıda politik sisteme sahip olduğunu savunmuş; bu durumun kapitalizmin yüzyıllarca ayakta kalmasını sağladığını belirterek ülkeleri merkez, semi-periferi ve çevre olmak üzere üçe ayırarak bunu kapital temelli geniş bir iş bölümünün bulunduğu bir sisteme dayandırmıştır. Bu durumun artı değerden daha büyük bir pay alma yeteneğini meşrulaştıran bir toplumsal yapının oluşturduğunu belirtmiş; Kapitalizmin, herhangi bir politik varlığın tamamen kontrol edebileceğinden daha büyük bir arenada işleminin kapitalistlere yapısal temelli bir manevra özgürlüğü verdiğini, böylece kapitalistlerin devlet sınırlarını aştığından bahsetmiştir.

Teoriye göre merkez devletlerin ağırlığını gösterdiği ekonomik asimetri, genellikle entegrasyon olarak adlandırılan ulusal bir kültürle birleştirilmiş güçlü bir devlet fenomeni yaratarak hem dünya sistemi içinde ortaya çıkan eşitsizlikleri koruma hem de ideolojik bir kapsam içinde meşrulaştıran bir mekanizma işlevi görmektedir. Siyasi yapıların kültürü mekânsal konumla çerçeveleme eğilimi ulus üstü ekonomik sistemin merkezsiz yapısı karşısında özellikle çevre devletleri için yıpratıcı bir unsur halini alır. Kültürel homojenleşme, kilit grupların çıkarlarına ve kültürel-ulusal kimlikler yaratmak için oluşturulan baskılara hizmet etme eğiliminde karşımıza çıkmaktadır (Wallerstein, 1974: 349). Benzer bir görüşle Douglas Lemke'nin Çoklu Hiyerarşi Teorisi'nde de yerel hiyerarşilere büyük güç müdahalesi görülmektedir. Aynı anda işleyen çoklu uluslararası sistemler içerisindeki büyük güçler, tüm bu bölgesel sistemleri kapsayan büyük uluslararası güç hiyerarşisi içinde birbirleriyle etkileşim halinde olarak tanımlanmaktadır (Lemke, 2002: 51).

Aslen siyasi ve ekonomik temelli bu teorilerin savunmuş olduğu dünya hiyerarşisi içinde müdahale gücünü bulduran devletler, kendini kültürel anlamda meşrulaştırma ihtiyacı duymaktadır. Bu anlamda sisteme kendi istediği şekilde yön verme gücüne sahip olan devlet, diğer devletlere kendi kültürünü aşılacak şekilde sistemsal bir ağ yaratmaktadır. Hiyerarşinin üst katmanlarındaki devletler daha büyük nüfuz alanına sahipken, alt katmandaki devletler daha çok bu nüfuz gücünden etkilenen taraf olmaktadır.

Postkolonyalizmin temel yazarlarından Edward Said, bu durumu Oryantalizm üzerinden anlatarak Oryantalizmi Avrupa'nın Doğu hakkındaki bir "uydurmasından" çok bilinçli olarak şekillendirilmiş,

nesiller boyu yatırımlara konu olmuş bir pratikler bütünü olarak kabul etmiştir. “*Dünya birbirine eşit olmayan, Doğu ve Batı olarak ayırdığı parçalardan oluşmuştur*” söylemini; temel bir coğrafi ayırımdan çok bilimsel keşif, tarih ve sosyoloji gibi birçok unsurun tasvirini kapsayan bir dizi “menfaatin” ifadesi olarak görmüş; farklı anlama, denetleme, idare etme hatta kendi bünyesine katma yolunda bir niyet olarak hepsinin üstünde de bir tasvir ve muhakeme usulü olarak tanımlamıştır (Said , 1982 : 10).

Oryantalizm kitabını yazma nedeni olarak da bu muhakeme usulünü gösteren Edward Said’e göre aslında öteki olarak anlatılan “Doğu’nun” tasviri, yalnızca Batıdaki menfaatini pekiştiren bir nitelik taşımaktadır. Said; Batının kendi yarattığı mercekten Doğu olarak tanımladığına bakması ve bu bağlamda gerçeklikten oldukça uzak bir perspektifle kendine bir öteki yaratmasını Oryantalizm olarak tanımlarken; korkutucu ve farklı olan öteki şeklindeki bir Doğu tasvirinin, aslında Batının kendi kültürünü dışarıdan bir etkileşime karşı korumasına olanak sağlayan ve öteki olarak tanımladığı Doğu aleyhindeki duruşunu meşrulaştıran bir yapıyı aktarmaktadır.

George Ritzer bu temel hiyerarşik algının yaratılmasını markalaşma üzerinden açıklayarak McDonaldlaşma şeklinde tanımlamıştır. Bu süreci küreselleşme ile iç içe değerlendiren Ritzer; McDonaldlaşma’nın “*dünyanın geri kalanını*” gittikçe kuşatan ancak çok yönlü bir akışın gerçekleştiği buna bağlı olarak da bu tek tipleşme dalgasının yalnızca Amerikanlaşmayı içermeyen bir süreci kapsadığını ifade etmiştir (Ritzer, Toplumun McDonaldlaştırılması(a), 2021: 326).

Kültürel emperyalizmin araç olarak kullanılması ile nüfuz edilen yerel kültürler çeşitli yollarla aşındırılmakta, yerel kültür makro yapılara ayrılmaya itilmekte ve küreselleşme dalgası içerisinde kolayca benliğini yitireceği duruma getirilmektedir. Bu doğrultuda sistem içerisindeki periferiyi oluşturan yerel kültürlerle istenilen yönde bir tür kültürel ivme kazandırılmaktadır. Bu durumdan hareketle çalışma, küresel düzendeki sermaye sahiplerinin yerel yapılar üzerindeki nüfuzu aracılığıyla ekonomik çıkarlarını meşrulaştırdığı, bu yolla kültürleri kapital yapıları temelinde standartlaştırdığı ve gerektiğinde üretimi çeşitlendirecek bir araç olarak kullanıldığı hipotezini savunmaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak ulaşılan bulgular; kitap, makale ve tezlerin veri toplama kaynağı olarak kullanılmasıyla elde edilmiştir. Yapılan çalışma henüz devam eden süreci sosyal temelde değerlendirdiğinden tarihsel veya deneysel temele dayandırılma konusunda kimi sınırlılıklara sahiptir. Bu nedenle yalnızca içerik ve söylem analizi, yorumsamacılık gibi bilimsel araştırma tekniklerinden yararlanılabilmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde, çalışmanın temel perspektifi olan postkolonyalizm açıklanacak, daha sonra kültürel emperyalizm ve tek tipleştirilme değerlendirilecek, bunun sonucunda yaşanan küreselleşme dalgasının yerelleşme ile arasındaki bağ McDonaldlaşma kavramına vurgu yaparak açıklanacak, dünya sistemi teorisi ve çoklu hiyerarşi modeli kapsamında konjonktürün çerçevesi çizilecek ve postkolonyal bakış temelinde incelenecektir.

POSTKOLONYALİZM VE ÖTEKİNİN TEHLİKESİ

Dünya savaşlarının getirdiği ağır yıkımlar, sömürgeci ülkelerin sömürgeleri üzerindeki kontrollerini kaybetmeye başlamalarına sebep olmuştur. Konjonktürün getirdiği bu fırsatla sömürü altındaki ülkeler bağımsızlıklarını kazanabilmiş olsalar da küresel hiyerarşide en alt sırada tanımlanmaktan kaçamamışlardır (Şahin, 2019: 8). Bu noktada Postkolonyalizm, eski sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmış olsalar dahi kendi tarihlerindeki sömürge dönemi kodlarının günümüzde nasıl ve ne yönde hala devam ettiğini açıklamaya çalışmaktadır.

Kavram, filolojik yapısı bakımından "post" şeklinde tanımlanmasına rağmen sömürgeciliğin sona ermesinden sonraki aşamayı açıklamaktan çok emperyal geçmişin yarattığı etkinin günümüzde devam ediş yolları üzerinde durmakta (İplikçi, 2017: 1537); küresel eşitsizlikler ile ben ve ötekinin belirlenmesinin, devletler arasındaki içsel hiyerarşinin yaratılmasının ve yaşatılmasının arkasında nelerin olduğuna dikkat çekmektedir. Batının kendisini veya üstünlüğünü temsil etmeyen yapıların da -özellikle kültürel yapıların- meşruluğu için kuramsal bir çerçeve oluşturmaktadır. Böylelikle postkolonyal anlayış konjonktüre, Batının evrenselci iddialarının dışına çıkan bir perspektif kazandırmıştır (Smith, 1996 : 292).

Gerçekte küresel kültürün çok yönlü ve kültürlerarası doğası yeni bir fenomen olmaktan oldukça uzaktır. Küreselleşme olgusunun akışkan yapısı, küreselleşmenin tartışılan tarihinin başından günümüze kadar çok yönlü bir akışa izin verir niteliktedir. Ancak Batının el değiştirse bile aynı kültürün içinde devrim gösteren uzun süreli hegemonyası, kültürün henüz devlet elindeyken ötekinin tanımını yapması ve ötekinden korunmak konusunda şu anki kadar geçirgen olmayan yapı, Batı kültürünün dünyaya ihracını kolaylaştırmıştır. Bu durum bizden ve bizden olmayan şekilde çift kutuplu inşa edilen Batı kültürünün, ulaşılması gereken bir seviye şeklinde aşılmasına önayak olmuştur.

Yukarıda açıklanan anlayışa göre emperyalizmin bu aşamasında, Batı'nın dünyanın geri kalanı üzerindeki tahakkümü hala küresel siyaseti karakterize etmektedir (Nair, 2007: 1537). Buradaki Batı devletlerinin bugünkü Batı dışı algıları da tarihsel Avrupa emperyalizminin mirası olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılı olmayan her şeyi öteki olarak tanımlayarak ve genellikle onları daha aşağı göstererek Avrupa güçlerinin kendi kendilerine addettikleri medeniyet ve barış getirme misyonu, diğer halklar üzerindeki egemenliklerini meşrulaştırmaktadır (İlter, 2006: 3). Buna bağlı olarak emperyalizm, kendini gerçekleştirebilmesi için sömürüye duyduğu sürekli ihtiyacın karşılanabilmesi ve yaşatılabilmesi açısından, emperyal olanın kendine biçtiği üstünlük fikrinin tahakküm aracılığıyla kabul ettirilerek sürekli hale getirilmesi sürecini de kapsamaktadır.

Ancak bu süreç, taraflar arasındaki Marksist bir karşıtlıktan çok daha kapsamlıdır. Yalnızca sınıfa ve ekonomiye odaklanmak yerine; kültürel, tarihsel ve ırksal ayrılıkların dünyayı şekillendirdiğini göstermektedir. Kendinden olmayanı geri, ilkel ve tehlikeli ilan eden saldırgan yapının; zaman içinde ulusal güvenlik, uluslararası güvenlik (Bahar & Umut, 2020: 29), iç ve dış politika, kültürün inşası, uluslararası kuruluşlar, küreselleşme gibi günümüz konu ve yapılarına ilmek ilmek işlenmesine dikkat çekmektedir.

Konjonktür içinde kazanılmış başarısızlık sendromuyla baş başa bırakılan post-sömürgeler, emperyal olanın kendisini nesneleştirmesine karşı savunmasız kalmaktadır. Bu nesneleştirme sonucu yaratılan düşünsel boyuttaki merkez-çevre ilişkisiyle post-sömürgeler emperyal varlığı hakkında yaptığı tanımlamalara tabi olarak kimliğinin belirlenmesine olanak sağlarken, kendini dünyanın temel öznesi sayan emperyal tahakkümüne bırakmaktadır (Taşkiran, 2022). Bu noktada nesneleşen taraf için bilginin iktidarını elinde bulunduran emperyal standartları, artık öteki olmaktan çıkıp ulaşılması gereken bir seviye haline almaktadır.

Ötekinin, öznenin çevresinde tanımlanması konusunda ve ülkelerin silahlanması karşısında dünya siyasetindeki çeşitli durumlar örnek gösterilebilmektedir. İran ve Kuzey Kore'nin ABD tarafından "haydut devletler" olarak tanımlanarak bu devletlerin nükleer silah bulundurmasının tehlikesinden bahsedilirken, aslen tarihte nükleer silah kullanmış tek gücün ABD olması göz ardı edilmektedir. Konjonktürde büyük silah satıcısı olan ülkelerin dışında kalan daha küçük devletler tarafından yapılan silahlar tehlikeli sayılırken konu büyük devletlere ve özellikle de "dost" devletlere geldiğinde bu daha olağan bir durum olarak karşılanmaktadır. Bu nedenle asıl soru, bu tür silahlara kimin sahip olabileceği ve bu silahlara sahip olabilecek devletlere kimin karar verdiğidir.

Özet olarak Postkolonyalizm eski sömürge ülkelerinin öteki olmaktan kaçamadığı ve sömürgeci ülkenin hiyerarşinin tepesinde ötekilerin her zaman ulaşmak isteyeceği bir seviye ve yaşam şartlarının sahibi olarak gösterildiği bir çarpık yapılanmayı tasvir etmektedir. Bu yapı içerisinde, sömürgeci sistemden bağımsızlığını kazanmış devletin yine de eski sömürgeci güçlere karşı bir eşitlik sağlayamadığı ve yapının eleştirisinin bile Batı kültürüne az veya çok dokunabilmiş bir kesimden çıktığı görülmektedir. Postkolonyalist anlayışa göre bu durum küreselleşmenin Batının öngördüğü yönde gelişmesinin hem sebebi hem de sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

KÜLTÜREL TEK TİPLEŞTİRME MÜMKÜN MÜ? KÜLTÜR EMPERYALİZMİ VE SONRASI

Gelişen teknolojinin birey bazında ulaşılabilir hale gelmesi, dünya ile olan bağını geliştirmesine ve insanlığın mekânsal sınırları aşarak küresel bir bağlamda bütünleşebilmesine olanak sağlamaktadır (Bauman, 2017:24). Ancak günümüzde temsil ettiği anlamda küreselleşme, bu küresel bağlamdan oldukça farklı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz tanımıyla küreselleşme, bütünsel bir

duruşu temsil etmekten çok, uluslararası sistemdeki güçlü devletlerin kontrollerini güçlendirmekte ve çerçevlendirmektedir. Bu noktada uluslararası arenadaki bütün ülkeler, küresel kavramının standartlarının belirleyicileri tarafından belli başlı “olması gereken” özellikleri barındırması açısından yönlendirilmektedir (Şan, 2021: 67).

Ülkeler, uluslararası ekonomi içinde küresele yabancı ya da hiç değilse karşıt olarak yer edinmek durumunda kalmaktadır. Ulus ötesi konsensüsün, anarşik yapıdaki uluslararası sistemin istikrar için son derece önemli olduğu günümüzde, kültürel entegrasyonun başarılı bir biçimde sağlanması özellikle halkın görüşlerini etkilemek açısından büyük önem taşımaktadır. Küresel ekonomi, ülkelere öz potansiyellerinden daha büyük bir ekonomik güce sahip olma imkânı kazandırırken, gelebilecek ekonomik saldırılara karşı da eş zamanlı olarak savunmasız hale getirmektedir. Bununla birlikte ülkeler, kültürel anlamda da bir tek tipleşme yoluna girerek küresel sayılana eklenme süreci yaşamaktadırlar.

Kültür, topluma ait olan değerlerin tümünü kapsayan bir olgu olarak kolektif kimliği oluştururken birey açısından yaşamın kendisini ifade etmektedir. Bu nedenle toplumun günlük yaşantısı ve tüketim alışkanlıklarında kendi lehine bir tek tipleştirme oluşturabilen ülke, o ülkenin yaşamsal faaliyetleri açısından kendine belirleyici bir yer edinmektedir. Bu durum elbette öngörülmesi zor birçok sonucu da beraberinde getirebilmektedir. Emperyal eliyle yaratılan küresel standartların neo-liberal politikalar üzerinden aşılandığı ülkeler, tüketim alışkanlıkları başta olmak üzere günlük hayatları küresel olmasına karar verilen yönde entegre edilerek toplumun geleneksel kültürü yıpratılmaktadır (Yarımsakal, 2019: 103). Buna bağlı olarak da devletlerin kararları küreselin izin verdiği yönde olsun ya da olmasın, emperyal devletler buralarda halkın kararını ve duruşunu yönlendirerek devletlerin kararlarını kendi öngördükleri doğrultuda değiştirme imkânı kazanmaktadırlar. Bu duruma artan teknoloji, iletişim ve sosyal medyanın da etkisi ile Arap Baharı sürecini yaşayan Orta Doğu halklarının ve özellikle de gençlerinin, haberdar oldukları daha iyi şartlarda yaşayan demokratik ülkelere özenmeleri ve sisteme karşı isyan etmeleri örnek olarak gösterilebilmektedir (Paksoy, Paksoy& Alancıoğlu, 2013: 178).

Küreselleşmenin ulus-devlet temelindeki en önemli sonucu, devletlerin -öteki dahi olsa- yeniden yapılanmaya gönüllü hale getirilmesidir. Tüketici etnosentrizminin olumsuz etkilerinden korunmak (Serdönmez, 2014: 47) isteyen sermaye sahipleri; neo-liberalizm, gelişen teknolojinin getirdiği küresel iletişim yetisi, serbest ticaretinin ulus devlet sınırlarını geçmesine olanak sağlayan yasal değişiklikler ile devletlerin merkezi yapısının ve bu yapının yarattığı sınırlılıkların ortadan kaldırılmasına yön vermektedir. Geçirgenleşen ulus devlet sınırları ve ulusal kimliğin çözülmesiyle devletler, yasa ve düzen sağlayabilmek, iç ve dış politikada kabul görmek için müttefiklere ihtiyaç duymaya başlamıştır. Küresel düzeni reddeden ülkeler dahi bu düzenin karşısında hayatta kalabilmek için kendilerini yine bir çeşit küreselleşmenin içinde bulmuştur.

Dünya sermayesini elinde bulunduranlar elbette küresel düzende elde ettiği gücü korumak istemektedir. Bu süreçte genellikle kendi istekleriyle aşınan kültürler, sahip olunanı bir bütün halinde korumak yerine makro yapıya ayırmaya eğilimli hale gelerek konjonktürün baskın yapısının temel bileşkesini oluşturan küreselleşmenin içerisinde kimliksizleşmektedirler. Çoğu zaman kendi aralarında kültür farkı gözetmeyen sermayedarların ve yönetenlerin kendi istekleri doğrultusunda şekillendirdikleri kültürel sınırlar, üretimi çeşitlendiren bir araç olarak kullanılmaktadır.

Özet olarak kültürel tek tipleşme süreci, uzun vadede gerçekleşebilecek bir olguyu belirtmesine rağmen bu olgu, öngördüğü şekliyle tek tip robotlaşmış bir toplumu ifade etmekten çok yerelliklerin temsil gücünü içinde barındıran bir yapı şeklinde kendini gösterecektir. Küreselleşme ve kültür emperyalizminin iktisadi akışla arasındaki etkileşimin önlenemez bir hal alması, bu tek tipleştirilmenin belirli bir kültür veya devlet tarafından çerçevlenebileceği sabit bir yapılanma halini almasını engelleyen, kültürel sınırların tamamını yıpratın bir sistem halini almaktadır.

MCDONALDLAŞTIRMA, GLOKALİZASYON VE GROBALİZASYON

Kültürel emperyalizmin ana kaynakları, üretim araçlarından çok tüketim araçlarıdır (Ritzer, Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek(b), 2019: 85). İşten eve giderken, dizi izlerken, yemek yerken, müzik dinlerken, giyinirken... Günlük yaşantının herhangi bir alanında verilecek her karar, tüketilecek her

ürün için ABD markası olan bir alternatif bulunabilmekte ve genellikle buna çeşitli yollarla maruz kalınmaktadır. Örneğin Coca Cola, McDonalds, WallMart, Apple, Nike, Victoria's Secret ve daha birçok ABD markasından en az biri, dünyanın neresinde olursa olursun yürüme mesafesindedir (Ritzer(a), 2021: 17).

Öyle ki bu tüketim metaları (Ritzer(b), 2019: 85) artık dilin, dinin ve kültürün ötesine geçmiş durumdadır. Mekke ve Medine'ye girmesi yasak olan gayrimüslimler, buralardaki McDonalds zincirleriyle küresel dünyanın etkisinden Müslümanların uzak kalmamasını sağlamaktadırlar. McDonalds Moskova'da ilk açıldığında metrelerce kuyruklar oluşturan Ruslar (Ritzer(a), 2021: 34) gibi, saldırganca ihraç edilen Batı temelli küreselleşme ve kültür karşısında örtülü bir kabulleniş ve gizli bir özenme karşımıza çıkmaktadır.

Elbette bu kültürel ikonlar, yerel kültüre doğrudan dayatılmamaktadır. Bunun yerine her bir yerellik için kendine has çift taraflı bir akış gerçekleşmektedir. Yerel kültürlerin keskin çizgili yapısı, global kültürel ikonlara kendileri hakkında genelleştirme gücü vermektedir (Debord, 2021: 136). Bu genelleştirme gücü sayesinde yerel kültürler kendilerine global tanımlamada yer bulmaktadır (Sakallı, 2021: 14). Ancak bu tanımlamalar yerel kültürlerin kendine küresel alanda yer edinmesi için yeterli olmamaktadır. Aksine bu tanımlamalar, tanımlanmış yerellerin küresele entegre edilmesinde kendilerine karşı kullanılan bir manipülasyon gücüne dönüşmektedir. Emperyal işlerine kültürel açıdan sahip çıkmayı öngören kolonyal akıl, varlığını kişinin inanç dünyasına katarak pekiştirmeye çalışmaktadır. Bu süreçte birey, tüketme tutkusunun iki ayağı olan "*imaj yaratımına etkin katılım*" ve "*güç vasıtasıyla tahrik*" (Sennet, 2000: 108) yoluyla pazarlama stratejisi içinde nesne olarak kendine yer bulmaktadır.

Richard Sennet'e göre imaj yaratımına etkin katılım markalaşma sürecinden geçmektedir. Tüketicinin kendinden öncekiler gibi inek sağmak, ekmek yapmak, elbise dikmek gibi üretim bilgisine sahip olmaması, tüketicinin satın aldığı ürüne dair yeni bir konsept ve anlayışa gereksinim duymasına sebep olmuştur. Burada markalaşma temel bir ürünü farklı göstererek homojenliği gözden saklarken, tüketiciciye ürünün kendisinden daha değerli bir çağrışıma dikkat çekerek ürünün kendisinden çok markasının satın alınmasının yolunu açmaktadır (Sennet, 2000: 91).

Yukarıdaki açıklamalara benzer bir şekilde güç de Sennet için satın alınabilen bir şeydir. Birey, tüketici olarak aslında hiç kullanmadığı şeyleri satın alma eğilimindedir. Örnek olarak, sıradan tüketicilerin hiçbir zaman kullanmayacakları kadar yüksek kapasiteli araçların, bilgisayarda hiç kullanılmayan yazılım programlarının, trafiğin ortasında 20 ile gider spor arabaların satın alması sıradan bir şeydir. Daha soyut bir ifade ile güç pratikten ayrıldığında arzu hareketlilik kazanır. Bu durum isteklerinizi yapabildiklerinizden ayırmaya olanak sağlayarak fiziksel sınırların ötesine geçilmesine olanak sağlamaktadır (Sennet, 2000: 96).

Küresel bağlamda yaratılan kültürel devinim içerisindeki çift taraflı akış, yerel kültürün akışa direnmesine ve yerel kültürün temsilini sağlayan ülkenin uluslararası arenadaki yerine göre değişiklik göstermektedir. Bu durum kültürel tek tipleşmenin Batı temelli gerçekleştirilmeye çalışılmasına rağmen emperyalin nesnesinin kendi içinde yerel parçaları bulmasını sağlamaktadır. Glokalizasyon olarak adlandırılan bu çift taraflı akış, küresel olana entegre edilen yerelliğin, global tarafından yutulurken bireyin temsile duyduğu anormal ihtiyacın (Debord, 2021: 155) giderilmesine olanak sağlamaktadır. Hintlilerin ineği kutsal saymasından dolayı McDonald'sın burada yüzde yüz tavuk etinden "Maharaja Mac" ya da burada vejetaryen beslenmenin oldukça yaygın olması sebebiyle "Sebzeli Nuggets" üretmesi (Ritzer(b), 2019: 91); Coca Cola'nın Ramazan aylarında İslam ülkelerine yaptığı reklamlarda Coca Cola'yı iftar sofralarının baş köşesine koyması, Nike'ın kapalı kadınlar için sporcu başörtüleri üretmeye başlaması gibi bir çok örnek aslında kültür ve inanç farklılıklarının küresel ikonlar tarafından dikkate alındığını gösteren, "Sizi önemsiyoruz" demenin bir yoludur. Ancak bu önemseme bireyin kültürel farklılıklarını gözetmekten çok müşterinin tüketim eğilimlerine cevap verme amacını içermektedir.

Bunun dışında McDonalddlaşma süreci kendisini siyasal alanda da göstermektedir. Ülkeler, şirketler, kurumlar gibi yapılanmaların emperyalist maksatlarıyla, kendilerini farklı coğrafi alanlara empoze etme arzusu ve ihtiyaçları olarak tanımlanan bütünüyle tek yönelimli ve belirlenimci toplumsal süreçleri içeren globalizasyon (Ritzer(a), 2021: 334), 1991'deki Büyük Bölünme (Bauman, 2017: 80) sonrası

Amerika'nın Açık Yazgı'sının dünyaca meşrulaştırıldığı yeni dünya düzeninin belirlenmiş rotası haline gelmiştir. Sovyet komünizminin çöküşü, küreselleşmenin varlığına ve batılılığına ağırlık katarak Batı kapitalizmini hem ekonomik hem de ideolojik olarak rakipsiz bırakmıştır (Giddens, 2002: 6). Bu rakipsiz gücüyle ABD, kendisine "barış ve demokrasinin bekçisi" (Said, 2019: 359) olma görevini atfederek uluslararası sistemin içinde değil üstünde olmayı, dünyadaki yanlışları düzeltmeyi öngörmüştür. Günümüze kadar yapılan askeri müdahaleler de dâhil olmak üzere tüm müdahalelerdeki yerini ABD'nin kadersel üstünlüğü üzerine oturttuğu bu anlayışla meşrulaştırmış, kendi isteklerini insan ırkının tümünün isteği şeklinde görerek bu görüşü dünyaya düşünsel yolla ihraç etmiştir.

Kamusal mülkiyetten vazgeçilmesini öngören emperyal doğumlu (Öztürk, 2011: 300) global yapı, ulus devletin merkezi yapısı ve merkezietçi yapının getirdiği sınırlılıkları giderecek yeni "demokratik" açılım formüllerini, merkezi yapının baskısından kurtulmak isteyen bütün kesimleri kapsayacak şekilde sunmaktadır (Paksoy vd., 2013: 175). Burada Amerikan kültürü ve Amerikan yazgısı; aynı pazarlamacının nesnenin ne olduğunu gösteren dikkati azaltarak nesnenin çağrıştırdıklarını öne çıkarması gibi küresel ikon halinde pazarlanırken (Sennet, 2000: 105), varlığı genellikle belirsiz ya da Batı'nın varlığına gerçek bir tehdit oluşturamayacak olan bir düşman projeksiyonuyla güvenlikleştirilmektedir. Öyle ki Mösyö Meyer Fransız Ulusal Meclisi'nde, Cumhuriyet'in Cezayir halkının sızmasına izin verilerek kirlenmesine izin verilmemesi gerektiğini bütün ciddiliğiyle söyleyebilmiştir (Fanon, 2007: 48).

Özet olarak George Ritzer, küresel yapının bugün geldiği noktada artık iki ayrı yönden tanımlanabilecek bir sisteme evrildiğini öngörmüş ve bu iki yönü Glokal ve Grobal olarak tanımlamıştır. Glokal yapı ters kolonizasyona işaret ederken Grobal yapı kültürel tekipleştirmenin sistemsel ağını çerçevelemektedir. Bu çerçevenin yaratılmasındaki asıl sebep, küreselleşme içerisindeki çift yönlü akışın, bireyin kendini temsiline ve küresel olana nüfuzuna imkân vermesidir. Bununla beraber bireyin kendisi de küresel olanın etkisinden kaçınmamaktadır. Bu çift taraflı akış küreselleşmenin de çift yönden ele alınması gerekliliğini doğurmuştur.

KÜRESEL, GLOKAL, YEREL: ÇOKLU HİYERARŞİ VE DÜNYA SİSTEMİ TEORİSİ'NİN KÜLTÜREL YORUMU

Immanuel Wallerstein'in dünya sistem modelinde dünya; merkez, semi-periferi ve periferi ülkeler olmak üzere üç ana başlıkta incelenmektedir (Wallerstein, 1974: 63). Buradaki merkez ülkeler üretim halkasında kar üretiminin büyük bir kısmını elinde bulundurmakla birlikte az sayıda ülkeyi içine alan adeta uluslararası bir oligarklar zinciri oluşturmaktadır. Üretimin karlı kısmından küçük bir pay alabilen periferi/çevre halkası ise aslında üretimin daha büyük bir kısmını içinde barındırmaktadır. Coğrafi bir ayırım şeklinde gözükmesine rağmen merkez-periferi ilişkisi, aslen ilişkiyel bir asimetriye işaret etmektedir. Güçlü ve zayıf kapitalistlerin uluslararası sistemdeki yerleşimini gösteren bu ayırım, aslında günümüz emperyalizminin uluslararası alana yayılmış, sistematik bir versiyonunun deklare edilmesidir. Periferiden merkeze sürekli bir akışla transfer edilen artı değer (Arı, 2021: 54), merkez ülkelerin sermaye artırımı için ihtiyaç duydukları pazarın, çevre ülkeleri sömürgeleştirerek edinmesiyle gerçekleşmektedir (Cizreli, 2015: 33).

Kültürel anlamda ise bu değer transferi tam tersi şekilde gerçekleşmektedir (Ceylan, 2018). Her bir kültürel yapı sahip olduğu görece güçle orantılı olarak çevre kültürlerine nüfuz yetisine sahiptir. Kapital gücü yoğun olarak elinde bulunduran merkez ülkeler, çevre ülkelere ekonomik ve siyasal çıkarlarına uygun düşecek kültürü aşılıyarak yerel yaşantının dokusunu; halkın küresel sermaye açısından doğru tüketici olmasını sağlayacak şekilde şekillendirmekte ve bu yolla küresel yapıdan yararlanmaktadır. Bunun için medya, internet, popüler kültür, gıda ve giyim zincirleri gibi genellikle bireyin tüketim yolları üzerinden çeşitli şekillerle global yapı lokalleştirilmektedir. Küresel standartlar lokal olanın değerleri ile harmanlanarak bir üst kültür oluşturulmakta, yaratılan bu üst kültür globalin nüfuzunu sağlarken aynı zamanda lokal içerisinde yeni bir standart yaratmaktadır. Global seviye ve lokal yapı arasındaki eşitsizliklerin gözler önüne serilmesi, ülkelerde bir dizi sarsıntıya yol açmaktadır. Ulaşılmak istenen bu yeni standart, global yapıdaki baskın kültürün nüfuz yollarını meşrulaştırırken yerel yapıyı genellikle hor görmektedir.

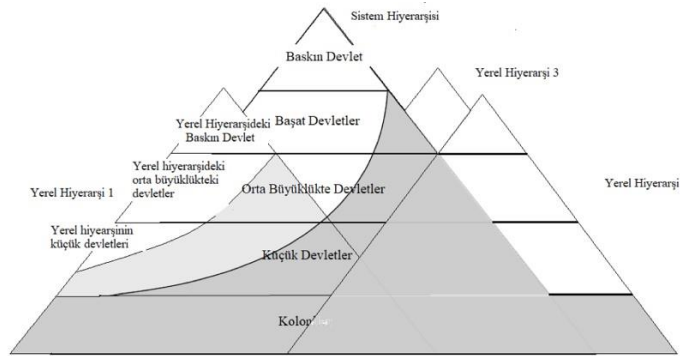
Ne var ki küreselleşme, paradoksal olarak yerel kimliklerin ulus devletler karşısında yeniden canlanmasının da nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Her bir kültürel farklılığı vurgulayarak, bunu dünya kamuoyunun dikkatine sunan, demokratik hak ve özgürlüklerinin uluslararası alanda tanımlanmasına, bu kapasiteye sahip olup olmadığına bakılmaksızın devlet yaratma fikrinin güçlenmesine yol açmaktadır (Bauman, 2017: 81). Örneğin İspanya’da Katalanların, Birleşik Krallık’ta İskoçların (Giddens, 2002: 5), Gürcistan’da Osetya halkının ve Cevaheti Ermenilerinin ve daha birçok ulus altı yerelliklerin daha fazla bağımsızlık istemeleri aslen devlet yaratma gücünün varlığından çok bu fikri uluslararası alanda duyurabilmelerinden kaynaklanmaktadır.

Semi-periferi ülkelerde ise hem merkezdeki hem de periferideki ekonomik faaliyetlere benzer faaliyetler görülebilmektedir. Merkez ülkelere karşı periferi olma özelliğini gösteren bu ülkeler, aynı zamanda periferi ülkeler ile ilişkisinde merkezi bir duruş göstermektedir. Bununla birlikte bu ülkeler, zamanla periferleşebilecekleri gibi merkez özelliği gösteren bir bölge ya da devlete de dönüşebilmektedir. Kapitalist sistemin içindeki semi-periferi ülkeler, iki kutuplu bir sistem de oluşabilecek karşıtlıkların yumuşatılması açısından bir orta sınıf özelliği göstererek merkez-çevre geçişini bir nevi yumuşatmaktadır.

Semi-periferi ülkelerde görülen orta sınıf benzerliği, kültür ihracında da kendini göstermektedir. Bölgesel hiyerarşilerin tepesinde bulunan semi-periferi ülkeler, çevre yerelliklerdeki kapalı kültürün yumuşatılmasında bir çeşit bölgesel liderlik üstlenmektedir. Kapalı kültürlerin globale entegre edilmesi süresince bölgedeki semi-periferi ülkeler, çevre ülkeler üzerinde sahip oldukları nüfuz gücü yoluyla hem kendi kültürlerinin hem de kendilerine benimsetilen küresel kültürün taşıyıcısı olmaktadır. Bu yolla semi-periferi ülkeler yerel hiyerarşinin başat gücü olma özelliği göstermektedir.

Semi-periferi ülkelerinin kültürel tahakkümü konusunda bölgesel çaptaki hiyerarşik etkisi, Lemke’nin Çoklu Hiyerarşi Modeli’ndeki yerel hiyerarşilere benzerlik göstermektedir. Çoklu hiyerarşi modeline göre aynı anda var olan birden çok hiyerarşi bulunmaktadır. Uluslararası sistem, yerel hiyerarşiler olarak tanımlanan bölgesel hiyerarşilerin toplamından oluşmaktadır (Akgül, 2019: 821). Yerel hiyerarşinin baskın gücü, semi-periferi ülkelerde olduğu gibi merkez ülke karşısında çevre özellikleri göstermesine rağmen çevre ülkeler için merkezi etki yaratması sebebiyle sistem içerisindeki tatmin düzeyinin daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Douglas Lemke’nin Çoklu Hiyerarşi Teorisi

Kaynak: Akgül, Ö. (2019). “Güç Geçiş Teorisi ve Çoklu Hiyerarşi Modelini Yeniden Düşünmek: Dünya Güç Hiyerarşisindeki Değişimin Teorik Analizi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 6(3): 815-831.

Tatmin düzeyi yüksek olan yerel hiyerarşilerdeki baskın güçler, aynı zamanda sistem hiyerarşisinde de üst sıralarda yer almaları sebebiyle statükonun korunması yönünde bir duruş sergilemektedir. Bununla beraber özellikle kültürel anlamda, genellikle bölgesel çapta bir nüfuz gücüne sahiptir. Örneğin McDonald’s, Türkiye’de de yılda 100 milyon kişiye hizmet vermektedir (McDonald’s Hakkında, 2021). Netflix’in Türkiye aboneliklerinin 3 milyonu aştığı tahmin edilmektedir. Coca Cola dünyada her gün 1,9 milyar bardak içecek satarken (Coca Cola Merak Ettim, 2022), Türkiye de gazlı pazar payında %66’yla lider konumdadır (Polat, 2020). Apple, Türkiye satışlarında ikinci sırada bulunmaktadır (Karagözoğlu, 2021). Diğer taraftan Türkiye’nin 2021 yılı verilerine göre en fazla ihracat yaptığı üç

ülke Birleşik Krallık, Almanya ve ABD'dir (Gülle, 2021). Ayrıca Türk medyası; Ortadoğu, Balkan ülkeleri, Kafkas ülkeleri gibi yakın çevresinde ciddi bir kitleye sahiptir.

Özet olarak günümüzde küreselleşme, kültür emperyalizminin uluslararası alandaki hiyerarşik yapısının da etkisiyle kendini Batılılaşma olarak göstermesinin yanında giderek merkezizleşmekte ve teknolojinin bireysel kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte herhangi bir ulusun kontrolünde kalamayacak kadar sınırları aşmış durumda olduğu görülmektedir. Ters kolonizasyon batıdaki gelişmelerde giderek söz sahibi olmaktadır. Los Angeles'ın Latinize edilmesi, Hindistan'da küresel odaklı bir yüksek teknoloji sektörünün ortaya çıkması veya Brezilya TV programlarının Portekiz'e satılması gibi örnekler, küresel alandaki yerlerini almaya başlamıştır (Giddens, 2002: 7).

Sonuç olarak; küresel olmanın, güçlü olanın kültürünü takip etmenin refleks haline geldiği günümüzde kültürel tek tipleştirilme dalgasının Batılılaşma yönündeki ivmesinin sonlu bir dalga olduğu anlaşılmaktadır. Wallerstein'in dünya sistemi modelinde olduğu gibi yaşanacak hegemonik dönem ; küreselliğin belli bir oranda yakalandığı ve konjonktürdeki baskın devletin kültürü temel bileşen olmak üzere karma bir kültürün yaratıldığı süreçler olmakla birlikte, bu karma kültürün yaratılması süresince kendine küresel alanda temsil imkânı bulan yerellikler tarafından yerelleşme dalgasını destekleyerek toplumsal ilişkilerin yeniden gözden geçirmesinin önünü açacaktır. Bu yerelleşme dalgalarından doğan ihtiyaçlar üretimi çeşitlendirerek döngüyü devam ettirecektir.

Dünya sistemi teorisi ve çoklu hiyerarşi teorisi, küreselleşmenin geldiği noktayı bir arada kullanıldığında bile tanımlama konusunda çeşitli sınırlılıklara sahip olsa da sistemsel bir bakış kazandırmak açısından önem arz etmektedir. Wallerstein'in merkez-çevre anlayışındaki sömürgeci bakış, postkolonyal anlayışın sistemsel bir tasvirini yapsa da Glokal yapıyı ters kolonizasyonun küreselleşme içerisindeki değişken duruşunu ve bu değişkenliğin sermaye üzerindeki etkisini göz ardı etmiştir. Bununla beraber bu teoride tanımlanan üretimdeki karın paylaşımındaki eşitsizlik, küreselleşme içerisinde globale ulaşmamış olmanın getirdiği asimetriyi tanımlamak açısından önem arz etmektedir. Çoklu hiyerarşi teorisi bu anlamda küçük hiyerarşilerin kendi içerisindeki etkileşimini ve uluslararası sistem içerisindeki nüfuz gücünün tek yönlü olmasından çok çeşitli bölgesellikler içererek temsil gücünün değişkenlik barındırdığını açıklamak için kullanılmıştır.

SONUÇ

Günümüzde küreselleşmenin dünya çapındaki kaçınılmaz etkisi karşısında ulus devletler bu olguyu kuşanmış veya bu olgu tarafından kuşatılmış olarak varlıklarını sürdürmektedir. Ulus-altı yerellikler tarafından tehdit edilen devletler bir yandan da küreselleştirmenin geçirgen hale getirdiği sınırlar üzerinden yıpratılmaktadır. Gelişen teknoloji, kapital karar vericiler tarafından kültürün markalaşma yoluyla ihracına ve ideolojilerin maddileşmesine sebep olmuştur. Bu yolla küresel olma iddiasındaki ülkeler başta olmak üzere baskın devletler tarafından küresel olmasına karar verilen ortak kültür dünyaya aşılınmış ve küreselleşme kendini batılılaşma şeklinde göstermiştir. Ne var ki küreselleşmenin bugünkü geldiği boyut, dünyanın batılılaşma yönünde bir tek tipleşmeye gidemeyeceğini ortaya koymuştur. Küreselleşmenin yarattığı kültürel bazı değerler, birey bazında geri dönülemez bir hal almış olsa da ulus-devlet düzeyindeki yerelliği tam anlamıyla asimile edememiştir.

Küreselleşmenin bireyin düşünsel dünyasıyla olan bağının gelişmesiyle bugün geline nokta, bir taraftan sürekli değişen ve gelişen üretim kanalları karşısında popüler kültür, markalaşma, medya ve kültür endüstrisinin yarattığı sahte ihtiyaçlar yoluyla hedonik adaptasyona zorlayıp varlığını kişinin iç dünyasına aşılarken, diğer taraftan yerelliklerin ontolojik güvenlik ihtiyacını tetikleyen ve kendilerini dünya çapında temsil imkânına sahip olmasını sağlayan dikotomik bir yapıya bürünmüştür. Bu bağlamda küreselleşmenin kültürel etkisi McDonaldlaştırma süreciyle tüketici davranışını etkileyerek, toplumları dünya çapında kültürel homojenliğe yöneltmektedir. Günlük tüketim alışkanlıkları "marka cazibesi" ile benzer davranış kalıpları içine sokularak global ve kültürel tek yönelimli bir süreç itilmiştir. Ayrıca küreselleşmenin birey bazında etkilenebilir hale gelmesi, yerel kültürlerin küreselleşme içinde yaşama imkânı bulmasına, ulus-altı yerelliklerin ulus devlet karşısında güç kazanmasına ve global bir yapının yaratılmasına neden olarak ters kolonizasyonun önünü açmıştır.

Bununla birlikte Lemke'nin Çoklu Hiyerarşi Modeli'nde olduğu gibi yerel hiyerarşiler baskın güçlerinin nüfuz etkisini arttırmıştır.

Çoklu Hiyerarşi Teorisi'ne benzer bir şekilde bölgesel hiyerarşinin tepesindeki güçlerin temsil ve nüfuz alanını genişletmesine imkân veren küreselleşme, ironik bir biçimde bölgesel ve yerel yapılanmaların destekçisi haline gelmiştir. Dahası hiyerarşinin alt katmanlarındaki devletlerde daha yoğun görülme üzere genel manada devletler, hiyerarşik yapının herhangi bir katmanını ötekileştirdiklerinde dahi etkileşimden kaçınabilmeleri mümkün olmamaktadır. Bu durum ülke içindeki kültürel değerleri başkalaştırırken, devletlerin konstrüktivist duruşlarının meşruluğunun da sorgulanacak hale gelmesini sağlamaktadır.

Sonuç olarak kültür emperyalizminin kapital temelli olması kültürel tek tipleşmenin merkezsizleşmeye başlamasına ve Batı kültürü de dâhil olmak üzere tüm kültürleri farklı açılardan etkilemeye başlamasına sebep olmuştur. Buna bağlı olarak günümüz küreselleşmesinin Batı kaynaklı olması konusundaki yoğunluğun yarattığı hegemonik dönem, Wallerstein'ın Dünya Sistemi Teorisi'nde belirttiği gibi sonlu bir süreç olmakla birlikte; uluslararası düzendeki rekabet ve yerel kültürlerdeki uluslararası temsilin artışı ile ters kolonizasyon dalgasının, bugün yaratılan küresellik algısının karşısında güç kazanmaya başlamasını sağlamıştır.

Port-kolonyal anlayış, kültürel emperyalizmin bugün geldiği noktada oturtulduğu iktisadi temelini getirdiği merkezsiz yapı sebebiyle günümüz kültür emperyalizmini açıklamakta yetersiz kalmakta ve küresel temsili yakalama imkânı bulan yerel yapının ters kolonyal etki potansiyelinin etkisini göz ardı etmektedir. Aslında merkez-çevre teorileri de dâhil olmak üzere hiyerarşik yapılanmayı işaret eden hiçbir sistemsel teori, yerelin failliğini açıklayabilecek bir olguyu sistemin içerisinde gerçek bir değişken olarak hesaba katmayı tercih etmemiştir. Bu durum içinde bulunulan küresel yapıyı açıklamakta yetersiz teorilerin varlığına işaret etmekle birlikte aslında emperyal olanı destekleyen anlayışı sistemsel bir teoriye oturtmaktadır. Kültür emperyalizmini en çok eleştiren görüşlerde dahi emperyal olanın varlığının pekiştirildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Arı, T. (2021). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: Alfa Yayınları.

[2] Akgül, Ö. (2019). “Güç Geçiş Teorisi ve Çoklu Hiyerarşi Modelini Yeniden Düşünmek: Dünya Güç Hiyerarşisindeki Değişimin Teorik Analizi”. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 6(3): 815-831.

[3] Akdemir, A. (2021, Aralık). “Küreselleşme ve Kültürel Kimlik Sorunu”. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 3(1): 44-50.

[4] Arslan, A. (2002). “Küreselleşme: Kuşatma Altındaki Dünya”. *Köprü Dergisi*. Sayı 77.

[5] Rumelili B.& Adısönmez U. C. (2020). “Uluslararası İlişkilerde Kimlik-Güvenlik İlişisine Dair Yeni Bir Paradigma: Ontolojik Güvenlik Teorisi”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*.17(66): 23-39.

[6] Bauman, Z. (2017). *Küreselleşme*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

[7] Ceylan, C. (2018,9 Eylül). “Kolonizasyon'dan "Coca"lonizasyon'a”. İstanbul: Yenibirlik Gazetesi. <https://mail.gazetebirlik.com/yazarlar/kolonizasyondan-cocalonizasyona/> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).

[8] Chibber, V. (2016). *Post-Kolonyal Teori ve Kapitalizmin Hayaleti*. İstanbul: İletişim Yayınları.

[9] Cizreli, B. (2015). “Dünya Sistemleri Kuramı Bağlamında Batının Göç Haritası”. *Sosyoloji Divanı*.(6): 31-39.

- [10] Coca Cola Merak Ettim. Coca Cola: <https://merakettim.coca-colaturkiye.com/coca-cola-yilda-kac-sise-satiyor-11979> (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- [11] Debord, G. (2021). *Gösteri Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- [12] Diker, C. (2018). “Batı ideolojisinin ‘Batı-dışı’ndan Üretimi: Akademi Ödüllü Ashgar Farhadi filmlerinin kültür emperyalizmi Boyutundan incelenmesi”. TRTAkademi. 3(5): 93-111.
- [13] Fanon, F. (2007). *Yeryüzünün Lanetlileri*. İstanbul: Versus.
- [14] Giddens, A. (2002). *Runaway World*. Londra: Routledge.
- [14] Gülle, İ. (2021). “İhracat 2021 Raporu”. İstanbul: Türkiye İhracatçılar Meclisi. https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/TIM_Ihracat_2021_Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- [16] İlter, T. (2006). “Modernizm, Postmodernizm, Postkolonyalizm: Ben-Öteki İlişkileri ve Etnosantrizm”. Küresel İletişim Dergisi. (1): 1-14.
- [17] İplikçi, A. (2017). “Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 21(4): 1527-1540.
- [18] Karagözoğlu, Ö. A. (2021). “Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü Üç Aylık Pazar Verileri Raporu”. Pazar Verileri Raporu, İstanbul: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/pazar-verileri/ceyrek-raporu-2021-3-ceyrek-17-12-21-kurum-disi.pdf> (Erişim Tarihi:27.12.2021).
- [19] Kocaman, V. (2004). Wallerstein'in Dünya Sistemi Yaklaşımı. İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/39692.pdf> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- [20] Lemke, D. (2002). *Regions of War and Peace*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [21] McDonald's Hakkında. (2021). McDonalds: <https://www.mcdonalds.com.tr/hakkimizda> (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- [22] Nair, S. (2007). “Introducing Postcolonialism in International Relations Theory”. E-International Relations. 8 Aralık. <https://www.e-ir.info/2017/12/08/postcolonialism-in-international-relationstheory/>. (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- [23] Öztürk, Ö. (2011). “Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması”. Praksis. (15): 271 - 309.
- [24] Polat, Y. (2020). “CCI 2019 Faaliyet Raporu”. İstanbul. <https://www.cci.com.tr/Portals/0/cci2019fr.pdf> (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- [25] Ritzer, G. (2019). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- [26] Ritzer, G.(2021). *Toplumun McDonaıldlaştırılması*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- [27] Rzayeva, S. (2020). “Küreselleşmenin Kültürel AkışlarıI Ve Somut Olmayan Kültürel Miras Üzerindeki Etkileri”. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi. 13(29): 33- 52.
- [28] Paksoy, S. , Paksoy H. M. &Alancıçolu E. (2013). “Küreselleşmenin Sosyo-Politik Ekileri: Arap Baharı”. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. 12(46): 169-182.

- [29] Said, E. (1982). *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Yolu*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- [30] Said, E. (2019). *Kültür ve Emperyalizm*. İstanbul: Metis Yayınları.
- [31] Sakallı, G. (2021). “McDonalddlaştırmış Bir Dünyada Hayatta Kalmak Üzerine Bir İnceleme”. ResearchGate.12Aralık.https://www.researchgate.net/publication/335474824_McDonalddlasmis_Bir_Dunyada_Hayatta_Kalmak_Uzerine_Bir_Inceleme_Doktora_Dersi_Final_Makale. (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- [32] Sarangi, J. (2007). *Presentations of Postcolonialism İn English:New Orientations* . New Delhi: Authorspress.
- [33] Serdönmez, C. (2014). “Firmaların Glokal Pazarlama Stratejilerinin Tüketicilerin Etnosentrik Tüketim Eğilimlerine Etkisi”. Açikerişim Ege. [https://acikerisim.ege.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11454/7665/cansuserdonmez2014.pdf](https://acikerisim.ege.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11454/7665/cansuserdonmez2014.pdf?f?sequence=1&isAllowed=y) (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- [34] Sennet, R. (2000). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- [35] Smith, E. D. (1996). “Postcolonialism: A Biref İntroduction”. *Social and Legal Studies*. 5(4): 291-299.
- [36] Şahin, İ. (2019). “Postkolonyal Çalışmalar Işığında Afro-Amerikan Edebiyatından Örnekler (1890-1950)”. Hacettepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- [37] Şan, M. K. (2021). “Zygmunt Bauman Modernlik ve Post Modernlik Arasında Bir Sosyolog”. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi. 3(11): 63-90.
- [38] Taşkiran, D. (2021). “Tahakküme Bakış: Post-Kolonyalizm ve Neo-Kolonyalizm Üzerine”. Gergedan Dergi. <https://gergedan.press/tahakkume-bakis-post-kolonyalizm-ve-neokolonyalizm-uzerine-8773/> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- [39] Wallerstein I. (1974). *The Modern World-System I*. California: University of California.
- [40] Yarımsakal, G. (2019). “Küreselleşme, Reklamlar ve Kültürel Emperyalizmin Etkileri”. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 2(1): 101-118.